

Ieguldījums Tavā nākotnē!

Pētījums veikts Valsts kancelejas administrētā projekta „Atbalsts strukturālo reformu ieviešanai valsts pārvaldē” (identifikācijas Nr. 1DP/1.5.1.1.1./10/IPIA/CFLA/004/002)

4.2.aktivitātes

„Funkciju auditu veikšana”

(iepirkuma ID Nr. MK VK 2012/40 ESF) ietvaros

Projektu 100% apmērā finansē Eiropas Sociālais fonds

TAUTAS ATAUDZI IETEKMĒJOŠO FAKTORU IZPĒTE

GALA ZIŅOJUMS

atbilstoši 2013.gada 6.jūnija līgumam Nr.61

„Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru izpētes veikšana”

Izpildītājs:

SIA „Projektu un kvalitātes vadība”

Rīga, 2013.gada novembrī

© Valsts Kanceleja

Izstrādāja: SIA Projektu un kvalitātes vadība

Autori: Pārsla Eglīte,
Aivita Putniņa,
Māris Brants,
Ilze Mileiko,
Māra Laizāne

PĒTĪJUMA ANOTĀCIJA

Gads: 2013

Pētījuma veicējs: SIA „Projektu un kvalitātes vadība”

Pētījuma pasūtītājs: Valsts kanceleja

Autori: Pārsla Eglīte, Aivita Putniņa, Māris Brants, Ilze Mileiko, Māra Laizāne

Valoda: latviešu

PĒTĪJUMA MĒRĶIS UN AKTUALITĀTE

Pētījuma mērķis ir iegūt datus un analizēt faktoros, kas ietekmē tautas ataudzi, izstrādājot priekšlikumus demogrāfiskās situācijas uzlabošanai. Pētījuma aktualitāti nosaka pēdējo 25 gadu laikā izveidojušās demogrāfiskās norises: paaudžu nomainībai nepietiekamais dzimstības līmenis, pāragrās mirstības biežums un nesamērīgi lielais gados jauno izceļotāju skaits, kas novedis pie iedzīvotāju skaita zuduma.

PĒTĪJUMA SATURS

Pētījuma veikšanā pielietota kompleksa pētniecības pieeja, ietverot dzimstības, priekšlaicīgas mirstības, emigrācijas un migrācijas saikni ar tautas ataudzi.

Pētījumam tika izmantotas kvalitatīvās un kvantitatīvās pētījuma metodes: 1710 derīgas intervijas respondentu dzīvesvietās, 38 kvalitatīvās padziļinātās intervijas ar vecākiem, kam ir bērni vecumā līdz 4 gadiem, 11 kvalitatīvās padziļinātās intervijas ar pašvaldību pārstāvjiem, 4 kvalitatīvās padziļinātās intervijas ar nevalstisko organizāciju pārstāvjiem un viena ekspertu diskusija ar valsts un sociālo partneru pārstāvjiem.

Pētījumā aplūkoti aspekti, kas ietekmē dzimstību un bērnu plānošanu, bērnu audzināšanas pieredzi, migrāciju un valsts un pašvaldību lomu šajos procesos, norādot gan uz noteiktu valsts, pašvaldības atbalstu un tā vērtējumu, gan atbalsta trūkumu noteiktās situācijās.

Pētījuma dati liecina par pretrunām starp Latvijas iedzīvotāju viedokli un rīcību dažādās dzimstību un tautas ataudzi ietekmējošās jomās, ģimenes plānošanā, nodarbinātībā, uzskatos par bērnu audzināšanu u.c. Piemēram, tiek norādīts, ka laulība ir būtiska respondentu vērtība, tomēr 45% bērnu dzimst ārpus laulības. Pretrunas iezīmējas arī citās apskatītajās tēmās, un pētījuma autori tās interpretē kā pretrunu starp pētījuma dalībnieku vērtību sistēmu un praktisku apsvērumu, ieraduma vai nepieciešamības diktētu rīcību.

Pētījuma rezultātā tika izstrādāti iespējamie rīcības scenāriji. Pētījumā konstatētās pretrunas nosaka, ka pastāv dažādi veidi, kā risināt esošo situāciju, tāpēc, kā bāzes scenārijs izvēlēta līdzšinējā politika. Papildus tam tika izstrādāti vēl divi scenāriji – viens atbilstoši cilvēku paustajām gaidām attiecībā uz valsts politiku (uz pabalstiem orientētais scenārijs), otrs atbilstošs cilvēku reālajām praksēm un Eiropas reģiona pieredzei (uz nodarbinātību vērsta scenārijs).

ANNOTATION

Year: 2013

Conducted by: „Projektu un kvalitātes vadība”, LTD

Commissioned by: State Chancellery

Authors: Pārsla Eglīte, Aivita Putniņa, Māris Brants, Ilze Mileiko, Māra Laizāne

Language: Latvian

RESEARCH OBJECTIVES

The objective of this research constitutes acquiring data, analyzing the factors that influence population growth and developing recommendations for improving the demographic situation in Latvia. The demographic developments of the last 25 years – the insufficient birth rate for population replacement, premature mortality and large numbers of young people migrating outside Latvia – lead to population loss.

SUMMARY OF RESEARCH REPORT

A complex approach to research is used addressing birth, mortality, emigration and migration rates in the light of population growth.

Report analyzes European and Latvian demographic policies paying attention to good practices and demographic tendencies in Latvia within an EU context.

Qualitative and quantitative research methods are used for data collection. 1710 valid survey interviews were carried out in respondents' place of residence. Qualitative part of research consists of 38 in-depth interviews with parents of children aged up to 4 years, 11 in-depth interviews with representatives of local governments, 4 in-depth interviews with representatives of NGOs, and a focus group discussion with government and social partner representatives.

The study examines the aspects that influence fertility and family planning decisions, child-rearing experience, migration, and state and local government's role in these processes. It assesses both the state and local government support and maps out unsupported areas.

The survey data points at a certain contradiction between views and practical behaviour of Latvian citizens' in various fertility and population growth related areas – family planning, employment, beliefs about child-rearing etc. For example, majority of respondents consider marriage an essential value but at the same time 45% of the children are born outside marriage. These controversies are present when analyzing other topics and the authors of the research report interpret them as a contradiction between values of research participants and their actual behaviour dictated by the habit and practical considerations.

Recommendation part includes developing three situation development scenarios. As the basic (1) scenario current situation and policy tendencies are selected. Two additional scenarios are (2) scenario based on expectations from the state (benefit oriented) and (3) evidence based (employment oriented) scenario; the later corresponding also to European policy tradition.

SATURA RĀDĪTĀJS

Pētījuma anotācija.....	2
Annotation.....	3
Attēlu rādītājs	7
Tabulu rādītājs.....	8
Saīsinājumi:	9
Ievads.....	10
1. Datu avoti un ieguves metodes	12
1.1. Priekšizpēte.....	12
1.1.1. Literatūras analīze un ar tautas ataudzi saistīto statistikas datu izpēte	12
1.1.2. Iepriekš veikto pētījumu datu sekundārā analīze	12
1.2. Izpēte	13
1.2.1. Iedzīvotāju aptauja	13
1.2.1. Padziļinātās daļēji strukturētās intervijas un ekspertu diskusija	14
1.3. Datu apstrāde un analīze	17
1.3.1. Kvantitatīvie dati.....	17
1.3.2. Kvalitatīvie dati	18
2. Demogrāfijas tendences un politika Eiropas Savienībā	20
2.1. Dzimstības kāpums	22
2.2. Mūža ilgums	22
2.3. Migrācija	23
2.4. Labās prakses piemēri	23
2.4.1. Igaunija.....	23
2.4.2. Somija.....	24
2.4.3. Zviedrija.....	25
2.4.4. Francija	25
2.4.5. Lielbritānija.....	28
2.4.6. Īrija	29
2.5. Latvija ES kontekstā	30
3. Demogrāfiskā situācija Latvijā.....	31
3.1. Demogrāfiskās situācijas izmaiņas kopš neatkarības atgūšanas.....	31
3.2. Ar dzimstību saistītie sociāli ekonomiskie faktori	33
4. Esošo monetāro un citu atbalsta formu ģimenēm ar bērniem izvērtējums Latvijā	37

5.	Reproduktīva veselība un veselība	43
5.1.	Bērnu radīšanas vecuma tendences	43
5.2.	Plānotu/neplānotu grūtniecību tendences	45
5.3.	Neplānota grūtniecība un iespējamās rīcības	47
5.4.	Grūtniecības un dzemdību palīdzība, apmācība un pieredze	51
5.5.	Zīdaiņu mirstība, mātes mirstība	53
5.6.	Veselības aprūpe vecākiem ar maziem bērniem	55
5.7.	Veselīgs dzīvesveids	58
5.7.1.	Smēķēšana	58
5.7.2.	Alkohola lietošana	59
5.7.3.	Narkotiku lietošana	59
5.8.	Dzīvildzes palielināšana	59
6.	Partnerattiecības un to stabilitāte	62
6.1.	Dzimstība un laulātība	62
6.2.	Laulību šķiršanas tendences	64
7.	Bērnu aprūpes pieredze	68
7.1.	Atbalsts no ģimenes locekļiem un radniekiem	69
7.1.1.	Atbalsts no partnera/vīra	69
7.1.2.	Atbalsts no radniekiem	70
7.2.	Bērnudārzi un aukles	72
8.	Bērnu aprūpe vientuļo vecāku un daudzbērnu ģimenēs	74
8.1.	Vientuļie vecāki	74
8.2.	Daudzbērnu ģimenes	76
9.	Finansiāla stabilitāte un nodarbinātība	81
9.1.	Darba un ģimenes dzīves savienošana	82
9.2.	Bērna kopšanas atvaļinājums un nodarbinātība	84
9.3.	Uzņēmējdarbība un pašnodarbinātība	86
9.4.	Nelegāla nodarbinātība	86
9.5.	Ienākumi un izdevumi ģimenēm ar bērniem	86
10.	Dzīvesvieta un gatavība to mainīt	88
10.1.	Mājokļa problēmas ģimenēm ar bērniem	88
10.2.	Gatavība mainīt dzīvesvietu	89
10.2.1.	Migrācija uz ārzemēm	91
10.2.2.	Migrācijas viļņa atgriešanas politikas vērtējums	92

10.2.3. Migrācija Latvijas ietvaros	93
11. Pašvaldību labās prakses tautas ataudzes nodrošināšanai	94
11.1. Iedzīvotāju gaidas no pašvaldības	94
11.2. Pašvaldību labās prakses	96
Universālie politikas veidošanas principi	96
Pielietotie politikas instrumenti	97
Secinājumi	100
Ekonomiskā stabilitāte un nodarbinātība	100
Partnerattiecību stabilitāte	101
Bērna audzināšanas pieredze	101
Iepriekšējā dzemdību un grūtniecības pieredze	102
Īpaši atbalstāmās grupas	102
Migrācija	102
Alternatīvie scenāriji iedzīvotāju ataudzes nodrošināšanai	104
Scenāriju mērķi un veidošanas loģika	104
Līdzšinējās politikas scenārijs	105
Scenārija apraksts:	105
Scenārija izmaksas:	108
Prognozētā situācijas attīstība:	108
Uz pabalstiem orientētais scenārijs	110
Scenārija apraksts:	110
Scenārija izmaksas:	112
Prognozētā situācijas attīstība:	112
Nodarbinātības scenārijs	114
Scenārija apraksts:	114
Scenārija izmaksas:	117
Prognozētā situācijas attīstība:	117
Scenāriju salīdzinājums	119
Avoti	123

ATTĒLU RĀDĪTĀJS

Attēls 1. Latvijas iedzīvotāju demogrāfiskā struktūra 2013.gadā.....	31
Attēls 2. Dzīvi dzimušo bērnu skaita dinamika no 1945.līdz 2012.gadam.....	32
Attēls 3. Sociāli ekonomisko procesu indikatoru izmaiņas Latvijā laikā no 1996. līdz 2012.gadam	34
Attēls 4. Vecumi (gados) bērnu radīšanai.....	43
Attēls 5. Mātes vecuma dinamika (gados) dzīvi dzimušajiem bērniem pēc bērnu secības.....	44
Attēls 6. Respondentu-vīriešu vecumi, kādā dzimuši viņu bērni.....	44
Attēls 7. Vai pēdējā grūtniecība, kas beidzās ar dzemdībām, bija plānota?.....	45
Attēls 7. Grūtniecības plānošana atkarībā no bērnu skaita ģimenē.	46
Attēls 9. Plānotais bērnu skaits ģimenē atkarībā no audzināmo/uzaudzināto bērnu skaita dalījumā pa vecāku dzimumiem.....	46
Attēls 10. Respondentu atbildes par visu grūtniecību iznākumiem atkarībā no tās plānošanas	48
Attēls 11. Kam jūs lūdzāt padomu, ar ko pārrunājāt un apspriedāt lēmumu par grūtniecības pārtraukšanu pirms galīgā lēmuma pieņemšanas	49
Attēls 12. Attieksme pret abortiem.....	49
Attēls 13. Kādi iemesli jūs pamudināja apsvērt iespēju pārtraukt grūtniecību?	50
Attēls 14. Vai pēdējās grūtniecības laikā Jums bija kādi sarežģījumi šādu iemeslu dēļ.....	51
Attēls 15. Zīdaiņu mirstības, perinatālās mirstības un nedzīvi dzimušo īpatsvara dinamika no 1980.līdz 2012.gadam.	53
Attēls 16. Māšu mirstības gadījumu skaits absolūtos skaitļos no 2004.līdz 2011.gadam.....	54
Attēls 17. Veselības aprūpes pakalpojumu pieejamības novērtējums savā dzīvesvietā, salīdzinot ar skolu, interešu izglītības un bērnudārzu pieejamības novērtējumu	56
Attēls 18. Vīriešu un sieviešu paredzamā kopējā mūža ilguma dinamika atkarībā no pašreizējā vecuma laikā no 1996.līdz 2012.gadam.....	60
Attēls 19. Nāves cēloņu īpatsvara izmaiņas laikā no 1980.līdz 2011.gadam.	60
Attēls 20. Laulībā un ārpus laulības dzimušo skaita un īpatsvara dinamika laikā no 1990.līdz 2012.gadam	62
Attēls 21. Bioloģisko bērnu skaits atkarībā no ģimenes stāvokļa.....	63
Attēls 22. Šķirto laulību skaita uz 1000 noslēgtām laulībām dinamika no 1980.līdz 2012.gadam.....	65
Attēls 23. Noslēgto un šķirto laulību skaita dinamika no 1980.līdz 2012.gadam.	65
Attēls 24. Vidējā laulības ilguma (gados) dinamika šķiroties no 1980.līdz 2012.gadam.	66
Attēls 25. Viedokļi par tēva lomu bērnu aprūpē	69
Attēls 26. Darbu sadalījums ģimenē.....	70
Attēls 27. Kādas bērnu aprūpes iespējas pēdējā gada laikā izmantotas un kādas izmantotas visbiežāk.	71
Attēls 28. Kā jūs kopumā vērtējat bērnu aprūpes pakalpojumu (dienas centru, bērnudārzu) nodrošinājumu strādājošiem vecākiem atbilstoši viņu finansiālajām iespējām?.....	72

Attēls 29. Vientuļo pieaugušo kategoriju īpatsvars dažādās sociāli demogrāfiskajās grupās	74
Attēls 30. Bērni kā vērtība daudzbērnu ģimeņu un pārējo ģimeņu respondentu vērtējumā	77
Attēls 31. Novērtējums, cik lielā mērā valstij būtu jāsniedz atbalsts šādām ģimenēm	78
Attēls 32. Kā ģimenes ienākumi atļauj segt šādus skolēnu izdevumus	79
Attēls 33. Kādi apstākļi jums traucē sasniegt vēlamo bērnu skaitu ģimenē?	82
Attēls 34. Darba devēju nodrošinātie atvieglojumi vecākiem, kam ir bērni līdz 6 gadu vecumam	84
Attēls 35. Viedokļi par bērna kopšanas atvaļinājumu, sievietēm tā laikā zaudēt kvalifikāciju un iespējām pēc bērna kopšanas atvaļinājuma atgriezties darba tirgū	85
Attēls 36. Iecerētais kopējais bērnu skaits atkarībā no apmierinātības ar pašreizējo mājokli.....	88
Attēls 37. Gatavība mainīt dzīvesvietu ekonomisku grūtību gadījumā – vecuma, tautības un vēlāmā bērnu skaita griezumā	89
Attēls 38. Gatavība mainīt dzīvesvietu ekonomisku grūtību gadījumā – dzīvesvietas tipa, reģionu un pašreizējā mājokļa griezumā.....	90
Attēls 39. Latvijas iedzīvotāju demogrāfiskā struktūra 2020.gadā pie līdzšinējās politikas scenārija	109
Attēls 40. Latvijas iedzīvotāju demogrāfiskā struktūra 2030.gadā pie līdzšinējās politikas scenārija	109
Attēls 41. Latvijas iedzīvotāju demogrāfiskā struktūra 2020.gadā pie uz pabalstiem orientētā scenārija ...	110
Attēls 42. Latvijas iedzīvotāju demogrāfiskā struktūra 2020.gadā pie uz pabalstiem orientētā scenārija ...	113
Attēls 43. Latvijas iedzīvotāju demogrāfiskā struktūra 2020.gadā pie nodarbinātības scenārija	114
Attēls 44. Latvijas iedzīvotāju demogrāfiskā struktūra 2020.gadā pie nodarbinātības scenārija	118
Attēls 45. Prognozējamās iedzīvotāju skaita izmaiņas (miljonos cilvēku) trīs piedāvāto scenāriju gadījumā	119
Attēls 46. Prognozējamās sievietes skaita izmaiņas no 2013. līdz 2020.gadam pa vecumgrupām trīs piedāvāto scenāriju gadījumā.....	121
Attēls 47. Prognozējamās sievietes skaita izmaiņas no 2013. līdz 2030.gadam pa vecumgrupām trīs piedāvāto scenāriju gadījumā.....	121

TABULU RĀDĪTĀJS

Tabula 1. Informantu skaits mērķgrupu intervijām dalījumā pēc informantu kategorijām	15
Tabula 2. Sociāli ekonomisko procesu indikatoru korelācijas tabula.....	35

SAĪSINĀJUMI:

CSP – Centrālās statistikas pārvalde

ES – Eiropas Savienība

ESF – Eiropas Sociālais fonds

LM – Labklājības ministrija

LR – Latvijas Republika

NĪN – nekustamā īpašuma nodoklis

NVO – nevalstiskās organizācijas

PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība

SPPI – Sociālo un politisko pētījumu institūts

SPSS – Statistical Package for the Social Sciences

TALI – tautas attīstības līmeņa indekss

IEVADS

Šī pētījuma, ko pasūtījusi Valsts kanceleja, iniciējis Pārresoru koordinācijas centrs, bet tēmu apstiprinājusi Reformu vadības grupa, mērķis ir iegūt datus un analizēt faktorus, kas ietekmē tautas ataudzi, izstrādājot priekšlikumus demogrāfiskās situācijas uzlabošanai.

Uzdevuma aktualitāti noteic pēdējo 25 gadu laikā izveidojušās valsts pastāvēšanu apdraudošas demogrāfiskās norises: paaudžu nomaiņai nepietiekamais dzimstības līmenis, pāragrās mirstības biežums un nesamērīgi lielais gados jauno izceļotāju skaits. Tas novedis pie aptuveni 1/5 iedzīvotāju skaita zuduma un tā atjaunošanu apdraudošas iedzīvotāju sastāva novecošanās.

Minēto norišu sagaidāmo seku bīstamību speciālisti un valsts vadošo institūciju pārstāvji izprata jau Latvijas neatkarības atjaunošanas cīņu laikā. Tāpēc tika izstrādāti un daļēji ieviesti pasākumi tautas ataudzes veicināšanai. To starpā 1991. gadā pēc Ministru Padomes pasūtījuma izstrādāta kompleksā mērķprogramma „Latvijas iedzīvotāji”¹, kas gan netika apstiprināta līdzekļu trūkuma dēļ. Reāli 1991. gada aprīlī tika ieviests ikmēneša fiksēts ģimenes pabalsts par katru pirmsskolas un nedaudz lielāks – skolas vecuma bērnu, ko līdz 1993. g. regulāri palielināja inflācijas dēļ. Taču 90-to gadu 2. pusē piedzīvotās inflācijas un bezdarba dēļ tas nespēja novērst nepieredzēto dzimstības līmeņa kritumu. Šo kritumu sekmēja arī lielas daļas bērnodārzu slēgšana, kas ietekmēja vecāku pieredzi un līdz ar to nākamo bērnu plānošanu. Daļēji tika apmaksāts mātei bērna kopšanas atvaļinājums līdz 3 gadu vecumam.

1992.gada beigās tika izveidota Augstākās Padomes Ekonomikas komisijas Nacionālās demogrāfiskās politikas izstrādes apakškomisija, ko pēc gada papildināja Ministru kabineta Starpresoru demogrāfiskās situācijas uzlabošanas komisija Labklājības ministra vadībā. 1995.gada jūlijā Ministru kabinets apstiprināja šīs komisijas izstrādāto ziņojumu Nr. 391 „Par demogrāfiskās situācijas uzlabošanu”. Tajā tika iekļauti dažādu norišu atvēršanas pasākumi, taču tikai tādi, kas neprasa valsts izdevumus – galvenokārt turpmākās rīcības plānu izstrāde ministrijās. Tādas labās gribas izpausmes bez reālas darbības nespēja apturēt arvien lielāku mirstības pārsvaru pār dzimstību. Tādēļ no 1998. gada vidus tika palielināti ikmēneša ģimenes pabalsti, diferencējot pēc bērnu dzimšanas secības, un ieviests jaunais pabalsts – piedzimšanas, tā apjomu divkāršojot, ja grūtniece stājusies ārsta uzskaitē līdz 12. grūtniecības nedēļai.

Gados pēc šī ģimenes atbalsta veidu stāšanās spēkā dzimstība tiešām pieauga par aptuveni 10%, kas nodrošinātu paaudžu nomaiņu par nepilnām divām trešdaļām. Papildus dzimstības kāpumu izraisīja ar 2005.gadu ieviestais princips bērna kopšanas pabalstu mātei izmaksāt mātes iepriekšējās algas apmērā līdz bērna gada vecumam, ja māte šī gada laikā nestrādā (no 2008.gada – vecāku pabalsts). Nedaudz vēlāk tika veiktas izmaiņas, ļaujot pēc partneru izvēles to saņemt bērna pirmajā dzīves gadā vienam no vecākiem un izmaksājot to arī nodarbinātiem vecākiem.

¹Eglīte, P. (2013) Cilvēka vērtība un tās skaitliskā izteiksme: *Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem* / Nr.5 Izdeva: LZA Ekonomikas institūts.

Arī tas neļāva sasniegt paaudžu nomaīņai pietiekamu dzimstības līmeni, jo lielākos pabalstus saņēma labāk atalgotie vecāki, kas veido salīdzinoši nelielu daļu no reproduktīvā vecuma iedzīvotājiem. Turklāt finansiālais atbalsts galvenokārt paredzēts bērna pirmā dzīves gada laikā, nenodrošinot bērna aprūpes iespējas turpmākajos bērnības gados un ģimenes papildus izdevumu segšanu skolas gados. Tas nerosina vecākus uzņemties rūpes un izmaksas par vairākiem bērniem, kā arī nedod iespējas pietiekami gādāt par savu un bērnu veselību.

Tāpat tautas ataudzes atjaunošana nav iespējama tikai ar viena iedzīvotāju kustības veida veicināšanu. Latvijā pastāvošais lielais pāragrās nāves gadījumu skaits un masveida emigrācija mazina dzimstības pieauguma efektivitāti, jo, šīm norisēm nemainoties, ne visi jaundzimušie kļūst par ražīgiem darbiniekiem un vecākiem savā dzimtenē. Tāpēc vienlaikus ar atbalstu ģimeņu paplašināšanai ir jāgādā par bērnu un jauniešu veselības uzturēšanas, izglītošanās un pietiekami labi apmaksātas nodarbinātības iespējām, kas ļautu uzturēt dzīves kvalitāti un novērstu nepieciešamību to meklēt citās valstīs. Turklāt veselīem, stabilā, labi apmaksātā darbā strādājošiem cilvēkiem ir mazāk šķēršļu vairākbērnu ģimenes izveidei, un augstāks nodarbinātības līmenis kāpina valsts iespējas atbalstīt ģimenes un veselības aprūpi. Ne velti tikko pārdzīvotās krīzes gados dzimstība strauji saruka, bet beidzoties no jauna sāka augt.

Tautas ataudzes izpētē un plānošanā ir svarīga kompleksa pieeja. Latvijā līdz šim ir veikti vairāku ministriju pasūtīti pētījumi, kur šāda pieeja ievērota: 1994.gada aptauja Ģimenes ar bērniem līdz 3 gadu vecumam² un 1998.gada – Ģimenes situācija Latvijā³ (abas LM), 1998.gada Latvijas iedzīvotāju veselību ietekmējošo paradumu pētījums⁴, 2005. – 2007.gada pētījumi „Darbaspēka ģeogrāfiskā mobilitāte”⁵ un „Bezdarba un sociālās atstumtības iemesli un ilgums”⁶ (LM un ESF), Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja (SPPI)⁷, Vīriešu iespējas savienot darba un ģimenes dzīvi mūsdienu Latvijā (Bērnu un ģimenes lietu ministrija, 2006.)⁸ u.c., neskaitot LR Zinātnes padomes finansētos projektus par pētnieku ierosinātām tēmām.

Pasūtījums izpētīt tautas ataudzi ietekmējošos faktoros, ietverot priekšlaicīgas mirstības mazināšanu, emigrāciju un migrāciju, liecina par kompleksās pieejas lietderības izpratni valsts vadības institūcijās.

²Eglīte, P. (2008) Darbaspējīgo skaita mazināšanās *Latvijā* un iespējamie risinājumi: *Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem* / Nr. 13. Rīga: SIA LZA Ekonomikas institūts.

³Eglīte, P., Pavlina, I., Markausa, I. u.c. (1999) Ģimenes situācija Latvijā. Pārskats par LR Labklājības ministrijas pasūtītā pētījuma rezultātiem. *Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem*/ Nr.3, Rīga: SIA LZA Ekonomikas institūts.

⁴Pudule, I., Grinberga, D., Rituma, A., Villeruša, A., Zile, S., Prāttālā, R., Helasoja, V., Puska, P. (2000) Latvijas iedzīvotāju veselību ietekmējošo paradumu pētījums. (Health Behaviour among Latvian Adult Population) Helsinki: Publications of the National Public Health Institute B13/2001.

⁵Krišjāne, Z. (red.) (2007) Darbaspēka ģeogrāfiskā mobilitāte. Rīga: LR LM.

⁶Rungule R. (pētnieku grupas vad.), Sniķere S. (pētījuma koordinatore) (2007) Bezdarba un sociālās atstumtības iemesli un ilgums. Rīga, LR LM.

⁷Zepa, B., Kļave, E. (red.) (2011) Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja. *Latvija: Pārskats par tautas attīstību, 2010/2011*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts.

⁸Sedlenieks, K., Vasiļevska, K. (2006) Vīriešu iespēja savienot darba un ģimenes dzīvi mūsdienu Latvijā: Projekta rezultātu apkopojums.

1. DATU AVOTI UN IEGUVES METODES

Pētījuma veikšanā bija trīs posmi: (1) priekšizpēte; (2) izpēte; (3) secinājumu un priekšlikumu sagatavošana.

1.1. PRIEKŠIZPĒTE

Priekšizpētes posmā tika veikta literatūras analīze, kā arī ar tautas ataudzi saistīto statistikas datu izpēte un iepriekš veikto pētījumu datu sekundārā analīze par līdzīgām tēmām. Priekšizpētē gūtās zināšanas lietotas Eiropas reģiona labās prakses piemēru un ES pielietoto politikas virzienu apzināšanai, kā arī pētījumam atbilstoša instrumentārija – anketas un interviju vadlīniju dažādām grupām izveidei, izlases izveidei un informantu atlasei.

1.1.1. Literatūras analīze un ar tautas ataudzi saistīto statistikas datu izpēte

Literatūras analīze kā metode izmantota Eiropas reģiona labās prakses piemēru izpētē, kā arī pētījuma instrumentārija un secinājumu izstādē. Labās prakses piemēru apzināšanai ģimenes politikas, sabiedrības veselības un migrācijas jomā tika izvēlētas valstis ar labām sekmēm kādā no minētajiem iedzīvotāju kustības veidiem, kurām ir pietiekama līdzība vai saistība ar Latviju, kas liecinātu par sekmīgas pieredzes pārņemšanas iespējamību. Vadoties pēc minētajiem apvērumiem tika izvēlētas Ziemeļeiropas un Rietumeiropas valstis ar tādu summāro dzimstības koeficientu un paredzamo mūža ilgumu jaundzimušiem, kas pēdējos gados ir augstāks par ES vidējo vai ir tuvu tam – Igaunija, Somija, Zviedrija, Īrija, Lielbritānija un Francija.

Visas izvēlētās pieder valstu grupai ar augstākajām ledzīvotāju attīstības indeksa (angliski HDI) vērtībām, kas liecina ne vien par naudas atbalstu ģimenēm ar bērniem, bet arī iedzīvotāju veselību, izglītību un augstāku nodarbinātību. Skandināvijas valstīs sekmes augstāka dzimstības līmeņa uzturēšanā saistītas ar aktīvu dzimumu līdztiesības veicināšanu, radot iespējas abiem vecākiem savienot profesionālo darbību ar ģimenes rūpēm⁹. Pētījumā apkopotā informācija par šīm valstīm ļauj identificēt prioritāros rīcības virzienus tautas ataudzes nodrošināšanai, kā arī pasākumus, kas tajās snieguši ietekmi demogrāfiskās situācijas uzlabošanai.

Ar tautas ataudzi saistīto datu statistikas izpēte tika izmantota, lai novērtētu konkrētās demogrāfiskās tendences un procesus valstī, kā arī, lai veiktu informantu atlasī intervijām ar pašvaldību vadītājiem, identificējot labās un ne tik veiksmīgās demogrāfijas politikas veidotājus Latvijas pašvaldībās.

1.1.2. Iepriekš veikto pētījumu datu sekundārā analīze

Daļa pētījumā apskatīto jautājumu analizēta citos, nesen jau veiktos pētījumos, tāpēc tika veikta iepriekš veikto pētījumu datu papildus analīze.

⁹Demography report 2010: Older, more numerous and diverse Europeans (2011) European Commission.

Kā nozīmīgākais šāds pētījums minams iedzīvotāju reproduktīvās veselības pētījums¹⁰, kuru vadīja Aivita Putniņa. Bez reproduktīvās veselības izvērtējuma tajā apskatīta arī reproduktīvās un seksuālās veselības politika (tai skaitā ģimenes politika un sabiedrības veselības politika kopumā), iedzīvotāju viedokļi par šo politiku, ģimenes vērtībuzskati, motivācija un šķēršļi bērnu radīšanai, ideālais, vēlmais un prognozējamais bērnu skaits ģimenē. Dati atkārtoti tika pētīti griezumos, kādos spēj sniegt jaunas, no jau veiktā pētījuma negūstamas zināšanas.

Savukārt Latvijas demogrāfiskās politikas apraksts un rezultāti aplūkoti pētījumā, kura rezultāti atspoguļoti grāmatā „The Baltic countries: Population, family and family policy”¹¹. Pētījumā raksturoti pasākumi, kas demogrāfiskajā politikā bijuši rezultatīvi līdz nesējai krīzei. Viena no pētījuma līdzautorēm ir Pārsla Eglīte. Pētījumā sniegtā informācija deva iespēju izvērtēt agrāk efektīvo pasākumu turpmākās pielietojšanas iespējas.

Tautas ataudzes alternatīvo variantu izstrādei tika izmantota Pārslas Eglītes vadībā izstrādātā pēc Rīgas domes pasūtījuma veiktā demogrāfiskās situācijas prognoze¹².

1.2. IZPĒTE

Izpētes fāzē tika pielietotas divas galvenās metodes: (1) iedzīvotāju aptauja, kas ļauj iegūt informāciju par galvenajām tendencēm un vērtībuzskatiem; (2) daļēji strukturētās padziļinātās intervijas un ekspertu diskusija, kas ļauj identificēt problēmas noteiktām grupām un meklēt tām labākos risinājumus.

1.2.1. Iedzīvotāju aptauja

Esošās situācijas raksturojumam pētījumā izmantota 18 līdz 64 gadus vecu Latvijas iedzīvotāju aptauja. Gatavojot aptaujas instrumentāriju, tika apzināti dažādi jau esošie instrumentāriji ģimenes, ienākumu struktūras, veselības, novecošanās, emigrācijas un demogrāfijas jautājumu izpētei.

Aptaujas instrumentāriju veidojot, tika iekļauti jautājumi par: (1) ģimenes situāciju, ģimenes saitēm, ģimenes vērtībuzskatiem, bērna pieskatīšanas nodrošināšanu līdz obligātajam bērna sagatavošanas pamatizglītībai vecumam; (2) sociālekonomisko situāciju, t.sk. kredītu slogu un aizņēmuma mērķi, ienākumu atšķirībām un pieeju resursiem, ienākumu dinamiku pretstatā iespējām; (3) paaudžu solidaritāti ģimenē un to ietekmējošajiem faktoriem; (4) motivāciju un šķēršļiem bērnu radīšanai (tai skaitā karjeras lomu, problēmām iekļauties darba tirgū vai atgriezties iepriekšējā darbavietā pēc bērna kopšanas atvaļinājuma), ideālo un prognozējamo bērnu skaitu ģimenē; (5) ģimenes valsts politikas, sabiedrības veselības un migrācijas politikas novērtējumu.

¹⁰Putniņa, A. (2011) Iedzīvotāju reproduktīvā veselība: Pārskats par situāciju Latvijā (2003–2011). Papardes zieds.

¹¹Stankuniene, V., Jasilionis, D. (Eds.) (2009) TheBalticcountries: Population, Family and Family Policy. Vilnius: Institute for Social Research.

¹²Eglīte, P., Ivbulis, B., Ģņedovska, I. (2012) Demogrāfiskās prognozes Rīgā un Pierīgā. Rīga: SIA LZA Ekonomikas institūts.

Lai arī aptaujas ģenerālo kopumu veido Latvijas pastāvīgie iedzīvotāji vecumā no 18 līdz 64 gadiem, tomēr, ņemot vērā, ka darbu pārtraukušie ir maz saistīti ar iedzīvotāju skaita pieaugumu, vienīgi palīdzot bērnu audzināšanā u.tml., uz viņiem attiecās mazāks skaits anketas jautājumu. Informācijas iegūšanas metode bija tiešā (*face-to face*) intervēšana respondentu dzīvesvietā, izmantojot papīra anketas (*PAPI metode*). Vienā mājsaimniecībā (mājā vai dzīvoklī) tika veikta viena intervija, bet atsevišķā anketas sadaļā tika iekļauti jautājumi par katru mājsaimniecības locekli. Vienas intervijas vidējais garums bija aptuveni 40 minūtes.

Izlases veidošanai tika izmantota vairākpakāpju stratificētā nejaušā gadījumu izlases metode. Mājsaimniecību atlase tika veikta pēc nejaušā maršruta metodes, stratificējot starta adreses pēc teritoriālās pazīmes. Vienā maršrutā ietilpa ne vairāk kā 10 derīgas intervijas. Respondentu selekcija intervijai mājsaimniecības ietvaros notika pēc jaunākā vīrieša principa. Kopā tika veiktas 1710 derīgas intervijas.

1.2.1. Padziļinātās daļēji strukturētās intervijas un ekspertu diskusija

Padziļinātās daļēji strukturētās intervijas tika veiktas ar: (1) vecākiem, kuriem ir bērni līdz 4 gadu vecumam, (2) nevalstisko organizāciju pārstāvjiem un (3) pašvaldību pārstāvjiem. Ar valsts institūciju un sociālo partneru pārstāvjiem tika organizēta ekspertu diskusija.

1.2.2.1. Mērķgrupu intervijas ar bērnu vecākiem

Mērķa grupā tika iekļautas tikai mātes un tēvi ar nepilngadīgiem bērniem, lai iegūtu datus, kas ļauj spriest par reāliem, jau pieņemtiem lēmumiem un to ietekmējošiem faktoriem. Pētījumā tika veiktas 38 daļēji strukturētās intervijas ar vecākiem, kuriem jaunākais bērns ir vecumā līdz 4 gadiem, kas ļauj izvērtēt pēdējo gadu situāciju. No šīm intervijām 27 intervijas ar sievietēm, 7 ar vīriešiem un 4 kopīgas. Būtiski, ka informanti vīrieši bija mazāk informēti par jautājumiem, kas saistīti ar bērnu audzināšanu un aprūpi, kā arī valsts un pašvaldību atbalstu, kas liecina par vecāku dažādu iesaisti bērnu audzināšanā, tāpēc biežāk intervijām tika izvēlētas sievietes.

Informanti tika meklēti, diferencējot pa vecumgrupām un reģioniem. Teritoriāli tika iedalītas 4 grupas: (1) Rīga; (2) Pierīga un Zemgale; (3) Kurzeme un Vidzeme; (4) Latgale. Sīkāk informanti tika dalīti atkarībā no bērnu skaita: (1) vecāki ar vienu bērnu; (2) vecāki ar diviem bērniem; (3) vecāki ar trim un vairāk bērniem. Lai sasniegtu pētījuma mērķus papildus tika meklēti informanti ar migrācijas un šķiršanās pieredzi.

Pētījuma procesā salīdzinot ar tehniskajām specifiskajām tika samazināts jaunākās vecuma grupas informantu skaits no 12 uz 10, jo bija sasniegts saturācijas punkts (grupai ir līdzīgas problēmas un nepieciešamie risinājumi), savukārt citās uz tā rēķina tika palielinātas. Informantu dalījums pēc reģiona un vecuma atspoguļots 1.tabulā.

Būtiski, ka vecākajās grupās bija raksturīgāks lielāks bērnu skaits, kas dažādoja arī bērnu audzināšanas pieredzi un līdz ar to padarīja iegūto informāciju atšķirīgāku. Informanti tika meklēti izmantojot sniega bumbas metodi, katrā no reģioniem atrodot atslēgas informantu.

TABULA 1. INFORMANTU SKAITS MĒRĶGRUPU INTERVIJĀM DALĪJUMĀ PĒC INFORMANTU KATEGORIJĀM

Reģions	Līdz 25 gadiem	25–32 gadi	33 un vairāk	3 un vairāk bērnu		
				1 bērns	2 bērni	
Rīga	2	4	4	4	4	2
Pierīga un Zemgale	3	3	4	3	3	4
Kurzeme un Vidzeme	2	4	3	3	4	2
Latgale	3	3	3	5	2	2

Interviju plāns tematiski sastāvēja no 8 jautājumu blokiem: (1) partnerattiecības; (2) valsts atbalsta politika; (3) pašvaldības atbalsta politika; (4) migrācija; (5) nodarbinātība; (6) ģimenes plānošana; (7) bērnu audzināšana; (8) veselība. Interviju garums bija no 37 līdz 134 minūtēm.

1.2.2.2. Ekspertu intervijas ar nevalstisko organizāciju (NVO) pārstāvj

Pētījumam izvēlētas 4 NVO, kuras orientējas uz ģimenes, reprodktīvās veselības u.tml. problēmām atkarībā no to ideoloģijas: 2 konservatīvās, tradicionālās ģimenes vērtības atbalstošās organizācijas un 2 liberālās vērtības atbalstošās organizācijas.

Interviju plāns tematiski sastāvēja no diviem lielajiem tematiskajiem blokiem esošās situācijas izvērtējumam un NVO aktivitāšu raksturojuma. Interviju garums bija 30 līdz 60 minūtes. Intervējot NVO pārstāvjus, galvenie jautājumi skāra demogrāfijas politikas veidošanas procesu un mērķa grupām nepieciešamo atbalstu, kā arī galvenās risināmās problēmas saistībā ar iedzīvotāju ataudzi.

1.2.2.3. Ekspertu intervijas ar pašvaldību pārstāvjiem

Lai iegūtu informāciju par pašvaldību iniciatīvām dzimstības veicināšanā un atbalsta sistēmas izveidē ģimenēm ar maziem bērniem, iedzīvotāju priekšlaicīgas mirstības novēršanā un reemigrācijas sekmēšanā, kā arī identificētu un apkopotu labās prakses piemērus, tika veiktas 11 intervijas ar pašvaldību pārstāvjiem. Pašvaldību pārstāvji intervējamās pašvaldības tika iedalīti divās grupās: (1) potenciālie labās prakses piemēri; (2) potenciāli mazāk veiksmīgās.

Identificējot pašvaldību rīcībpolitikas labās prakses piemērus dzimstības veicināšanā un atbalsta sistēmas izveidē ģimenē ar maziem bērniem tika atlasītas atšķirīga lieluma pilsētas un novadi ar un bez lielākiem attīstības centriem to teritorijā, kā arī dažādā attālumā no galvaspilsētas, kurās dzimstība un dabiskais pieaugums uz 1000 iedzīvotājiem bijuši augstāki par citās līdzīga tipa pašvaldībās sasniegto un dabiskais pieaugums pārsniedz vismaz simtu cilvēku, lai rādītāju aprēķins būtu pārlicenošs.

Pašvaldības netika atlasītas, balstoties migrācijas rādītājos, jo pieejamā informācija ne par iekšējo, ne ārējo migrāciju nav droši ticama – deklarētās dzīvesvietas Latvijā ļoti bieži neatbilst reālajām, savukārt ziņas par ārējo migrāciju Šengenas zonas ietvaros ir ļoti neprecīzas. Līdz ar to pašvaldību atlasē tika ņemti vērā dzimstības rādītāji un teritoriālās attīstības indeksi. Minētajiem kritērijiem atbilst un tādējādi kā potenciāli labās prakses tika izvēlēti: (1) Rīga (dzimstība 9,4%, dabiskais pieaugums -3,5 %¹³, TALI +0,281¹⁴); (2) Ventspils (dzimstība 8,6 %, dabiskais pieaugums -2,9 %, TALI +0,359); (3) Preiļu novads (dzimstība 8,7%, dabiskais pieaugums -3,5%, TALI -0,223); (4) Saldus novads (dzimstība 9,0%, dabiskais pieaugums -2,7%, TALI +0,049); (5) Mārupes novads (dzimstība 19,3%, dabiskais pieaugums +13,1%, TALI +2,188); (6) Lielvārdes novads (dzimstība 9,1% dabiskais pieaugums -3,6%, TALI +0,528). Valstī vidēji dzimstības rādītājs ir 8,6%, bet dabiskais pieaugums ir - 4,8%.

Papildus plānots veikt intervijas četrās pašvaldībās, kur apskatītie rādītāji ir zemāki par vidējiem valstī (vai arī zemāki uz pārējās Pierīgas fona). Kā šādiem nosacījumiem atbilstošas izvēlētas: (1) Rēzekne (dzimstība 7,1%, dabiskais pieaugums -8,3%, TALI -1,931); (2) Ilūkstes novads (dzimstība 6,1%, dabiskais pieaugums -2,8%, TALI -0,661); (3) Inčukalna novads (dzimstība 7,9%, dabiskais pieaugums -1,3%, TALI +0,664); (4) Priekules novads (dzimstība 7,9%, dabiskais pieaugums -6,8%, TALI -0,774).

Atlasītas dažāda lieluma pašvaldības, tomēr ne pavisam nelielas (kur gadā ir mazāk par 50 jaundzimušajiem). Pēdējās pētījumā netika iekļautas, jo to politikas rezultātus mērit ir problemātiski – vienā gadā dzimušo skaits ir pārāk mazs, lai atdalītu nejaušības no mērķtiecīgas politikas ietekmes.

Pašvaldību pārstāvju intervijas sniegušo amatpersonu pozīcijas atšķīrās – tie bija gan pašvaldību vadītāji un viņu vietnieki, gan sociālo nodaļu vadītāji, sociālie darbinieki, ekonomisti. Galvenie kritēriji informantu izvēlē bija ekspertu pieejamība un kompetence. Mazajās pašvaldībās informanti bija gatavi atbildēt par plašākiem jautājumiem, kamēr lielajās pilsētās biežāk noteica savas ekspertīzes lauku. Bija intervijas, kurās piedalījās vairāki dalībnieki, piemēram, Lielvārdē pašvaldības vadītājs, sociālās nodaļas vadītājs un galvenais grāmatvedis. Savukārt Rīgā tika veiktas divas intervijas, jo nebija viena informanta ar tik plašu ekspertīzi, kā nepieciešams.

Interviju plānā tika iekļauti jautājumi par mērķtiecīgu demogrāfijas politiku, tās veidošanu pašvaldības līmenī, kas padara noteikto politiku pievilcīgu vai mazāk pievilcīgu bērnu radīšanai un dzīvei ar bērniem, par politiku, kas vērsta uz emigrācijas samazināšanu, reemigrācijas veicināšanu, sabiedrības veselības veicināšanu un atbalstu pašvaldības iedzīvotājiem. Interviju rezultātā tika identificēti un izvērtēti potenciālie labās prakses piemēri. Interviju garums variēja no 37 līdz 72 minūtēm.

1.2.2.4. Ekspertu diskusija ar valsts institūciju pārstāvjiem un sociālajiem partneriem

Sākotnēji tika plānots veikt vismaz 3 intervijas ar valsts institūciju pārstāvjiem, tomēr pētījuma gaitā metodoloģija tika transformēta, aizstājot intervijas ar ekspertu diskusiju. Tajā piedalījās kopskaitā deviņi

¹³Šeit un tālāk: Demogrāfija (2011) Rīga: LR CSP, 48–50 lpp.

¹⁴Šeit un tālāk: Teritoriju attīstības līmeņa novērtējums. [sk. Internetā:

http://www.vraa.gov.lv/uploads/documents/petnieciba/IAT_noteiksana/2012.06.05_tainovertejuma_metodika.pdf

valsts institūciju un sociālo partneru pārstāvji no: (1) Valsts kancelejas; (2) Pārresoru koordinācijas centra; (3) Labklājības ministrijas; (4) Izglītības un zinātnes ministrijas; (5) Vides un reģionālās attīstības ministrijas; (6) Veselības ministrijas; (7) Ekonomikas ministrijas; (8) Latvijas Brīvo arodbiedrību savienības; (9) Latvijas Darba devēju konfederācijas.

Ekspertu diskusijas mērķis bija apspriest pētījumā identificētos tautas ataudzes scenārijus, tajos iekļautos politikas instrumentus. Diskusijas vadlīnijas sastāvēja no 7 apakšnodaļām: (1) bērnu aprūpe; (2) nodarbinātība; (3) ģimeņu stabilitāte; (4) vientuļie vecāki; (5) daudz bērnu ģimenes; (6) veselības aprūpe un reproduktīvā veselība; (7) migrācija. Diskusijas gaitā tika testēta valsts institūciju pārstāvju attieksme pret noteiktām tautas ataudzes veicināšanas scenāriju aktivitātēm, rezultātā scenāriji tika koriģēti. Diskusijas garums bija 165 minūtes.

1.3. DATU APSTRĀDE UN ANALĪZE

1.3.1. Kvantitatīvie dati

Kvantitatīvi tika analizēti šī pētījuma ietvaros veiktās aptaujas dati, kā arī, sekundāri – Reproductīvās veselības pētījuma, CSP un Latvijas Veselības aprūpes statistikas gadagrāmatas dati.

1.3.1.1. Tautas ataudzes pētījuma ietvaros veiktās aptaujas datu analīze

Pēc aptaujas datu ievadīšanas statistiskās analīze programmā SPSS tika veikta: (1) datu „tīrīšana”, identificējot un labojot ievades un loģikas kļūdas; (2) mainīgo nosaukumu un vērtību definēšana; (3) atklāto un daļēji slēgto jautājumu kodēšana; (4) datu svēršana pēc četrām pazīmēm – teritoriālās, vecuma, dzimuma un tautības.

Tālāk tika atsevišķi izdalīti nozīmīgākie sociāli demogrāfiskie mainīgie un to griezumā Microsoft Excel elektroniskajās tabulās sagatavoti citi pētījuma jautājumi (veidojot procentu tabulas un/vai salīdzinot vidējos rādītājus).

Situācijās, kad tika konstatētas iespējamās sakarības, kas varētu būt nozīmīgas pētījuma galarezultātā, tās tika pārbaudītas ar piemērotākajiem statistiskajiem testiem. Konstatējot nozīmīgas sakarības, katrā individuālajā gadījumā tika pieņemts lēmums, kā to visprecīzāk un uzskatāmāk atspoguļot pētījuma atskaitē.

Izmantotā klasifikācijas analīze (faktoranalīze) nesniedza jaunu būtisku informāciju, kas ietekmētu pētījuma rezultātus – nozīmīgākie no iegūtajiem faktoriem (augstāka līmeņa mainīgajiem) bija pašsaprotami vai arī saturiski pretrunīgi un neizskaidrojami.

Pētījuma ziņojumā atspoguļotas tikai tās sakarības, kuras ietekmē secinājumus un pētījuma galarezultātus.

1.3.1.2. Pārējo statistisko datu analīze

Papildus Tautas ataudzes pētījuma ietvaros veiktās aptaujas datu analīzei pētījumā tika iekļauti arī rezultāti no 2011.gadā veiktā Reproductīvās veselības pētījuma, kā arī statistikas dati.

Reproduktīvās veselības pētījuma gadījumā tika sekundāri analizēts SPSS datu fails, veicot nepieciešamos pārkodējumus un iegūstot to vai citu jautājumu sakarības, vai arī izmantoti jau pētījuma gaitā sagatavotās jautājumu biežumu un demogrāfisko griezumu Excel tabulas. Rezultāti tika atspoguļoti, izvēloties atbilstošāko un uzskatāmāko formu.

Statistikas dati tika iegūti no CSP mājaslapā pieejamajām datubāzēm, no Veselības aprūpes statistikas gadagrāmatas, kā arī Eurostat pieejamajā Demogrāfijas ziņojuma. Rezultāti tika atspoguļoti, izvēloties atbilstošāko un uzskatāmāko formu, kas visbiežāk bija līknes (attēlojot laikrindas).

1.3.2. Kvalitatīvie dati

Visas intervijas, kā arī ekspertu diskusija tika ierakstītas audio failos, pirms tam mutiski informējot pētījuma dalībniekus par pētījuma mērķi un intervijas pielietošanas veidu un saņemot mutisku akceptu. Interviju un ekspertu diskusijas ieraksti tika transkribēti. Vecākiem ar bērniem pirms intervijas tika garantēta anonimitāte, tāpēc viņu dati tika kodēti, identificējot tādus rādītājus, kā reģionu, vecumu, dzimumu un bērnu skaitu. Savukārt NVO, pašvaldību un valsts pārstāvji tika brīdināti, ka anonimitāti garantēt nav iespējams tāpēc, ka runātāju personības ir identificējamās.

Intervijas tika analizētas kvalitatīvo datu apstrādes programmā „Atlas.ti”. Kvalitatīvo interviju apstrāde notika, analizējot atsevišķi mērķgrupu intervijas no pašvaldību un NVO intervijām.

Mērķgrupu intervijas tika kodētas, pielietojot satura analīzes principu. Rezultātā izveidojās 80 tematiskie kodi par dažādām ar tautas ataudzi saistītām tēmām. Kodi bija, piemēram, „migrācija uz ārzemēm”, „migrācija no pilsētas uz laukiem”, „veselības aprūpes pieejamība grūtniecēm” utt. Vēlāk kodi tika apkopoti 8 kodu grupās: (1) atbalsts no valsts un pašvaldības; (2) pieredze un atbalsts specifiskai grupai; (3) partneru savstarpējās attiecības, to kvalitāte; (4) bērna aprūpes pieredze; (5) migrācija; (6) nodarbinātība; (7) veselība; (8) lēmums par grūtniecību/bērnu. Kodu skaits kodu grupās variēja no 5 līdz 19.

Pašvaldību un NVO interviju kodēšanas pamatprincipi balstījās tēmu satura analīzē, kas ļauj identificēt pašvaldību problēmas ar tautas ataudzi saistītās jomās un labās prakses piemērus to risināšanai. Rezultātā tika izveidoti 38 tematiskie kodi, piemēram, „pabalsts, bērnam piedzimstot”, „atbalsts daudz bērnu ģimenēm”, „atbalsts vientuļajiem vecākiem” utt., kas tika dalītas un interpretētas atbilstoši tām pašām kodu grupām, kas izmantotas mērķgrupu interviju analīzē. NVO intervijas tika izmantotas scenārijos identificēto politikas instrumentu identificēšanai.

Ekspertu diskusija ar valsts un sociālo partneru pārstāvjiem tika izmantota secinājumu un demogrāfijas scenāriju precizēšanai, tāpēc atsevišķi netika kodēta.

Nobeigumā tika veikta datu satura analīze un interpretācija atbilstoši pētījuma uzstādījumiem, savstarpēji integrējot dažādās pētījuma tēmas un atšķirīgos pētījuma datus, mēģinot atsijāt tikai tos datus, kam ir tieša saikne ar tautas ataudzi. Datu analīzes rezultātā tika izstrādāti arī 3 tautas ataudzes scenāriji.

Viena izstrādātā scenārija pamatā bija esošās politikas turpināšana, bet pārējie divi pretnostatīja divas galvenās sabiedrībā pastāvošās gaidas attiecībā uz noteiktu valsts politiku. Minētās gaidas tika identificētas mērķa grupu intervijās, un tās konceptualizējamas kā orientēšanās galvenokārt uz pabalstiem vai nodarbinātības iespējām. Tai pašā laikā abi alternatīvie scenāriji neietver principiālu esošās politikas laušanu, drīzāk papildināšanu ar jauniem elementiem, jo principiālas izmaiņas jebkurā virzienā vismaz sākotnēji vēl vairāk veicinātu neuzticēšanos valsts politikas kontinuitātei.

Turklāt ir velkamas ciešas paralēles starp šīm gaidām no valsts un intervēto NVO vērtīborientācijām – pabalsti ciešāk saistāmi ar tradicionālo vērtību sistēmu, kuru pārstāv tādas organizācijas kā „Ģimene” un „Nākotnes fonds”, savukārt sieviešu nodarbinātība – ar liberālo vērtību sistēmu, ko pārstāv „Papardes zieds” un „Marta”. Līdz ar to, veicot intervijas ar NVO pārstāvjiem, katrs no pēdējiem diviem scenārijiem tika konkretizēts. Visbeidzot scenāriju saturs tika apspriests valsts pārstāvju un sociālo partneru diskusijā, testējot scenāriju stiprās un vājās vietas un koriģējot atbilstoši sniegtajiem komentāriem.

2. DEMOGRĀFIJAS TENDENCES UN POLITIKA EIROPAS SAVIENĪBĀ

Eiropas Savienība 21.gadsimta sākumā saskaras ar tādām demogrāfijas tendencēm kā sabiedrības novecošanās un zema dzimstība. Vairumā veco ES dalībvalstu novērojams iedzīvotāju skaita pieaugums uz migrācijas rēķina un līdz ar to sabiedrības dažādošanās, savukārt lielākajā daļā jauno – pastiprināta emigrācija.

Jau 20.gadsimta beigās vairumā valstu iezīmēja ģimenes modeļu maiņu un to daudzveidību. Politika ģimeņu atbalstam kļūst daudzveidīgāka, un tai bieži nākas būt efektīvai konfliktējošos virzienos¹⁵, atbalstot darba un ģimenes dzīves līdzsvarošānu, atbildot uz dažādām ģimeņu vajadzībām. Līdz ar to ģimenes politikas modeļu un instrumentu daudzveidība ES valstīs ir sarežģītāka un neatbilst pierastajiem labklājības valstu modeļiem.

Thevenon¹⁶ raksturo 6 tipiskākos ģimenes atbalsta politikas virzienus, vienlaikus norādot, ka visbiežāk tie pārklājas un tiek savstarpēji kombinēti:

- (1) Nabadzības mazināšana un ģimeņu ienākumu līmeņa saglabāšana. Šis ir galvenais instruments anglosakšu un Dienvideiropas valstu politikā. Politikas instrumenti ir universāli vai uz zema ienākuma ģimenēm mērķēti pabalsti, kas saistīti ar ienākumu līmeni un/vai bērnu skaitu ģimenē. Mājokļa pabalsts ir viens no būtiskiem nabadzības mazināšanas instrumentiem.
- (2) Tieša ar bērnu audzināšanu saistītu ekonomisko izdevumu segšana. Pabalsti mazina starpību starp dzīves līmeni tiem iedzīvotājiem, kam bērni ir, un tiem, kuriem to nav. Šādi pabalsti nav vērsti uz zema ienākuma ģimenēm un nemazina nabadzību.
- (3) Atbalsts nodarbinātībai. Tas ir pēdējās desmitgadēs arvien populārāks ģimenes politikas virziens, atbalstot sieviešu augstāku līdzdalību darba tirgū. Atbalsta loģika balstās racionalitātē – atgriežot tirgū augsti kvalificētas sievietes, tiek kāpināts darba ražīgums un veicināta ekonomiskā izaugsme. Kā instrumenti tiek lietoti vecāku atvaļinājuma nodrošināšana, saglabājot darbavietu un ienākumu līmeni, bērna aprūpes nodrošināšana vecākiem izdevīgā laikā un nodokļu atvieglojumu sistēma, kas izdevīga strādājošiem vecākiem.
- (4) Dzimumu līdztiesības veicināšana. Šī politikas virziena ietvaros tiek veicināta abu vecāku algotā un neapmaksātā darba mājās vienlīdzīga dalīšana. Bērna kopšanas atvaļinājums veidots, lai vecāki ilgstoši neatstātu darba tirgu. Tiek veicināta tēvu iesaiste bērna kopšanas atvaļinājuma izmantošanā. Bērna kopšanas atvaļinājums ir sadalāms un tiek zaudēts, ja netiek izmantots. Nodokļu atvieglojumu sistēma arī tiek pielāgota dzimumu līdztiesības veicināšanai, piemēram, diferencējot atlaides māsājniecības pirmajam un otrajam pelnītājam.

¹⁵Letablier, M.T., Luci A., Math A., and Thévenon O. (eds.). (2009) The Costs of Raising Children and the Effectiveness of Supporting Parenthood Policies in European Countries: A Literature Review. European Commission. [sk. Internetā: http://europa.eu/epic/docs/eu_report_cost_of_children_final_11-05-2009.pdf]

¹⁶Thevenon, O. (2011) Family Policies in OECD countries. Population and development review. 37(1): p.57-87. [sk. Internetā: <http://www.thefamilywatch.org/doc/doc-0198-es.pdf>]

- (5) Atbalsts bērna agrīnai attīstībai. To nodrošina vecāku aprūpe un formālās aprūpes un izglītības iestādes. Abu vecāku nodarbinātība tiek skatīta kā faktors, kas kopumā mazina ģimenes nabadzības risku un ir labvēlīga bērna attīstībai. Šāds politikas virziens raksturīgs Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijā pārstāvētajām valstīm. Konkrēti nosacījumi dažādās valstīs būtiski atšķiras, bet kopīgā iezīme ir pirmskolas izglītības atzīšana par vērtību.
- (6) Dzimstības kāpināšana. Šis virziens ir aktuāls sabiedrības novecošanās un zemā dzimstības līmeņa dēļ, radot draudus gan ekonomiskajai izaugsmei, gan labklājības pastāvēšanai nākotnē, bet parasti tiek novirzīts otrajā plānā. Būtiskāka uzmanība tam tiek pievērsta Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas Eiropas valstīs, kur sabiedrības novecošanās ir visievērojamākā. Aptaujas par vēlamo un esošo bērnu skaitu ģimenēs rāda, ka ar politikas instrumentu palīdzību iespējams dzimstības rādītājus kāpināt. Dzimstības kāpumu tradicionāli pieņemts skatīt kā pretpolu sieviešu nodarbinātībai, taču augsta sieviešu nodarbinātība var korelēt ar augstu dzimstību.

2010.gadā pieņemtā Eiropas Padomes 2020 stratēģija uzsver Eiropas Komisijas nepieciešamību (1) mobilizēt ES dalībvalstu demogrāfisko potenciālu, uzlabojot ģimenes dzīves apstākļus un (2) kāpināt nodarbinātības rādītājus un darba ražīgumu, kompensējot darbaspēka trūkumu. Vietējā līmenī nodarbinātības rādītāju kāpums panākums ar ģimenes, darba un personiskās dzīves salāgošanu, ļaujot lielākam darbaspējas vecuma cilvēku īpatsvaram nonākt darba tirgū. Tāpat tiek norādīts, ka ES jābalstās uz imigrantu darbaspēku un tā labāku integrāciju, kā arī jāsauglabā publisko finanšu ilgtspēja sabiedrības novecošanās situācijā.

Eiropas Komisija 2006.gadā ir uzsvērusi nepieciešamību strādāt piecos pamata virzienos: (1) demogrāfiskā atjaunošanās; (2) nodarbinātība; (3) ražīguma pieaugums; (4) imigrantu integrācija un (5) publisko finanšu ilgtspēja.

Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas ziņojums „Ģimeņu nākotne 2030”¹⁷ paredz šādas izmaiņas un izaicinājumus ģimenes politikai: (1) viena vecāku ģimeņu, neregistrētas kopdzīves un rekombinētu ģimeņu īpatsvara pieaugums var radīt augstāku nabadzības risku; (2) arvien lielāks viena pieaugušā māsaimniecību īpatsvars radīs spiedienu uz mājokļu pieejamību; (3) bezbērnu māsaimniecību skaita, šķiršanās, atkārtotu laulību un audžuģimeņu īpatsvara pieaugums pazeminās aprūpes ģimenē kapacitāti; (4) strādājošu sieviešu īpatsvara pieaugums māsaimniecībās samazinās aprūpes kapacitāti ģimenē.

Ziņojumā tiek norādīts, ka ekonomiskā izaugsme un valstu spēja radīt darbavietas būs svarīgākais faktors ģimeņu labklājības nodrošināšanai.

¹⁷OECD (2011) The Future of Families to 2030, OECD Publishing.

2.1. DZIMSTĪBAS KĀPUMS

Eiropas demogrāfijas ziņojums (2010)¹⁸ rāda divas pozitīvas tendences ES valstīs: (1) vērojams neliels dzimstības pieaugums un (2) sagaidāmā dzīves ilguma pieaugums. Pirmo papildus ietekmē t.s. "laika efekts", kas saistīts ar bērna radīšanas atlikšanu. Proti, dzimstības kritums nav saistīts tikai ar bērna skaita samazināšanos, kas piedzimtu sievietei dzīves laikā, bet arī bērnu dzimšanas atlikšanu, kas rada īslaicīgu dzimstības rādītāju kritumu. Ņemot vērā šo faktoru dzimstības rādītāju aprēķinā, dzimstības pieauguma tendence ir pozitīvāka.

Viens no iemesliem dzimstības rādītāju kāpumam ir turības līmeņa pakāpenisks pieaugums. Demogrāfijas ziņojums parāda arī izmaiņas ģimenes struktūrā. Dati rāda, ka noslēgto laulību biežuma kritums, neregistrēta kopdzīves izplatīšanās un augstāki šķiršanās rādītāji, kā arī dzemdētāju vidējā vecuma kāpums kopumā var būt saistīti ar augstākiem dzimstības rādītājiem¹⁹. Vienlaikus partnerattiecības kļūst trauslākas, bērni biežāk dzimst ārpus laulības un biežāk tiek audzināti viena vecāka ģimenē. Biežāk novērojams arī lēmums neradīt bērnus.

ES dalībvalstis dažādi risina ģimenes politiku. Francijā, Dānijā, Somijā, Nīderlandē novērojams vidējā bērnu radīšanas vecuma pieaugums, tomēr vienlaikus arī dzimstības kāpums, kas panākts ar dāsnu publisko atbalstu vecākiem. Savukārt Rumānijā, Slovākijā un Ungārijā bērnu dzemdēšanas atlikšana neveido dzimstības kāpuma efektu. Tas ļauj pieņemt, ka dzimstības kāpumam ir saistība ar turības līmeni un atbalsta politiku vecākiem, nevis ģimenes modeļa maiņu.

Demogrāfijas ziņojums²⁰ rāda, ka dzimstības kāpums ir cieši saistīts ar bērna aprūpes pakalpojumu pieejamību. Kopumā dzimstība ir augstāka valstīs ar augstāku dzimumu līdztiesības pakāpi, augstāku sieviešu nodarbinātību un mazāk tradicionālām ģimenes formām.

2.2. MŪŽA ILGUMS

Sagaidāmais dzīves ilgums 2008.gadā 27 ES dalībvalstīs bija 76,4 gadi vīriešiem un 82,4 sievietēm. Tomēr ES dalībvalstu vidū vērojamas lielas atšķirības šajos rādītājos. Sociāli ekonomiskajam faktoriem te ir izšķiroša loma, un paredzamā dzīves ilguma kāpums ir panākams ar mazāk labvēlīgos apstākļos dzīvojošo sabiedrības grupu apstākļu uzlabošanu. Šīs jomas politika ir vērsta uz vecāku darbinieku ilgāku palikšanu darba tirgū un ražīguma saglabāšanu ilgākā mūža posmā. Ekonomiski aktīvas garākas dzīves nodrošināšanai, aktuāli ir: (1) atkārtoti izglītošanās periodi; (2) elastīgāks darba laiks; (3) fleksibilitāte bērnu radīšanas posmā; (4) pārtraukumi karjerā, kad jāaprūpē ģimenes locekļi un (5) ražīgs pensijas vecums, kas saistīts ar augstu pilsonisko aktivitāti un brīvprātīgo darbu. Ir būtiski paildzināt aktīvās, veselīgās dzīves ilgumu, attālinot brīdi, kad fiziskais stāvoklis būtiski pasliktināsies²¹.

¹⁸Demography report 2010: Older, more numerous and diverse Europeans, European Commission, (2011) [sk. Internetā: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/documents/Tab/report.pdf>]

¹⁹Turpat, 2.lpp.

²⁰Turpat, 2.lpp.

²¹Turpat, 3.lpp.

2.3. MIGRĀCIJA

ES iekšējā migrācija un iedzīvotāju migrācija no valstīm ārpus ES ir intensificējusies, daļēji atrisinot darbaspēka trūkumu un kompensējot sabiedrības novecošanos, taču tā rada pārmaiņas ģimenē. ES valstīs 2008.gadā 15% darbaspēka bija tādi, kas vai nu paši dzimuši ārvalstīs vai arī vismaz viens no viņu vecākiem dzimis ārvalstīs. 2010. gada Eurobarometra dati rāda, ka piektā daļa 27 ES dalībvalstu respondentu ir strādājuši vai mācījušies ārzemēs. Šī sabiedrības daļa ir mobilāka – jaunākie un izglītotākie no viņiem daudz labprātāk pārceļas no vienas valsts uz citu.²²

2.4. LABĀS PRAKSES PIEMĒRI

2.4.1. Igaunija

Igaunijā tiek īstenota relatīvi universāla ģimenes politika. Kopš 2001.gada Igaunijā pakāpeniski tiek ieviests no ienākumiem atkarīgs atbalsts. Ģimenes politika veidota, ievērojot sekojošus principus: (1) bērna un ģimenes interešu, vajadzību un labklājības nolikšana centrā neatkarīgi no sociālā un ekonomiskā statusa; (2) problēmu savlaicīga jeb preventīva novēršana (sagatavošana ģimenes dzīvei, seksuālās veselības izglītība, ģimenes konsultācijas); (3) indivīda tiesību, lemjot vai un kad radīt bērnus, respektēšana un atbalsts seksuālās un reprodūktīvās izglītības un pakalpojumu saņemšanai; (4) sociālo un ekonomisko šķēršļu samazināšana vecākiem; (5) vienlīdzīgas iespējas un pienākumi abiem vecākiem un dažādu ģimenes formu respektēšana; (6) universāls atbalsts ģimenēm ar papildus atbalstu ģimenēm ar īpašām vajadzībām; (7) institūciju sadarbība atbalsta sniegšanā un bērnu audzināšana ģimenē; (8) zināšanās un pierādījumos balstīta politika²³.

2011.gadā Igaunijas valdība apstiprināja Bērnu un ģimenes stratēģiju 2012–2020.gadam. Tās mērķis ir bērnu un ģimeņu labklājības un dzīves kvalitātes līmeņa celšana un dzimstības veicināšana. Stratēģija darbojas piecos virzienos: (1) pozitīvas audzināšanas prasmes (Eiropas Sociālais pētījums (*European Social Survey* (2010)) parādīja, ka 44% Igaunijas vecāku pēdējā gada laikā izjutuši vajadzību pēc atbalsta vecāku prasmju veidošanā, bet nav zinājuši kur vērsties. Iedibināta uz pierādījumiem balstīta programma vecāku prasmju veidošanā un citu pakalpojumu nodrošināšanā riska grupas bērniem un jauniešiem); (2) bērnu tiesības; (3) bērnu aizsardzības sistēma; (4) atbalsts ģimenēm; (5) darba un ģimenes dzīves līdzsvarošana²⁴.

2.4.1.1. Ģimenei draudzīgs uzņēmums

Ģimenei draudzīga uzņēmuma balvu 2001.gadā dibinājuši un līdz 2009.gadam, kad uzturēšanai pievienojās Sociālo lietu ministrija, uzturēja divi mēdiju uzņēmumi. Balvu fonds ir 4000 eiro gadā un tas vērsts uz ģimenēm draudzīgu korporatīvo kultūru. 2012.gadā ieviests pilotprojekts ģimenēm draudzīgu uzņēmumu sertificēšanā, kura rezultātā uzņēmumi iegūst publicitāti.

²² Demography report 2010: Older, more numerous and diverse Europeans, European Commission, (2011) [sk. Internetā: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/documents/Tab/report.pdf>], 4.lpp.

²³ Principles and actions of Estonian Policy 2009–2013, p. 3–4. [sk. internetā 28.11.13: http://www.monitoringris.org/documents/imp_nat/Main_principles_of_population_policy.pdf]

²⁴ Estonia: child and family benefits set to become most important issue next political issue. (2012) [sk. internetā 28.11.13: http://europa.eu/epic/countries/estonia/index_en.htm]

2.4.1.2. Bērnu aprūpes iniciatīva „Bērni aprūpēti, mātes darbā”

Iniciatīva veidota, lai novērstu rindas bērnudārzos un piedāvātu mātēm tādas izdevīgas bērna aprūpes pakalpojumus, kas ģimenēm būtu emocionāli un finansiāli pieejami. Igaunijas partnerība attīstībai „Bērni aprūpēti, mātes darbā” izveidota 2005.gadā, atbalstot jauno māšu līdzdalību darba tirgū un pilna laika nodarbinātību. Tika izveidots auklīšu dienests un auklīšu sertificēšanas sistēma. Vienlaikus tiek uzlabota nodarbinātības situācija sievietēm.

2.4.1.3. Grūtniecības konsultācijas

Igaunijas Grūtniecības krīzes konsultāciju centrs kopš 2007.gada ir pieejams visā valstī un savā darbībā respektē konfidencialitātes, anonimitātes un personas ģimenes plānošanas izvēles. Centrs atbalsta ģimenes tādos jautājumos kā konflikti laulībā, vecāku prasmju veidošanā, neauglības gadījumos, tuvu cilvēku nāves gadījumos. Piemēram, 2011.gadā 1648 cilvēki izmantojuši grūtniecības konsultācijas 3641 reizi²⁵.

2.4.2. Somija

Dzimstības līmenis Somijā ir viens no augstākajiem ES (1,8). Somijas ģimenes politiku raksturo veiksmīga darba un ģimenes dzīves saskaņošana. Ģimenes politika vērsta uz atbalstu ģimenēm ar maziem bērniem. Bērniem līdz septiņu gadu vecumam tiek nodrošināta bērnu aprūpe un pieejams dāsns bērna kopšanas pabalsts, kā arī atvaļinājums vecākiem, ļaujot salāgot bērna kopšanu un darbavietas saglabāšanu²⁶.

2.4.2.1. Ģimenes centri

21.gadsimta pirmajā dekādē Somijas pašvaldības ar vairāku valsts programmu atbalstu sāka ģimenes centru attīstību. Šajos centros koncentrēti pakalpojumi, kas veicina bērnu un ģimeņu labklājību un veselību. To mērķis ir atbalstīt vecākus bērnu audzināšanā un ģimeņu sociālo tīklu attīstīšana. Ģimenes centri – zema sliekšņa centri, kas apvieno savstarpējo atbalstu un konsultācijas. Pakalpojumi ir starpsektorāli, aptverot municipālās maternitātes un bērna veselības klīnikas, agrīno bērna izglītību un aprūpi, skolu, agrīnā atbalsta pakalpojumus, brīvprātīgā un privātā sektora pakalpojumus. Piedāvātie pakalpojumi ir daļa no projekta Ziemeļu kooperācijai ģimenes centru veidošanā²⁷.

2.4.2.2. Gada tēva balva

Balva tiek piešķirta kopš 2006.gada, lai veicinātu tēva aktīvu lomu ģimenē un bērnu audzināšanā. Konkursa komisiju veido Somijas Sociālo lietu un veselības ministrija kopā ar nevalstiskajām organizācijām.

²⁵ Public Health Development Plan 2009–2020. Summary of activity report of 2011 [sk. internetā: http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/Tervisevaldkond/Rahvatervis/RTA/Ingliskeelne/2011_RTA_aruanne_ENG.pdf

²⁶Finland: Towards a healthy balance between work and family life

[sk. internetā 28.11.13: http://europa.eu/epic/countries/finland/index_en.htm]

²⁷Turpat.

2.4.2.3. Dzimumu līdztiesības plāni

Kopš 1995.gada Somijas uzņēmējiem ar vismaz 30 darbiniekiem katram jāizveido dzimumu līdztiesības plāns. To pārrauga Vienlīdzības ombuds, kas labākajiem uzņēmēju izstrādātajiem plāniem piešķir balvu un nodrošina zināšanu apmaiņu par vienlīdzības plānošanu un organizācijas tēla uzlabošanu. Kopš 2005.gada līdztiesības plānu struktūra ir kļuvusi detalizētāka un izstrādāti minimālie standarti to izstrādei, kur tiek iekļauta sekojoša informācija: dalībnieku iesaisteplānu izstrādē, darba vietas situācijas izvērtējums, algu salīdzinājums, sieviešu un vīriešu algu atšķirību izvērtējums un iepriekšējā plāna izpildes rādītāji. Plāns aptver tādas jautājumus kā sieviešu un vīriešu nodarbināšana atšķirīgos darbos, karjeras attīstību, darba apstākļus, personāla apmācību, darba un ģimenes dzīves apvienošanu, attieksmi pret dzimumu līdztiesību un arodveselības un darba drošības jautājumus²⁸.

2.4.3. Zviedrija

Ģimenes politikas modelis vērsts uz atbalstu divu pelnītāju ģimenes modelim, nodrošinot vienādas tiesības un pienākumus gan sievietēm, gan vīriešiem. Atbalstu ģimenēm veido ģimenes pabalsti, elastīgi bērna kopšanas atvaļinājumi, darba stundu regulējums un kvalitatīvi bērna aprūpes pakalpojumi. Bērna kopšanas atvaļinājums rosina abus vecākus piedalīties bērna kopšanā. Ģimenes politika ir vērsta ģimeņu ar bērniem dzīves kvalitātes celšanai, palielinot vecāku izvēles brīvību un stiprinot vecāku prasmes. Zviedrijā ir panākts augsts darba un ģimenes dzīves saskaņošanas līmenis. Sieviešu un vīriešu nodarbinātības līmenis ir viens no augstākajiem ES, bet bērnu nabadzības risks viens no zemākajiem.

2.4.3.1. Bērna vienlaicīga kopšana abiem vecākiem

Palielinot vecāku izvēles brīvību, no 2012.gada Zviedrijas vecāki drīkst izmantot 30 dienas bērna kopšanas atvaļinājuma pirmajā bērna dzīves gadā vienlaicīgi²⁹.

2.4.3.2. Atbalsts vientuļajiem vecākiem

Kopš 2010.gada Zviedrijas valdība ievieš jaunu apdrošināšanas atbalsta veidu vientuļajiem vecākiem, kas ļauj citai apdrošinātai personai izmantot īslaicīgu bērna kopšanas atvaļinājumu vecāka slimības laikā³⁰.

2.4.4. Francija

Francija īsteno ilgstošu ģimenes politiku, kas balstīta plašā subsidētu bērnu aprūpes pakalpojumu klāstā, dāsnos un dažādos pabalstos ģimenēm, īpaši daudz bērnu ģimenēm. Atbalsts ģimenēm, tai skaitā nodokļu atvieglojumi, tiek piešķirti atkarībā no māsaimniecības, ne individuālajiem ienākumiem. Atbalsta piešķiršanas galvenais mērķis ir palīdzēt vecākiem saskaņot ģimenes un darba dzīvi. Francijā ir vieni no augstākajiem dzimstības (2,0) un sieviešu nodarbinātības rādītājiem ES. Tas panākts ar bērna

²⁸Government action plan for gender equality 2012–2015 (2012) Publications of the Ministry of Social Affairs and Health 2012:22 Helsinki, Finland. [sk. internetā http://www.stm.fi/c/document_library/get_file?folderId=5197397&name=DLFE-24302.pdf]

²⁹Sweden: Successful reconciliation of work and family life [sk. internetā 28.11.13: http://europa.eu/epic/countries/sweden/index_en.htm]

³⁰Turpat.

aprūpes iespēju paplašināšanu un reģistrētu auklīšu dienesta palīdzību, pakalpojumus subsidējot atkarībā no mājsaimniecību ienākumiem³¹.

2.4.4.1. Auklīšu dienests

28% bērnu līdz 3 gadu vecumam atrodas institucionālā aprūpē, bet divas trešdaļas no viņiem (18% no visiem institucionālajā aprūpē esošajiem bērniem) pieskata reģistrētas auklītes savās vai bērna vecāku mājās. 2009.gadā 290 600 reģistrēto auklīšu nodrošināja aprūpi 817 100 bērnu zem sešu gadu vecuma.

Vecāki, kuri izmanto auklīšu dienestu, saņem ikmēneša pabalstu, kura lielums ir atkarīgs no auklītes statusa (vai aprūpē notiek savās vai bērna vecāku mājās) un atalgojuma, bērna vecuma un mājsaimniecības ienākumiem. Sociālās drošības maksājumus pilnā apmērā veic valsts.

Kopš auklīšu dienesta sākuma ir palielināts apmācībai nepieciešamo stundu skaits un obligāta ir līguma slēgšana starp vecākiem un auklīti. Reģistrētās auklītes tiek pārbaudītas ik piecus gadus un bērna aprūpes vietā notiek regulāras veselības un drošības pārbaudes. Vienlaikus, auklīšu dienests nav prestiža nodarbošanās un zema ienākuma ģimenes vairās pakalpojumu izmantot, lai arī birokrātiskās procedūras ir minimizētas. Papildus, liels procents reģistrēto auklīšu tuvāko gadu laikā pensionēsies³².

2.4.4.2. Vecāku iesaistes kampaņas: vecāku portfelis (La Mallette des parents)

Francijas Izglītības ministrijas rosināts projekts sākts 2008.gadā, lai uzlabotu vecāku iesaistīšanu bērnu izglītībā. Tika veidotas vecāku diskusiju grupas, uzlabojot saikni ar skolotājiem un izglītojot vecākus par skolu darbību un bērnu apmācības procesu. Projekts īstenots 80 skolās 3 Parīzes pievārtes rajonos. Projekta vērtējums uzrādīja labus rezultātus pat sociāli nelabvēlīgu ģimeņu vidū. Vecāki aktīvāk iesaistījās skolas dzīvē un bērnu sekmes un uzvedība uzlabojās ilgtermiņā³³.

2.4.4.3. Cap Canailles starpkompāniju silīte (Creshe)

Septiņas Marseļā bāzētas kompānijas 2009.gadā izveidoja kopīgu silīti. Bērna aprūpes izmaksas vecākiem ir identiskas pašvaldības silītēm, bet šo silīšu darba laiks ir ilgāks. Šādi kompānijas atrisināja bērnu aprūpes pakalpojumu nepieejamību. Rajonā, kur silīte atvērta darbojas 100 kompāniju ar 11 000 darbiniekiem³⁴.

2.4.4.4. Daudzbērnu ģimeņu atlaižu kartes

Karte tika izveidota 1921.gadā, lai dotu priekšrocības dzelzceļa pakalpojumu izmantošanā. Patlaban atlaižu karte ir pieejama visām rezidentu ģimenēm, kurās aug vismaz 3 bērni vecumā līdz 18 gadiem. Katram ģimenes loceklim ir sava atlaižu karte un ģimene maksā kartes apkalošanas maksu. Atkarībā no bērnu skaita ģimenē ģimenes saņem 30–75% atlaidi transporta pakalpojumiem.

³¹France: extensive support for female employment and high financial benefits. [sk. internetā 28.11.13: http://europa.eu/epic/countries/france/index_en.htm]

³²France: extensive support for female employment and high financial benefits. [sk. internetā 28.11.13: http://europa.eu/epic/countries/france/index_en.htm].

³³Involving Parents in the Education of their Children. [sk. internetā 28.11.13: http://europa.eu/epic/practices-that-work/practice-user-registry/practices-involving-parents-children-education_en.htm]

³⁴Cap Canailles Intercountry Creche [sk. internetā 28.11.13: http://europa.eu/epic/practices-that-work/practice-user-registry/practices/cap-canailles_en.htm]

2.4.4.5. Ernst and Young atbalsts vecākiem

Kompānija Ernst and Young, balstoties uz datiem, kas norāda par uzņēmuma nepietiekamu atbalstu vecākiem, 2008.gadā ieviesa maternitātes atbalsta shēmu, kur uzsvars tiek likts uz to, ka maternitāte ir priecīgs notikums gan darbiniekam, gan darba devējam, tādējādi palielinot darbinieces lojalitāti kompānijai. Tika izveidota individuālu tikšanos sistēma, kas orientēta uz atbalsta personāla un personālvadības darbinieku sarunām ar darbinieku, lai uzklautu darbinieku bažas un izrunātu problēmu risinājumus. Sarunas skar tādus jautājumus kā klientu profilu, apmācību kursu kavējumi, atalgojums un atgriešanās darbā nosacījumi³⁵.

2.4.4.6. Bērna aprūpe darba un ģimenes dzīves saskaņošanai (Gepetto: Garde d'Enfant Pour l'Equilibre du Temps professionnel, du Temps familial et son Organisation)

Šis pakalpojums 2001.gadā izveidots ģimenēm ar bērniem 0–13 gadu vecumā, kad nav pieejami citi bērna pieskatīšanas pakalpojumi. Tas izveidots vecākiem, kas strādā sektoros ar nestandarta darba laiku, kā arī vecākiem, kas dodas komandējumos, kam nepieciešama slima bērna pieskatīšana vai auklītes slimības gadījumos. Šis ir papildus pakalpojums jau eksistējošām aprūpes formām, tajā strādā bērnu aprūpes profesionāļi un sertificētas personas. Gepetto nodrošina noteiktu samaksas līmeni un kolektīvo darba līgumu. Ir izveidoti vairāki franšīzes uzņēmumi, kas šī pakalpojuma nodrošināšanā darbojas patstāvīgi³⁶.

2.4.4.7. L'Oreal politika vecāku atbalstam

Kompānijai L'Oreal Francijā ir 12 000 darbinieku, kuriem izstrādāta atbalsta shēma darba un ģimenes dzīves saskaņošanai. Sadarbībā ar citām kompānijām un valsts iestādēm 2006.gadā tika izveidotas silītes iespējami tuvu darbavietai. Kompānija savām darbiniecēm piešķir papildus 4 nedēļu maternitātes atvaļinājumu – "Schueller" atvaļinājumu, kas nosaukts kompānijas dibinātāja vārdā. Papildus, vecākiem, kas audzina līdz 12 gadus vecu bērnu, tiek piešķirtas brīvas 1–4 trešdienas mēnesī, ja to atļauj darba pienākumi³⁷.

2.4.4.8. Mikrosilītes

Lai risinātu bērna aprūpes pakalpojumu trūkumu bērniem līdz 3 gadu vecumam, valdība 2007.gadā izstrādāja plānu 200 000– 400 000 jaunu aprūpes vietu izveidei 5 gadu periodā. Mikrosilīšu izveide īpaši tiek veicināta lauku reģionos. Divas/trīs tuvu praktizējošas auklītes var apvienot pūles un ar mazām birokrātiskām prasībām izveidot silīti. Mikrosilītes var uzņemt 9 bērnus līdz 6 gadu vecumam un nodarbināt līdz 3 cilvēkiem, kuriem ir vismaz 2 gadu pieredze darbā ar maziem bērniem. Mikrosilītes var izveidot arī pašvaldības³⁸.

³⁵ Ernst and Young [sk. internetā 28.11.13: http://europa.eu/epic/practices-that-work/practice-user-registry/practices/ernst-young_en.htm]

³⁶ Gepetto [sk. internetā 28.11.13: http://europa.eu/epic/practices-that-work/practice-user-registry/practices/gepetto_en.htm]

³⁷ L'Oreal [sk. internetā 28.11.13: http://europa.eu/epic/practices-that-work/practice-user-registry/practices/loreal_en.htm]

³⁸ Micro-Creches [sk. internetā 28.11.13: http://europa.eu/epic/practices-that-work/practice-user-registry/practices/micro-creches_en.htm]

2.4.4.8. Francijas Vecāku harta

Hartu 2008.gadā izveidoja Francijas Darba, sociālo lietu, ģimenes un solidaritātes ministrija sadarbībā ar L'Oréal, SOS Prema. Harta paredz kompāniju atbalstu darbinieku darba un ģimenes dzīves līdzsvarošanai četros virzienos: pakalpojumi darbinieku ikdienas dzīvei (kompāniju bērnodārzi), finansiālais atbalsts (pabalsti darbiniekiem), darba organizācija (daļēja laika, elastīgs darba laiks, attālināts darbs), cilvēkresursu un menedžmenta atbalsts. Reģistrācijas forma pieejama internetā (www.observatoire-parentalite.com) un palīdz izveidot un plānot vecākiem draudzīgu darbību.

2.4.5. Lielbritānija

Līdz ar leiboristu nākšanu pie varas, mainījies ģimenes politikas virziens no tradicionālas ģimenes atbalsta uz individuālu pieeju, atzīstot nepieciešamību sieviešu nodarbinātības kāpināšanai un bērnu nabadzības riska mazināšanai³⁹. 2011.gadā valdība publicējusi pirmo stratēģiju, kas vērsta pret bērnu nabadzību rosinošiem faktoriem – vecāku zemu izglītības līmeni, bezdarbu, atkarību no pabalstiem, parādiem un ģimenes izjukšanu.

2.4.5.1 „Accenture” „Atgriešanās no maternitātes” programma

Uzņēmuma „Accenture” 2005.gadā izveidotā „Atgriešanās no maternitātes” programma piedāvā uzlabotu saskarsmi starp cilvēkresursu pārvaldības speciālistiem, karjeras konsultantiem un menedžeriem, lai nodrošinātu skaidru un jutīgu divvirzienu komunikāciju ar darbinieku pirms, pēc un maternitātes atvaļinājuma laikā. Darbiniekiem ir sagatavota brošūra par ģimenei draudzīgu kompānijas politiku, semināriem vecākiem, elastīgu darba laiku, karjeras iespējām un atbalsta organizācijām ārpus kompānijas⁴⁰.

2.4.5.2 „Mammas tīklā”

Šī Lielbritānijas interneta atbalsta organizācija ar 700 000 biedriem, ko veido vietējas mājas lapas visā valstī, kopš 2000.gada piedāvā informāciju par bērna aprūpes iespējām, rotaļu grupām, veselīgu ēdienu, māmiņu tikšanās vietām. Organizāciju atbalsta Lielbritānijas Bērnu, skolu un ģimeņu departaments ar Vecāku izglītības programmas palīdzību⁴¹.

2.4.5.3 Jauno tēvu projekts

Projekta mērķgrupa ir tēvi 16–20 gadu vecumā. Projekts tēvus rosina spēlēt aktīvu lomu bērna audzināšanā. Tēvi tiek iesaistīti antenatālās aprūpes laikā, vecmātes tiek iedrošinātas strādāt ar jaunajiem vīriešiem. Projekts mainīja jauno vīriešu antenatālās aprūpes pieredzi un iesakņoja tēvus maternitātes pakalpojumu klāstā.⁴²

³⁹Finch, N. (2008) Family policies in UK. Welfare Family Policies in the Context of Family Change. Springer, p. 129–154.<http://www.york.ac.uk/inst/spru/research/nordic/ukpolicy.pdf>

⁴⁰Accenture [sk. internetā 28.11.13:

http://europa.eu/epic/practices-that-work/practice-user-registry/practices/accenture_en.htm]

⁴¹Netmums: Local Online Parenting Information [sk. internetā 28.11.13: http://europa.eu/epic/practices-that-work/practice-user-registry/practices/netmums_local_online_parenting_information_en.htm]

⁴²New Dad Project [sk. internetā 28.11.13: http://europa.eu/epic/practices-that-work/practice-user-registry/practices/new-dad-project_en.htm]

2.4.5.4. Jaunā vienošanās vientuļajiem vecākiem (New Deal for Lone Parents (NDLP) programme)

Projekts darbojās 1998.–2011.gadā, risinot vientuļo vecāku atkarību no pabalstiem – nedaudz mazāk kā puse visu Lielbritānijas vientuļo vecāku nestrādā. Programma bija brīvprātīga un veicināja jauno vecāku gatavību darbam, piedāvājot palīdzību darba iespēju meklēšanā, izsniedzot darba uzsākšanas pabalstu un sniedzot informāciju par bērna aprūpes pakalpojumiem⁴³.

2.4.6. Īrija

Īrijā ir vieni no augstākajiem dzimstības rādītājiem (2,05). Īrijas ģimenes politiku raksturo augsts atbalsts ģimenēm un bērniem – 3,7% no IKP. Vienlaikus Īrijā ir salīdzinoši augsts bērnu nabadzības risks, īpaši viena vecāka ģimenēs. Valdība ir ieviesusi viena vecāka ģimenes maksājumu, lai atbalstītu vientuļos vecākus. Tāpat ģimenes ar zemiem ienākumiem un bērnu zem 16–18 gadu vecuma var saņemt Ģimenes ienākuma piemaksu. Piemaksu aprēķinot, netiek ņemts vērā bērna pabalsts, ko maksā šajā laika periodā⁴⁴.

2.4.6.1. Kopienas mammu programma

Programmu pēc Veselības pakalpojumu administratīvas iniciatīvas 1988.gadā sāka Dublinā. Programma vērsta uz jaunajiem vecākiem no mazāk labvēlīgiem rajoniem un darbojas kā „kopienas mammu” vizītes mājās. Vizītes veicina vecāku prasmes un ceļ vecāku pašvērtējumu. Programma izmanto uzvedības veidošanas metodi, rosinot vecākus stimulēt, zīdīt un atbalstīt bērnus, veidot drošu vidi. Tāpat tiek izmantotas situācijas, kurās pārrunātas veselīgas un bērna vecumam atbilstošas pieejas bērna audzināšanas izaicinājumu risināšanai.

“Kopienas mammas” ir brīvprātīgās, kuras atlasa vietējās veselības aprūpes māsas. Kandidātes iziet 4 nedēļu apmācību veselības aprūpē, ēdināšanā un bērna attīstībā un sāk strādāt veselības māsas pārraudzībā. Katra “mamma” pārrauga 5–15 ģimenes ikmēneša vizītēs bērna pirmā dzīves gada laikā⁴⁵.

2.4.5.2. Neticamo gadu programma (Īrija, Dānija, Norvēģija, Lielbritānija, Portugāle, Zviedrija)

Programmu veido 12 nedēļu 2–2,5 stundu vecāku apmācības sesijas, kurās vecākiem tiek mācīts atpazīt un risināt bērna emocionālās un uzvedības problēmas ar pozitīvām audzināšanas metodēm. Programmas mērķauditorija ir pirmsskolas un skolas vecuma bērni, kuriem ir attīstības problēmas vai ir to izveidošanās risks (antisociāla uzvedība, dusmu lēkmes, nosliece uz vardarbību). Programma veicina uzslavu lietošanu un atbalstu bērna pozitīvai uzvedībai, bērna un vecāku saskarsmes uzlabošanu, limitu noteikšanu un stratēģijas bērnu nepaklausības gadījumos. Papildus programma nodrošina šķēršļu

⁴³New Deal for Lone Parents [sk. internetā 28.11.13: http://europa.eu/epic/practices-that-work/practice-user-registry/practices/new-deal-for-lone-parents_en.htm]

⁴⁴Ireland: Broad satisfaction with family life [sk. internetā 28.11.13: http://europa.eu/epic/countries/ireland/index_en.htm]

⁴⁵Community Mothers [sk. internetā 28.11.13: http://europa.eu/epic/practices-that-work/evidence-based-practices/practices/community-mothers_en.htm]

likvidēšanu nodrošinot transporta pakalpojumus un ēdināšanu, palīdzot atrast bērna aprūpes pakalpojumus⁴⁶.

2.5. LATVIJA ES KONTEKSTĀ

Latvijas dzimstības koeficients 2009.gadā bija zemākais ES⁴⁷. Demogrāfijas ziņojuma autori norāda, ka daļēji tas varētu atspoguļot pāreju uz bērna piedzimšanas atlikšanu vēlākā laika periodā. Tāpat arī paredzamais mūža ilgums ir zemāks nekā vidēji ES, īpaši vīriešiem. Latvijā ir paredzams dramatisks iedzīvotāju skaita kritums kombinācijā ar augstu demogrāfisko slogu virs ES vidējā rādītāja 2060.gadā.

Par pozitīvām tendencēm tika uzskatīts augsts sieviešu pilna laika nodarbinātības līmenis. Ziņojumā Latvijai ir ieteikts kāpināt darba ražīgumu un veidot atbalstošāku politiku trešo valstu pilsoņu integrācijai darba tirgū⁴⁸.

⁴⁶Incredible Years [sk. internetā 28.11.13:

http://europa.eu/epic/practices-that-work/evidence-based-practices/practices/incredible-years_en.htm]

⁴⁷Turpat, 26.lpp.

⁴⁸Turpat, 137.lpp.

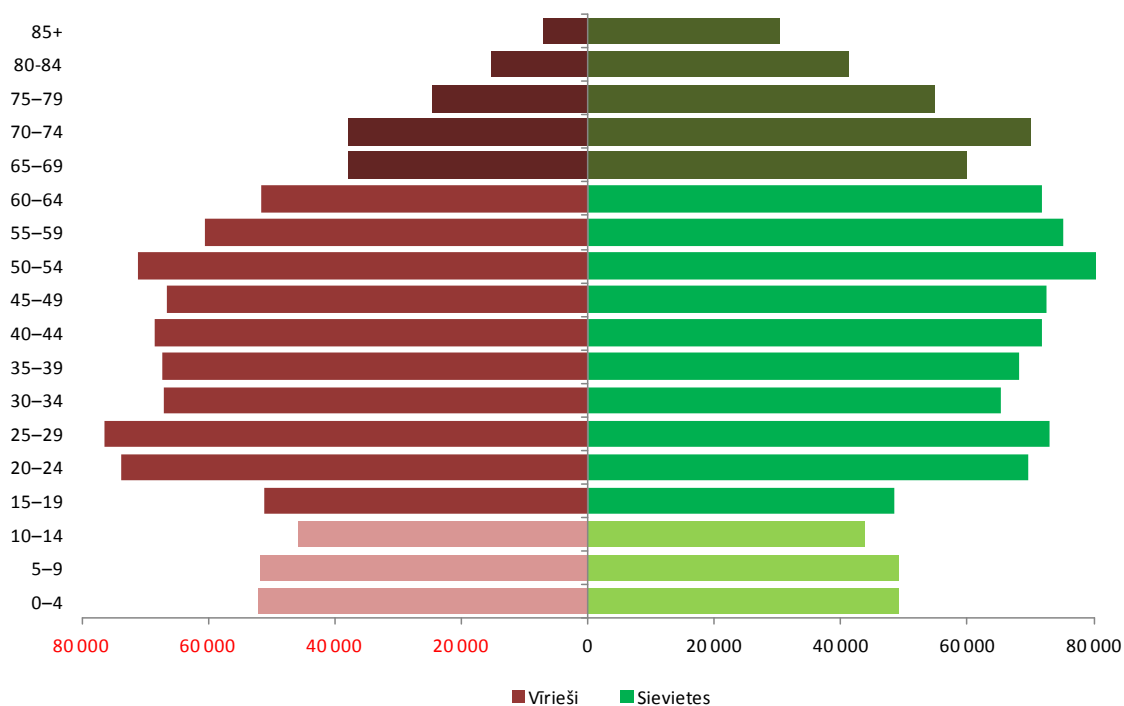
3. DEMOGRĀFISKĀ SITUĀCIJA LATVIJĀ

Kopš neatkarības atgūšanas Latvijā ļoti strauji izmainījies dzimstība un līdz ar to kopējā demogrāfiskā situācija. To noteikusi virkne faktoru, no kuriem nozīmīgākie ir ekonomiskie.

3.1. DEMOGRĀFISKĀS SITUĀCIJAS IZMAIŅAS KOPŠ NEATKARĪBAS ATGŪŠANAS

Laika posmā kopš Latvijas neatkarības atgūšanas ievērojami samazinājies dzimušo bērnu skaits (sk.2.attēlu). Īpaši krass šis samazinājums bija uz tā pieauguma fona, ko 80.gados nodrošināja PSRS pastāvēšanas pēdējā desmitgadē realizētā demogrāfiskā politika, kuras rezultāts sniedza strauju dzimstības pieaugumu, kā arī nacionālās pašapziņas atgūšanas vilnis.

ATTĒLS 1. LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU DEMOGRĀFISKĀ STRUKTŪRA 2013.GADĀ.

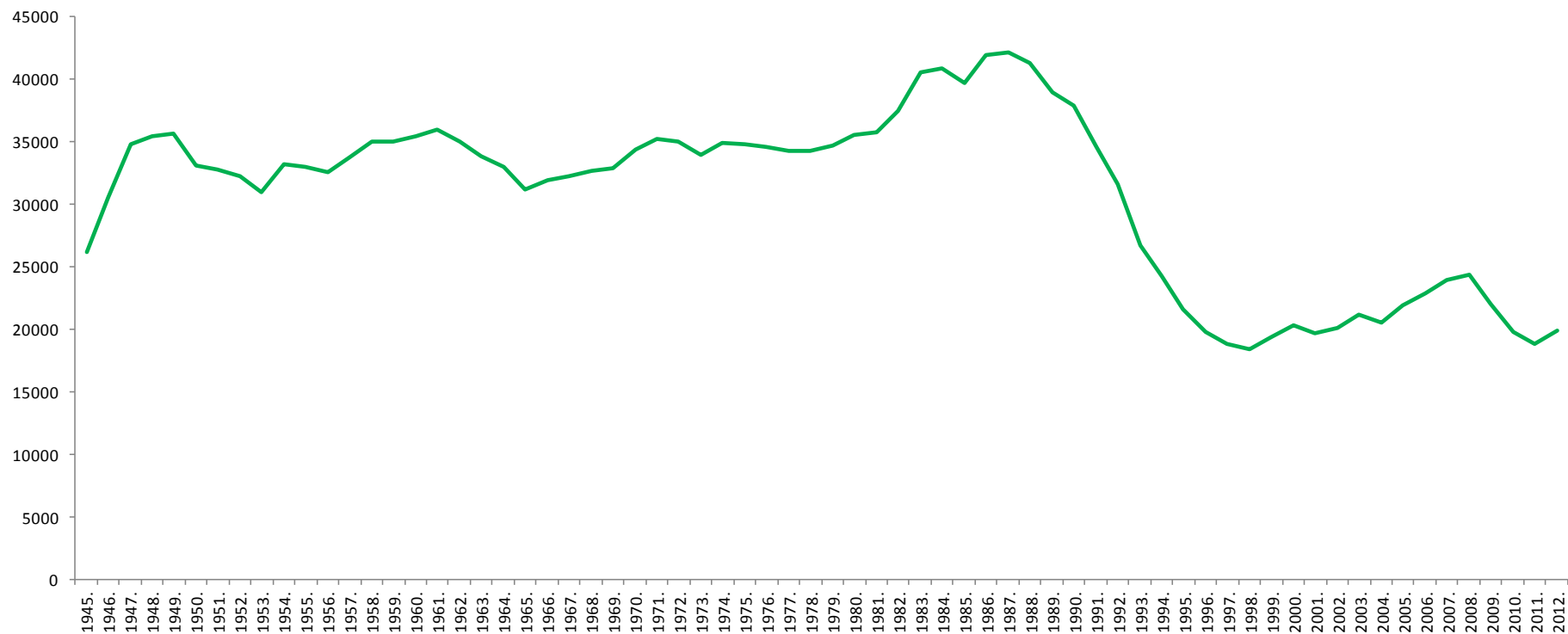

Avots: CSP dati.

Straujš dzimstības kritums bija laikā no 1989.līdz 1997.gadam, kas skaidrojams ar vērtību sistēmas maiņu un ekonomiskajiem apstākļiem – no vienas puses bērns kā vērtība⁴⁹sabiedrībā kļuva būtiskāks, bērna izmaksas pieauga, salīdzinot ar laiku dažas desmitgades atpakaļ, bet no otras, ekonomiskie apstākļi vairs nedeva iespēju šādas izmaksas atļauties.

⁴⁹Jēdziens „vērtība” šeit un tālāk, kur ir runa par sabiedrības vērtībām (ne mainīgo vērtībām u.tml.), interpretējams plaši socioloģiskā nozīmē. Vērtības ir ētiski ideāli un pārliecības, par to, kas ir vēlams, pareizs, skaists, labs vai slikts, kuri kalpo kā sabiedrības un indivīdu dzīves vadlīnijas.

ATTĒLS 2. DZĪVI DZIMUŠO BĒRNU SKAITA DINAMIKA NO 1945.LĪDZ 2012.GADAM.

Avots: CSP dati.

Tas nozīmēja, ka vecāki koncentrējās uz aprūpes kvalitāti mazākam bērnu skaitam, ne uz bērnu skaita pieaugumu, kas neizbēgami pazeminātu katra atsevišķā bērna aprūpes kvalitāti. Dzimstības rādītāji nokritās līdz līmenim, kas bija zemāks nekā II Pasaules kara laikā.

1999.gadā dzimstības kritumu nomainīja lēns pieaugums, kas sākotnēji balstījās tajā, ka demogrāfijas problēma sāka risināt valsts līmenī, palielinot atbalstu ģimenēm ar bērniem, piemēram, ieviešot maternitātes un paternitātes pabalstu.

Vēlākais salīdzinoši straujais dzimušo bērnu skaita pieaugums, kas tika novērots 2004.–2008.gadā, skaidrojams ar diviem faktoriem: bērni sāka dzimt 1986.–1988.gadā dzimušajām sievietēm, kuru skaitliski bija ļoti daudz, un pirmskrīzes ekonomiskā pacēluma situācijā cilvēki biežāk atļāvās bērnus. Tomēr ekonomiskās krīzes apstākļos dzimstība 2009.–2011.gadā atkal kritās, un pieaugums atsācies tikai šobrīd.

Šo pārmaiņu rezultātā Latvijas sabiedrības demogrāfiskā struktūra (sk.1. attēlu) šobrīd sāk radīt pirmās nopietnās problēmas. Sākotnēji bērnu skaita samazinājums nozīmēja izmaksu samazinājumu valsts līmenī, kas sarežģītajā ekonomiskajā situācijā drīzāk tika uztverts ar atvieglojumu. Problēmas vispirms radās izglītības sistēmā – vairs nevajadzēja tik daudz skolotāju un augstskolu pasniedzēju. Taču skaitliski nelielā paaudze pamazām ienāk darba tirgū un sāk pietrūkt darbaroku. Likumsakarīgi, ka šai paaudzei pašai kopskaitā būs maz bērnu, jo pati paaudze ir neliela, tādējādi problēmas, strauji nerīkojoties, kļūs vēl dziļākas.

Demogrāfijas problēmas padziļina emigrācija. Ja ekonomiskās krīzes apstākļos tā bija īslaicīgs atvieglojums, tad šobrīd pamazām iezīmējas cilvēku trūkums daudzās ekonomikas sfērās.

Tā kā skaitliski lielajai 80.gadu paaudzei vēl var būt bērni, valstij ir jārīkojas šobrīd. Runa vispirmām kārtām ir par 1986.–1987.gadā dzimušajām sievietēm, kuras šobrīd ir sasniegušas 26–27 gadu vecumu, kurā parasti (vērojot vidējos rādītājus) dzimst pirmie bērni. Līdz pirmā bērna radīšanai šīs sievietes jau ir sasniegušas noteiktu dzīves līmeni un vēlēšies to iespēju robežās saglabāt. Ja otrā bērna radīšana tam traucēs, tā tiks atlikta vai arī otrā bērna nebūs vispār. Lai nodrošinātu tautas ataudzi, būtu svarīgi panākt, lai līdz 35 gadu vecuma sasniegšanai vairumam šo sieviešu būtu vismaz divi bērni.

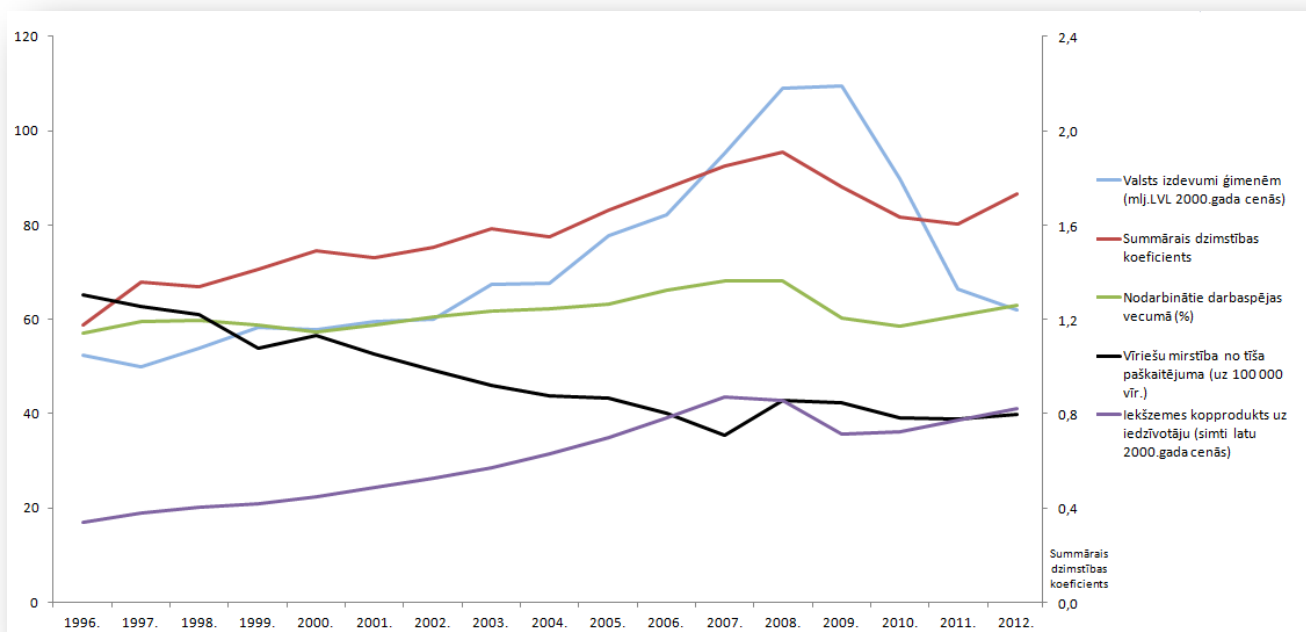
Ja šī paaudze izies no aktīvā bērnu radīšanas vecuma ar vidēji neredz vairāk kā vienu bērnu uz sievieti, īsti vairs nebūs resursu tautas ataudzei, kas neatgriezeniski ietekmēs tālāko demogrāfisko situāciju valstī.

3.2. AR DZIMSTĪBU SAISTĪTIE SOCIĀLI EKONOMISKIE FAKTORI

Dzimstība ļoti cieši saistās ar objektīviem valsts ekonomiskās situācijas raksturlielumiem, tāpat arī ar citiem iedzīvotāju uzvedības un praktiskās rīcības rādītājiem.

Analīzei ir izvēlēti pieci rādītāji, kuru savstarpējās sakarības tiek turpmāk aprakstītas. Tie ir: (1) iekšzemes kopprodukts uz vienu iedzīvotāju salīdzināmās cenās⁵⁰ kā viens no visbiežāk izmantotajiem makroekonomiskajiem valsts ekonomiskās labklājības rādītājiem; (2) nodarbināto iedzīvotāju īpatsvars darbaspējas vecumā (no 15 līdz 64 gadiem)⁵¹ kā iedzīvotāju iesaistes rādītājs sabiedriskā labuma radīšanā; (3) valsts izdevumu kopapjoms ģimenēm salīdzināmās cenās⁵² kā valsts iesaistīšanās rādītājs palīdzībā ģimenēm ar bērniem; (4) summārais dzimstības koeficients⁵³ kā rezultatīvais rādītājs; (5) vīriešu mirstība no tīša paškaitējuma⁵⁴ kā papildus faktors, kas liecina par sabiedrības reakciju uz sociāli ekonomiskajām pārmaiņām valstī un sabiedrībā.

ATTĒLS 3. SOCIĀLI EKONOMISKO PROCESU INDIKATORU⁵⁵ IZMAIŅAS LATVIJĀ LAIKĀ NO 1996. LĪDZ 2012.GADAM

Analīzes periods sākotnēji tika iecerēts plašāks – no 1991. līdz 2012.gadam. Tomēr vēlāk to nācās sašaurināt uz periodu no 1996. līdz 2012.gadam saistībā ar grūtībām iegūt divus no rādītājiem salīdzināmā formā par agrāku laikposmu. Grūtības bija ar datu pieejamību par valsts izdevumiem

⁵⁰ CSP datubāze. Rādītājs pārrēķināts 2000.gada cenās.

⁵¹ CSP datubāze.

⁵² Kopsumma no maternitātes, paternitātes, bērna piedzimšanas, bērna kopšanas, vecāku, ģimenes valsts, bērna invalīda kopšanas pabalsta, kā arī pabalstiem un atlīdzībām aizbildņiem un audžuģimenēm, piemaksas pie ģimenes valsts pabalsta par bērnu invalīdu un valsts atbalsta ar celiņķiju slimiem bērniem. Informācijas avots par laika posmu no 1997. līdz 2012.gadam – CSP datubāze. Par 1996.gadu informācija iegūta no Sociālā ziņojuma 2000 (maternitātes pabalsts – 97.lpp.; bērna kopšanas pabalsts, ģimenes valsts pabalsts – 99.lpp.; pabalsts un atlīdzība aizbildņiem un audžuģimenei – aprēķināts pēc 99.lpp. sniegtās informācijas) un publikācijas: Eglīte P., Počs J. Ieguldījums iedzīvotāju ataudzē un tā ekonomiskā atdeve/Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem Nr.15. LZA Ekonomikas institūts, 2013. (bērna piedzimšanas pabalsts – veikts aprēķins pēc 31.lpp. sniegtās informācijas). Summa pārrēķināta 2000.gada cenās saskaņā ar CSP datubāzē publicēto informāciju par patēriņa cenām.

⁵³ CSP datubāze.

⁵⁴ Avots par laika posmu no 1996. līdz 2009.gadam – CSP datubāze. Avots par laika posmu no 2010. līdz 2012.gadam Slimību profilakses un kontroles centra apkopotie „Statistikas dati par iedzīvotāju mirstību” [sk.internetā: http://www.spkc.gov.lv/file_download/1487/Mirstiba_2013-08-12.doc].

⁵⁵ Labajā pusē atrodamā skala (0,0-2,4) attiecas uz summāro dzimstības koeficientu, kas arī norādīts pie skalas, bet kreisajā pusē atrodamā skala (0-120) – uz pārējiem četriem attēlā ietvertajiem rādītājiem.

ģimenēm neatkarības pirmajos gados, kā arī nodarbināto īpatsvaru vecumgrupā no 15 līdz 64 gadiem (apsekojumu, kura rezultātos balstās dati, CSP uzsāka 1996.gadā).

Tāpat jāņem vērā, ka pārejas posmā no sociālisma ekonomikas uz kapitālismu, viens no rādītājiem – nodarbināto procents – ļoti ievērojami atšķirtos no vēlākajā laika posmā sastopamajiem rādītājiem, 90.gadu sākumā piedzīvojot ārkārtīgi strauju kritumu, kas varētu apgrūtināt salīdzinājumu veikšanu ar parametriskajām metodēm.

Minēto indikatoru vizuāls salīdzinājums sniegts 3.attēlā, bet to savstarpējās korelācijas rādītāji – 2.tabulā. Tabulā redzams, ka starp visiem apskatītajiem rādītājiem pastāv ļoti augsta savstarpēja korelācija, kas apgrūtina šo rādītāju interpretāciju.

TABULA 2. SOCIĀLI EKONOMISKO PROCESU INDIKATORU KORELĀCIJAS TABULA [PIRSONA KORELĀCIJAS KOEFICIENTS]

	Iekšzemes kopprodukts	Nodarbinātība darbaspējas vecumā	Valsts izdevumi ģimenēm	Vīriešu mirstība no tīša paškaitējuma
Summārais dzimstības koeficients	0,938	0,805	0,872	-0,845
Iekšzemes kopprodukts	x	0,784	0,765	-0,944
Nodarbinātība darbaspējas vecumā	0,784	x	0,620	-0,659
Valsts izdevumi ģimenēm	0,765	0,620	x	-0,701
Vīriešu mirstība no tīša paškaitējuma	-0,944	-0,659	-0,701	x

Tomēr cēloņsakarībām iespējams izsekot, izvērtējot korelācijas koeficientu lielumu, kā arī papildus izmantojot soļveida lineārās regresijas (*stepwise linear regression*) metodi. Visciešākā saikne no apskatītajiem mainīgajiem summārajam dzimstības koeficientam ir ar iekšzemes kopproduktu – Pīrsona korelācijas koeficienta vērtība ir 0,938 (augstāk nekā ar jebkuru citu no apskatītajiem mainīgajiem), bet soļveida lineārās regresijas izmantošana parāda, ka ar iekšzemes kopprodukta izmaiņām iespējams skaidrot 88,1% dispersijas, kamēr ar valsts izdevumu izmaiņām – tikai 5,7%.

Ļoti līdzīgs, tikai pretēji vērsts mainīgais ir vīriešu mirstība no tīša paškaitējuma – arī te ir ļoti augsta korelācija ar iekšzemes kopproduktu. Šeit jārunā par iedzīvotāju optimismu, pārliecību par rītdienu, kas iespējams ar nelielu novēlošanos, tomēr cieši saistās ar iekšzemes kopprodukta izmaiņām un rezultējas konkrētās rīcībās – bērnu plānošanā, pašnāvībās un tamlīdzīgi.

Nodarbinātība un valsts izdevumi ģimenēm drīzāk vērtējami kā papildus faktori, kas gan ietekmē dzimstību, tomēr vispirmām kārtām paši izriet no iekšzemes kopprodukta. Runājot par valsts atbalsta apjomu ģimenēm, saikne ar iekšzemes kopprodukta kāpumu uzskatāmi novērojama 3.attēlā – valsts atbalsta pieaugums ģimenēm ar bērniem drīzāk uzskatāms par ekonomiskās situācijas uzlabojuma sekām – proti, tas ievērojami pieaudzis brīdī, kad valsts šādu pieaugumu varējusi atļauties. Bet tieši šai brīdī arī pašām ģimenēm iespējas plānot bērnus bija plašākas. Līdz ar to valsts atbalsts dzimstības pieaugumam drīzāk vērtējams kā papildinošs faktors ekonomiskās situācijas uzlabojumam, ne kā faktors, kas tiešā veidā ietekmējis dzimstību. Daudz svarīgāks šis atbalsts būtu tieši brīžos, kad ekonomiskā situācija pasliktinājās, tomēr, kā rāda pieredze krīzes laikā, tika ekonomēts arī uz atbalstu ģimenēm, tādējādi pārliekot vēl lielāku finansiālo slogu uz pašām ģimenēm, kurām krīzes laikā jau tāpat

klājās grūti. Turklāt, ja iekšzemes kopproduktu vērtējam kā primāru ietekmējošu faktoru, arī atbalsta saglabāšana nemainīgā līmenī vai pat palielināšana uz kopējā depresīvā fona diez vai būtiski spētu ietekmēt dzimstības rādītājus.

Līdz ar to secināms, ka laikā, kad iekšzemes kopprodukts pieaug, ekonomiskā situācija uzlabojas, pabalstu iespējamais iespaids uz summāro dzimstības koeficientu visdrīzāk būs niecīgs. Summārais dzimstības koeficients pieaugs jebkurā gadījumā, bet, lai to palielinātu būtiskāk, drīzāk sniedzams atbalsts, kas vecākiem pašiem ļautu izmantot ekonomiskās situācijas uzlabojumu, proti, piedalīties darba tirgū, t.i., saīsināt laiku, ko viņi pavada ārpus darba tirgus saistībā ar bērna piedzimšanu.

4. ESOŠO MONETĀRO UN CITU ATBALSTA FORMU ĢIMENĒM AR BĒRNIEM IZVĒRTĒJUMS LATVIJĀ

Valsts un pašvaldību sniegtie atbalsta veidi ģimenēm ir daudzveidīgi, tomēr ne vienmēr sasniedz iecerētos mērķus. Tāpat jānorāda, ka šiem atbalsta veidiem raksturīgs izteikts mainīgums – tie nav stabili, ar tiem nevar rēķināties ilgāk nekā dažus gadus uz priekšu, kas savukārt rada nedrošības sajūtu potenciālajām mērķauditorijā.

Zemāk piedāvāts esošo atbalsta formu izvērtējums, grupēšanas pamatā izmantojot iepriekš aprakstītos Thevenon norādītos 6 ģimenes politikas virzienus, papildinot tos ar vēl diviem nozīmīgiem virzieniem, kam ir tieša saikne ar tautas ataudzi – sabiedrības veselību un migrāciju.

1. **Tieša ar bērnu audzināšanu saistītu ekonomisko izdevumu segšana** ir viens no ilgstošāk pielietotajiem ģimenes atbalsta instrumentiem. To veido divi universāla pabalsta veidi: (1.1.) vienreizējais pabalsts sakarā ar bērna piedzimšanu un (1.2.) ikmēneša ģimenes pabalsts (abi kopš 1991. gada). Bērna piedzimšanas pabalsts tiek pielietots konsekventi, un tā apjoms ir audzis. Šī pētījuma intervijās tas tiek atzīts kā būtisks atbalsts, kas ļauj nodrošināt bērna pirmās vajadzības. Savukārt ģimenes pabalsta piešķiršanas kārtība ir mainījusies. Kopš 1996. gada tas diferencēts atbilstoši bērnu skaitam ģimenē, bet kopš 2009. gada pabalsta progresivitāte saistībā ar bērnu skaitu ģimenē krīzes dēļ atcelta. Šī pētījuma intervijās pabalsts tiek pretrunīgi vērtēts, lielākā daļa viena bērna vecāku apšaubā tā lietderību. Svarīgāks ienākumu avots tas ir daudz bērnu ģimenēm, rēķinot kopējo ienākumu, nevis atbalstu katram bērnam atsevišķi.
2. Būtisks ģimenes atbalsta politikas virziens ir **nabadzības riska mazināšana un ģimeņu ienākumu līmeņa saglabāšana**. Nodarbināti vecāki var saņemt (2.1.) maternitātes un paternitātes pabalstu. Maternitātes pabalstu 80% apmērā no pabalsta saņēmēja vidējās apdrošināšanas iemaksu algas izmaksā divās daļās – par 56 vai 70 dienu grūtniecības atvaļinājumu un 56 vai 70 dienu pēc dzemdību atvaļinājumu. Ar mērķi bērna tēvam iesaistīties jaundzimušā bērna aprūpē par bērna piedzimšanas sakarā piešķirtā atvaļinājuma desmit kalendārajām dienām izmaksā paternitātes pabalstu – 80% apmērā no pabalsta saņēmēja vidējās apdrošināšanas iemaksu algas. Uz sociāli neapdrošinātiem vecākiem vērsts 1992.gadā ieviestais (2.2.) bērna kopšanas pabalsts līdz gadam, kas ir universāls valsts atbalsts visiem Latvijas dzīvojušiem vecākiem, kuri kopj bērnu vecumā no gada līdz diviem gadiem neatkarīgi no nodarbinātības fakta. Bērna kopšanas pabalsta apjoms laika gaitā ir audzis. Līdz 2004.gada 31.decembrim bērna kopšanas pabalstu piešķīra gan nenodarbinātām personām, gan personām, kuras bija nodarbinātas nepilnu darba laiku (ne vairāk kā 20 stundas nedēļā), un pabalsta apmērs par bērna vecumā līdz pusotram gadam kopšanu bija Ls 30 mēnesī, bet par bērna vecumā no pusotra līdz diviem gadiem kopšanu – Ls 7,5 mēnesī. No 2005.gada tika ieviesta bērna kopšanas pabalsta jauktā sistēma. Pabalstu aprēķināja nodarbinātām personām, kuras kopj bērnu vecumā līdz vienam gadam, 70% apmērā no viņu vidējās iepriekšējo 12 mēnešu pirms bērna piedzimšanas apdrošināšanas iemaksu algas, taču ne vairāk kā Ls 392 un ne mazāk kā Ls 56 mēnesī. Savukārt

nenodarbinātām personām, kuras kopa bērnu vecumā līdz viena gada vecumam, tas bija Ls 50 mēnesī. Arī kopš 2005.gada bērna kopšanas pabalsta piešķiršanas nosacījumi strādājošiem vecākiem ir mainīti vairākkārtīgi. 2007.gadā tika veikti grozījumi likumā, saskaņā ar kuriem ar 2008.gada 1.janvāri bērna kopšanas pabalsts sociāli apdrošinātām personām, kuras kopj bērnu vecumā līdz gadam, tika aizvietots ar jaunu valsts sociālās apdrošināšanas pabalstu – vecāku pabalstu. (2.3.) Vecāku pabalstu, kuru kopš 2008. gada valsts piešķir nodarbinātiem vecākiem, piešķir 70% apmērā no pabalsta saņēmēja vidējās apdrošināšanas iemaksu algas, bet ne mazāk kā 70% apmērā no vecāku pabalsta pieprasīšanas dienā spēkā esošā divkārtota valsts sociālā nodrošinājuma pabalsta (Ls 63 mēnesī). Tas tiek izmaksāts no sociālās apdrošināšanas speciālā budžeta līdzekļiem. Pabalsta minimālo apjomu 2012.gadā palielināja no 63 līdz 100 latiem. Pašlaik Koalīcijas frakciju, demogrāfijas darba grupas piedāvātā risinājuma rezultātā 2014. gadam tas tiek celts līdz 120 latiem. Savukārt no 2014.gada 1.oktobra vecāki varēs izvēlēties vecāku pabalsta saņemšanas ilgumu un apmēru. Vienā variantā vecāks varēs saņemt vecāku pabalstu 60 % apmērā no pabalsta saņēmēja bruto algas līdz bērna 1 gada vecumam, papildus vienam vecākam saņemot bērna kopšanas pabalstu Ls 120 apmērā. Otrā variantā vecāks varēs saņemt vecāku pabalstu 43,75% apmērā no pabalsta saņēmēja bruto algas līdz bērna 1,5 gada vecumam, papildus vienam vecākam saņemot bērna kopšanas pabalstu Ls 120 apmērā. Izvēloties vienu no vecāku pabalsta saņemšanas periodiem, tā izmaksu vairs nevarēs mainīt. No 2014.gada 1.oktobra piešķiramajiem vecāku pabalstiem netiks garantēts minimālais apmērs. Tāpat no 2014.gada 1.oktobra vecāku pabalstu 30% apmērā no piešķirtā pabalsta summas saņemt varēs, ja pabalsta saņemšanas laikā pabalsta saņēmējs strādā vai gūst ienākumus kā pašnodarbinātais (papildus viņš varēs saņemt arī bērna kopšanas pabalstu Ls 120 apmērā). Kopumā abu – gan bērna kopšanas, gan vecāku – pabalstu apjoms ir audzis. Izmaiņas 2008. gadā pabalstu saņemšanas kārtībā līdzās citiem faktoriem veicināja dzimstības pieaugumu par 10%.⁵⁶Tomēr pabalsts krīzes kontekstā netika pielietots konsekventi – tika mainīts apmērs un piešķiršanas noteikumi, kas mērķgrupas vidū neviņo ticību, ka tas netiks mainīts atkal. (2.4.) 2012.gadā tika piešķirtas brīvpusdienas skolā 1.–2. klases skolēniem, kas ir universāls atbalsta veids ģimenēm ar bērniem, savukārt no 2014.gada brīvpusdienas paredzētas arī trešajā klasē, un vienas pusdienu izmaksas tiks palielinātas no 0,80 uz 1 latu. Tas speciālistu skatījumā ir būtisks ieguldījums nevienlīdzības mazināšanā. Šī pabalsta apjoms ir regulāri pārskatāms, lai tas varētu segt reālās kvalitatīvas pārtikas izmaksas. (2.5) Valsts nodrošina bezmaksas veselības aprūpi bērniem līdz 18 gadu vecumam. Pētījuma dati rāda, ka atšķiras pakalpojumu pieejamība reģionos. Vecākus satrauc arī rindas pie speciālistiem. 2003. gadā izveidots (2.6.) Uzturlīdzekļu garantijas fonds, kas ar valsts starpniecību ļauj piedzīt minimālo uzturlīdzekļu apmēru, kuru bērnam nodrošināt ir pienākums katram no vecākiem neatkarīgi no viņa mantiskā stāvokļa. Tas ir vienīgais specifiskais atbalsts vientuļajiem vecākiem. Ir izstrādāti grozījumi, kas paredz pakāpenisku uzturlīdzekļu apjoma kāpumu laika periodā no 2014 līdz 2016. gadam. Nav vienotas atbalsta politikas, kas virzīta uz šīs grupas aizsardzību. Daudzbērnu ģimenēm ir vairāki specifiski atvieglojumi – pirmais no tiem ir (2.7.) atlaide nekustamā īpašuma nodoklim (NĪN), transportlīdzekļa ekspluatācijas nodoklim, valsts kultūras iestāžu apmeklējumam. Nākamais

⁵⁶Eglīte, P. (2013) Cilvēka vērtība un tās skaitliskā izteiksme: *Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem* Nr. 15 Rīga: LZA Ekonomikas institūts.

atvieglojums daudz bērnu ģimenēm ir (2.8.) papildatvaļinājums – darba devējam ir pienākums piešķirt ikgadējo apmaksāto papildatvaļinājumu (3 dienas) darbiniekiem, kuriem ir trīs un vairāk bērnu, vecumā līdz 16 gadiem, kā arī izmaksāt darbiniekam vidējo izpeļņu par laiku, kad darbinieks atrodas šādā papildatvaļinājumā. Tāpat daudz bērnu ģimeņu vecākiem ir (2.9.) tiesības uz vecuma pensiju pirms likumā noteiktā pensijas vecuma, (tiesības uz vecuma pensiju piecus gadus pirms vispārējā pensionēšanās vecuma, tas ir 57 gadus, ja apdrošināšanas stāžs nav mazāks par 25 gadiem, ir bērna vecākam vai aizbildnim, kurš laika periodā, līdz bērns sasniedzis 18 gadu vecumu, ne mazāk kā astoņus gadus ir aprūpējis piecus vai vairāk bērnus vai bērnu, kurš normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā vismaz astoņus gadus ir bijis atzīts par bērnu ar invaliditāti). Visbeidzot nodarbinātie daudz bērnu ģimeņu vecāki saņem (2.10.) atbalstu Nodarbinātības valsts aģentūras organizētajā tālākizglītības iegūšanā (nav nepieciešams daļēji segt šo apmācību izmaksas no savas kabatas). Papildus jau minētajiem atbalsta veidiem pašvaldības ir tiesīgas piešķirt (2.11.) dažāda veida atbalstu ģimenēm ar bērniem – piedzimšanas pabalstu, brīvpusdienas, pabalstus skolēniem, sociālo palīdzību ģimenēm. Pabalstu apjoms un klāsts dažādās pašvaldībās ir atšķirīgs, veidojot reģionālu nevienlīdzību. (2.12.) Ienākuma nodokļa (IIN) atvieglojums par apgādībā esošām personām ar mērķi kompensēt izdevumus, kas saistīti ar bērnu audzināšanu, ieviests kopš 1997.gada un tiek pakāpeniski celts. Pētījumā iesaistītie vecāki šo pabalsta veidu nesaistīja ar motivāciju palielināt bērnu skaitu ģimenē, un arī no valsts puses tas nebija iecerēts ar šādu mērķi. Tomēr ja šo atbalstu vēlas pielietot kā dzimstības kāpināšanas instrumentu, nepieciešams diferencēt atvieglojumus atkarībā no bērnu skaita vai bērnu secības un/vai kombinēt ar citiem atbalsta veidiem.

3. **Atbalsts vecāku nodarbinātībai** ir pēdējā desmitgadē arvien populārāks ģimenes politikas virziens, nodrošinot vecāku atvaļinājuma un saglabājot darbavietu un ienākumu līmeni, bērna aprūpi un nodokļu atvieglojumu sistēmu. Bērna aprūpes nodrošināšana pasaulē ir viens no efektīvākajiem instrumentiem dzimstības un ģimenes dzīves kvalitātes veicināšanai. (3.1.) Bērna aprūpes pakalpojumi. Nodarbinātie vecāki var saņemt apmaksātu bērna kopšanas atvaļinājumu līdz bērna 1,5 gadu vecumam, pabalsta apjomam samazinoties bērna otrajā dzīves gadā. Vienlaikus bērna aprūpes pakalpojumu pieejamība posmā, kad vecākiem jāuzsāk darba gaitas, nav pietiekama. Pašvaldības ir risinājušas šo problēmu, daļēji kompensējot bērna pieskatīšanas izmaksas uz pašvaldības bērnu dārzu rindā gaidošiem vecākiem, bet kopš 2013.gada septembra ieviests daļējs valsts atbalsts auklīšu dienesta pakalpojumu segšanai. Šis atbalsta sektors ir jauns un attīstības stadijā. Papildus tas samazina nelegālo nodarbinātību, jo auklēm, lai saņemtu valsts finansējumu, jālegalizē sava nodarbošanās. (3.2.) Darba likums nosaka dažādas sociālās garantijas vecākiem – mazu bērnu vecākiem pienākas zīdīšanas pārtraukums vai saīsināta darba diena, papildus atvaļinājums, nodarbinātības ierobežojumi mazu bērna vecākiem un citas garantijas. Pētījumi rāda, ka darba devēju līdzdalība ne vienmēr ir pietiekama, lai šīs garantijas tiktu iedzīvīnātas praksē.
4. **Ģimenes dibināšana un laulība un ģimenes stabilitāte.** Jaunākie ģimenes politikas dokumenti uzsver konservatīvu pieeju, paredzot veicināt atbalstu uzskatam, ka laulībā balstīta ģimene ir vērtība. Galvenie instrumenti ir jauniešu, neregistrētu partneru apmācības ar mērķi palielināt

noslēgto laulību skaitu un samazināt ārpus laulības dzimušo bērnu skaitu⁵⁷. Nav zinātnisku pierādījumu, ka ar apmācību iespējams panākt šādus rezultātus, turklāt šis politikas virziens nerespektē indivīda ģimenes plānošanas tiesības. Citur Eiropā laulības institūta sabrukumu kompensē ar neregistrēto partneru savstarpējās atbildības nostiprināšanu likumā. (4.1.) Būtisks virziens ģimenes politikā ir vardarbības novēršana. Kā galvenie instrumenti minēti vardarbības definēšana un normatīvo aktu izstrāde, vardarbības pētīšana un speciālistu izglītošana, kā arī rehabilitācijas programmas vardarbības veicējiem un cietušajiem. Pētījumi rāda⁵⁸, ka atbalsts ģimenēm vardarbības gadījumos ir visā Latvijas teritorijā nevienlīdzīgi pieejams, bet vardarbības veicēju rehabilitācijai pietrūkst līdzekļu.

5. Ģimenes dzīves plānošana, bērna ienākšana ģimenē un atbalsts vecāku pienākumu īstenošanai.

(5.1.) Ar šo virzienu paredzēts palielināt materiālo atbalstu ekonomiski aktīvām ģimenēm. Tas ir būtisks instruments, kas ietekmēs jaunās ģimenes. Intervijās vairākas ģimenes norādīja, ka trūkst līdzekļu pirmās hipotekārā kredīta iemaksas izdarīšanai. Mājokļa atbalsta instruments tika plānots jau 2002.gadā pieņemtajā koncepcijā "Valsts ģimenes politika", bet nav īstenots. 2006.–2009.gadā tika realizēta valsts atbalsta programma, kas paredzēja galvojumu piešķiršanu ģimenēm ar bērniem mājokļa iegādei vai būvniecībai. Atbalsts mājoklim ir būtisks instruments, kam vajadzētu būt ietekmei gan uz dzimstību, gan migrāciju. Pētījuma dati rāda, ka mājoklis darbojas, gan kā faktors, plānojot nākamo grūtniecību, gan kā faktors, kas bremzē vēlmi migrēt uz ārvalstīm.

(5.2.) Jauns politikas virziens ir mazināt reproduktīvās veselības riskus, kas paredz: (1) samazināt abortu skaitu; (2) sniegt atbalstu ģimenēm krīzes situācijās grūtniecības periodā un dzemdībās; (3) veikt pasākumus, lai veicinātu grūtnieču pieteikšanos uzskaitē līdz 12.nedēļai; (4) atbalstīt neauglības problēmu risināšanu; (5) veicināt veselīga dzīvesveida popularizēšanu. Šis ir būtisks instrumentu kopums, kas sekmē reproduktīvās veselības uzlabošanu un līdz ar to dzimstības pieaugumu. Īstenojot šo pasākumu kopumu, jārespektē indivīdu reproduktīvās tiesības.

(5.3.) Veicināt adopciju Latvijas ietvaros, palielinot sabiedrības informētību par adopciju un samazināt uz ārzemēm adoptēto bērnu īpatsvara samazināšanos. Patlaban atbalsts ģimenēm, kas bērnus adoptē, ir minimāls. Audžuģimenes statuss ir ekonomiski izdevīgākā bērna pieņemšanas forma.

6. Atbalsts ģimenēm, kurās ir bērni ar invaliditāti. Monetāra atbalsta formas ir piemaksa pie ģimenes valsts pabalsta par bērnu invalīdu Ls 75 apmērā, ko piešķir vecākiem, kuri audzina bērnu ar invaliditāti un bērna invalīda kopšanas pabalsts Ls 150 apmērā, ko piešķir vecākiem, kuru bērniem nepieciešama īpaša kopšana sakarā ar smagiem funkcionāliem traucējumiem. Plānots veicināt bērna aprūpes pakalpojumus mājās, palielinot atbalstu fiziskajai rehabilitācijai un sociālās rehabilitācijas kursam pirmreizēji noteiktas bērna invaliditātes gadījumos. Tāpat paredzēts sekmēt bērnu ar invaliditāti integrāciju vispārīgajās izglītības iestādēs.

⁵⁷Ģimenes valsts politikas pamatnostādnes 2011.–2017.gadam (2012) [sk. Internetā: http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/lmpamn_200111_gvp.pdf]

⁵⁸Putniņa, A., Linde, Z. (2011) Mazu bērnu tiesību aizsardzības sistēmas izvērtējums. Rīga: Nodibinājums "Centrs Dardedze", 27.lpp. [sk. Internetā: www.centrsdardedze.lv]

Būtisks ir bērna aprūpei piešķirtais asistents, kas atvieglo bērna iekļaušanu dažādās izglītības iestādēs. Asistenta pakalpojumu pašvaldībās nodrošina bērniem no 5 līdz 18 gadu vecumam, pamatojoties uz Veselības un darbspēju ekspertīzes ārstu valsts komisijas atzinumu par īpašas kopšanas nepieciešamību sakarā ar smagiem funkcionālajiem traucējumiem.

7. **Sabiedrības veselības politika un tautas ataudze.** Sabiedrības veselības politika no 2011. līdz 2017.gadam uzstāda ambiciozu mērķi par 2 gadiem pagarināt veselīgi nodzīvotos dzīves gadus (no 52,6 veselīgajiem dzīves gadiem vīriešiem 2009.gadā līdz 54,7 2017.gadā) un par 20% samazināt potenciāli zaudētos dzīves gadus (no 85338 potenciāli zaudētajiem dzīves gadiem vīriešiem 2009.gadā uz 68270 2017.gadā, kā arī no 35793 potenciāli zaudētajiem dzīves gadiem sievietēm 2009.gadā uz 28634 2017.gadā).

(7.1.) Mātes, tēva un bērna veselībai patmatnostādnes veltīta atsevišķa sadaļa, kur par politikas problēmu definētas nepietiekamas iedzīvotāju zināšanas par seksuālo un reproduktīvo veselību un atkarību izraisošo vielu lietošanas kaitīgo ietekmi uz grūtnieci un augli, augstais bērnu traumatisms, grūtnieču savlaicīga nestāšanās uzskaitē. Kā problēmas minēta arī datu trūkums par neauglības ārstēšanu un kontracepcijas pieejamību. Savukārt turpat sniegtā situācijas analīze norāda uz sociālo nevienlīdzību kā būtisku ierobežojumu veselības aprūpes pieejamībai un ar tautas ataudzi saistītiem rādītājiem, secinot, ka „Latvijas jaundzimušo, zīdaiņu un pirmsskolas vecuma bērnu (1–5 gadiem) veselība un labklājība joprojām ir zemāka, salīdzinot ar citām ES valstīm”⁵⁹.

(7.2.) Politika pati un sabiedrības informēšana kļūst par būtiskāko instrumentu sabiedrības veselības stratēģijas mērķu īstenošanā. Jaundzimušo vidējo paredzamo mūža ilgumu paredzēts paaugstināt ar informācijas kampaņu palīdzību, vadlīnijām par veselības veicināšanas pasākumiem pašvaldībām, ikgadēju starpnozaru sabiedrības veselības komunikāciju plānu un sabiedrības veselības monitoringu.

(7.3.) Neinfekcijas slimību risku mazināšanai tiek paredzēti pasākumi veselības izglītošanā visai sabiedrībai un atsevišķam mērķgrupām, tiesiski instrumenti neveselīgas pārtikas patēriņa ierobežošanā, veselīgas pārtikas programmām skolās, kā arī pētniecība.

(7.4.) Mātes un bērna veselības veicināšanai un zīdaiņu mirstības samazināšanai tiek plānoti izglītojoši pasākumi par kaitīgiem faktoriem grūtnieces un augļa veselībai, veselīgu uzturu bērniem, bērnu norūdīšanu un drošību. Izglītojošie pasākumi tiek plānoti budžeta ietvaros, un tiem paredzēts necīgs papildfinansējums, kas neļauj sasniegt paredzētos mērķus. Līdzīgi bērna traumatisma novēršanai tiek plānoti informatīvi pasākumi bez papildus finansējuma piesaistes.

8. **Migrācijas politika.** Latvijas migrācijas politika līdz šim galvenokārt bijusi vērsta galvenokārt uz imigrācijas regulēšanu, līdz ar to atbildīgā institūcija ir Iekšlietu ministrija, bet procesus nosaka Imigrācijas likums un Patvēruma likums, kā arī tiem pakārtotie Ministru kabineta noteikumi. 2010.gada 1.jūlijā stājās spēkā Imigrācijas likuma grozījumi, kas noteica, ka uzturēšanās atļauju

⁵⁹Sabiedrības veselības pamatnostādnes 2011.–2017.gadam (2011) Rīga. [sk. Internetā:

[http://phoebe.v.m.gov.lv/misc_db/web.nsf/626e6035eadbb4cd85256499006b15a6/ba89d22083b17edac22575a6002bb060/\\$FILE/SVP_2011_2017.pdf](http://phoebe.v.m.gov.lv/misc_db/web.nsf/626e6035eadbb4cd85256499006b15a6/ba89d22083b17edac22575a6002bb060/$FILE/SVP_2011_2017.pdf)]

Latvijā iespējams saņemt, ja veiktas investīcijas nekustamajā īpašumā, veikti ieguldījumi banku subordinētajā kapitālā vai kapitālsabiedrību pamatkapitālā⁶⁰. Šobrīd ir aktīvas diskusijas par nepieciešamajiem ierobežojumiem attiecībā uz uzturēšanās atļauju saņemšanu šādā veidā. Tomēr šīs izmaiņas būtiski neietekmē darbaspēka kustību, jo galvenokārt vērstas uz uzņēmēju kapitāla piesaisti.

(8.1.) Ekonomikas ministrija ir izstrādājusi „Reemigrācijas atbalsta pasākumu plānu 2013.–2016.gadam”, kas paredz šādus rīcības virzienus: (1) „vienas pieturas” principa nodrošināšanu; (2) darba tirgus informācijas pieejamību; (3) augsti kvalificēta darbaspēka piesaisti; (4) latviešu valodas apguvi; (5) sadarbību ar diasporu, it īpaši biznesa saiknes veidošanu un uzturēšanu; (6) atbalstu skolēniem, kas atgriežas/iekļaujas Latvijas izglītības sistēmā, kā arī šo skolēnu vecākiem; (7) valsts pārvaldes/pašvaldību institūciju un valsts uzņēmumu rīcību/prasības, atlasot darbiniekus; (8) personu loka paplašināšanu, kuriem iespējams pretendēt uz repatrianta statusu. Pēdējais no rīcības virzieniem paredz jaunu „Repatriācijas likumu”, paplašinot personu loku, kuriem ir iespēja pretendēt uz repatrianta statusu⁶¹.

Politikas mērķos un instrumentos iztrūkst **ģimenei draudzīgas korporatīvās kultūras veicināšanas**. Savukārt runājot par **dzimstības veicināšanu**, jākonstatē, ka dzimstības kritums un nepietiekama ataudze tiek skatīta kā valstiska problēma, taču trūkst konsekventu politisku soļu risinājumam. Nav konsekventas politikas, kas stimulētu otrā, trešā un nākamo bērnu dzimšanu. Krīzes kontekstā redzams, ka piemaksas šai grupai tiek atņemtas, kas ekonomiskās krīzes laikā vissmagāk ietekmēja tieši daudzbērnu ģimenes ar maziem bērniem. Savukārt attiecībā uz migrāciju nepietiekami daudz uzmanības politikas līmenī tiek pievērsts **emigrācijas mazināšanai**, tā vietā akcentējot uzmanību uz repatriāciju un investīciju piesaisti.

Šī pētījuma intervijas un aptaujas dati rāda, ka ģimeņu skatījumā lielākā ietekme uz dzimstību ir diviem monetārajiem atbalstiem – maternitātes/ paternitātes un bērna kopšanas pabalstam/vecāku pabalstam, kā arī vienreizējam bērna piedzimšanas pabalstam. Tāpat būtisks ir bērnu aprūpes nodrošinājums, kas ļauj sievietēm ātrāk iekļauties darba tirgū un līdz ar to mazina nabadzības riskus ģimenei.

⁶⁰Politikas ziņojums par migrācijas un patvēruma situāciju Latvijā 2010.gadā (2012) Rīga: Eiropas migrācijas tīkls. [sk.internētā: http://www.emn.lv/wp-content/uploads/LV_APR2011.pdf]

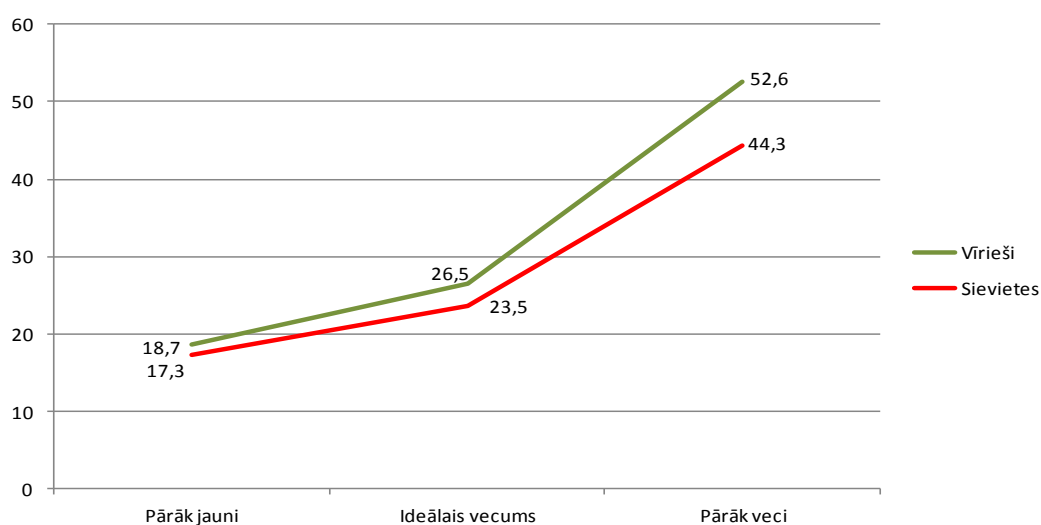
⁶¹Reemigrācijas atbalsta pasākumu plāns 2013.–2016. gadam (apstiprināts Ministru kabinetā 30.07.2013.) [skatīts internetā: http://www.em.gov.lv/images/modules/items/Reemigrācijas%20plans_30_07_2013.docx].

5. REPRODUKTĪVA VESELĪBA UN VESELĪBA

5.1. BĒRNU RADĪŠANAS VECUMA TENDENCES

Sabiedrībā pastāv diezgan skaidri priekšstati par vecumu, kā aspektu, kas nosaka indivīda atbilstību bērna radīšanai un fizisko auglību ierobežo noteiktā laika periodā. Latvijas sabiedrības priekšstati par vecumu, kādā bērnus vēl/vairs nevajadzētu rādīt, bet kad būtu optimāli to darīt, atspoguļoti 4.attēlā.

ATTĒLS 4. VECUMI (GADOS) BĒRNU RADĪŠANAI – KAD CILVĒKS TAM UZSKATĀMS PAR „PĀRĀK JAUNU”, KAD PAR „PĀRĀK VECU” UN KĀDS IR „IDEĀLAIS” VECUMS. (VISI RESPONDENTI NOVĒRTĒJA ABU DZIMUMU VECUMUS)

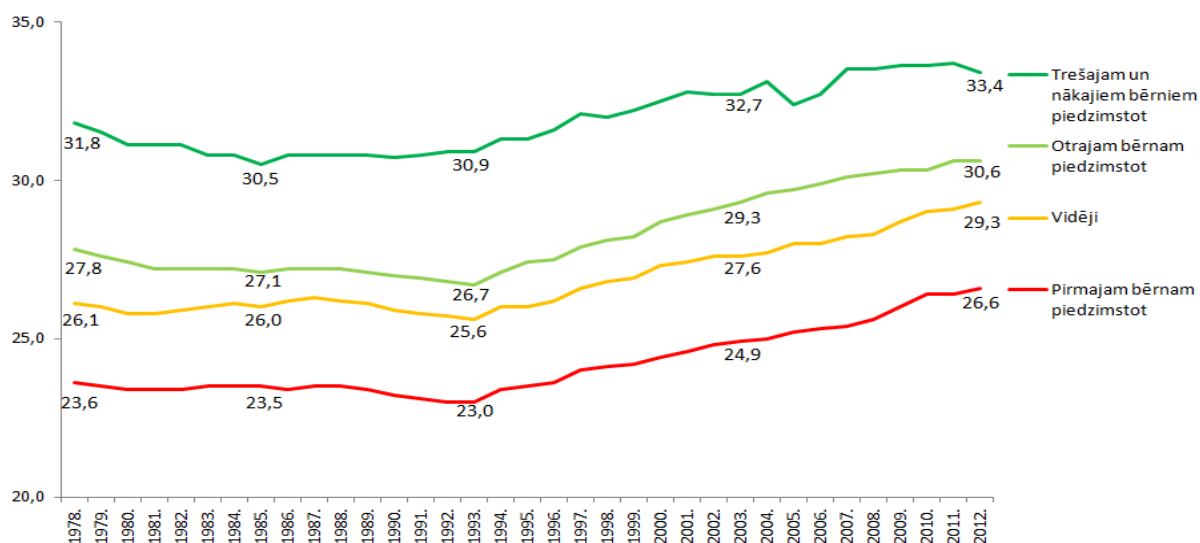
Avots: Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru pētījums, 2013.

Būtiski, ka reālais vidējais un sociāli pieņemamais bērnu radīšanas vecums atšķiras par gandrīz trim gadiem. Tomēr vīriešu gadījumā tā ir mazāk būtiska problēma, jo viņiem gan reālais, gan sociāli pieņemamais bērnu radīšanas vecums ievērojami pārsniedz to pašu vecumu sievietēm. Arī sociāli pieņemamais vecums vīriešiem varētu būt mazāk strikti definēts kā sievietēm, jo standartnovirze vecumam, kādā bērns radīts, ar katru nākamo bērnu pieaug – respektīvi, ir grūti noformēties stereotipiem, jo pastāv pārāk atšķirīgas prakses. To apstiprina arī atbildes uz jautājumu, kad vīrietis ir par vecu bērnu radīšanai – 24% respondentu uz jautājumu neatbildēja, norādot, ka nekad nav par vecu (par sievietēm šādu atbildi sniedz tikai 14%).

Vērtējot esošās dzimstības tendences Latvijā kopš 90. gadu vidus, novērojams visai straujš dzemdētāju vecuma pieaugums gan pirmā, gan otrā, gan nākamo bērnu radīšanai. 5.un 6.attēls atspoguļo vecumu, kādā sievietes un vīrieši radījuši bērnus. Salīdzinot ar 90. gadiem, visu bērnu radīšanai vidējais vecums sievietēm ir pieaudzis par gandrīz četriem gadiem.

Arī vīriešiem bērnu radīšanas vecums pēdējās desmitgadēs pieaudzis (sk.6.attēlu) – tas sakāms gan par vecumu, kad dzimis pirmais bērns, gan par vecumiem, kad dzimuši nākamie.

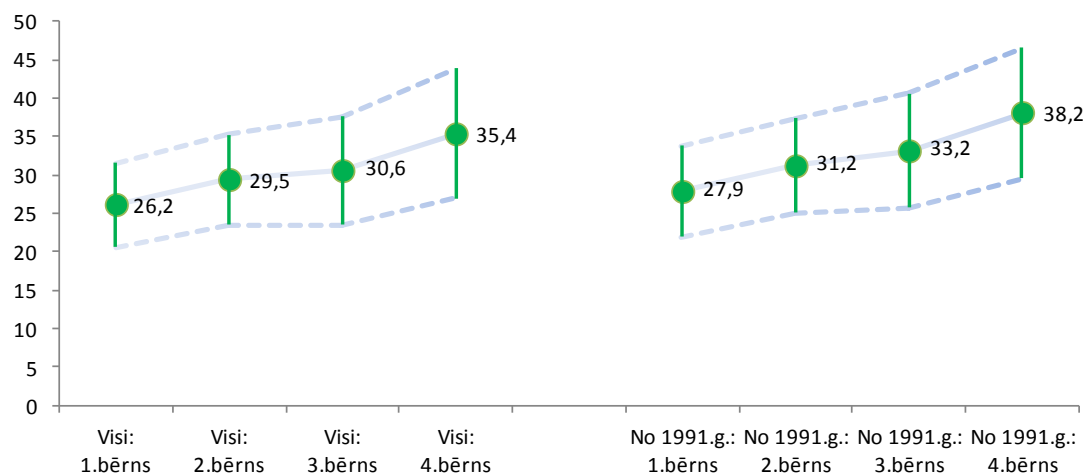
ATTĒLS 5. MĀTES VECUMA DINAMIKA (GADOS) DZĪVI DZIMUŠAJIEM BĒRNIEM PĒC BĒRNU SECĪBAS

Avots: CSP dati.

Līdz 90. gadu vidum sieviešu vecums, piedzimstot pirmajam bērnam, bija ļoti tuvs šobrīd „ideālajam” vecumam (sk. 4.un 5.attēlu). Tas ļauj izdarīt secinājumu, ka sociāli pieņemamais bērna dzimšanas vecums nemainās tik strauji, cik faktiski attālinās bērnu radīšanas laiks, ko nosaka virkne ekonomisku un sociālu nosacījumu. Lai mainītu bērnu radīšanas vecumu, būtiski ietekmēt tieši šos nosacījumus.

ATTĒLS 6. RESPONDENTU–VĪRIEŠU VECUMI, KĀDĀ DZIMUŠI VIŅU BĒRNI (ATSEVIŠĶI VISI VĪRIEŠI UN TIE, KURU BĒRNI DZIMUŠI 1991.GADĀ VAI VĒLĀK; AUGŠĒJĀ UN APAKŠĒJĀ LĪKNE VIZUĀLI ATTĒLO STANDARTNOVIRZES)

Avots: Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru pētījums, 2013.

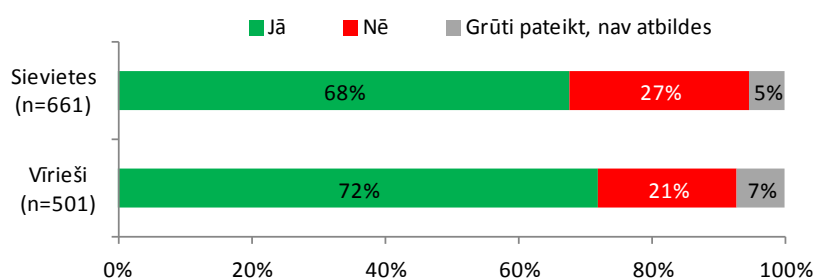
Vērtējot bērnu radīšanas vecuma pieauguma tendences, jāņem vērā, ka tām ir ietekme uz sieviešu un vīriešu auglību. Pieaugot bērnu radīšanas vecumam, palielinās neauglības risks. Precīzu datu par

neauglības izplatību Latvijā nav, bet pasaulē tiek uzskatīts, ka neauglīgi ir aptuveni 10% cilvēku⁶². Saskaņā ar dokumentu „Gaidīšanas rindas valsts apmaksātas medicīniskās apaugļošanas procedūru veikšanai (Gaidīšanas rinda uz 26.09.2013.)”⁶³ 4 klīniskās rindā uz valsts apmaksātu neauglības ārstēšanu gaida 1406 personas (tie nav unikāli pacienti, tomēr precīzākas informācijas nav). Būtiski turpināt valsts finansētu neauglības ārstēšanu, paaugstinot kvotas. Šajā kontekstā būtiski arī informēt sabiedrību par reproduktīvās veselības riskiem un apdraudējumiem, kas var būt cēlonis neauglībai⁶⁴. Būtiski, ka Rīgas un arī citas lielo pilsētu pašvaldību pārstāvji norāda, ka sadarbībā ar NVO veido aktivitātes, kuros jaunieši tiek izglītoti par reproduktīvo veselību.

5.2. PLĀNOTU/NEPLĀNOTU GRŪTNIECĪBU TENDENCES

Grūtniecība, kas beidzas ar bērna piedzimšanu, šobrīd Latvijā biežāk ir plānota nekā neplānota (sk.7.attēlu) – par bērna radīšanu vecāki izšķiras apzināti un jau pirms bērna ieņemšanas.

ATTĒLS 7. VAI PĒDĒJĀ GRŪTNIECĪBA, KAS BEIDZĀS AR DZEMDĪBĀM, BIJA PLĀNOTA? (15–49 GADUS VECI RESPONDENTI, KAM IR BIOĻOĢISKIE BĒRNI)

Avots: Reproduktīvās veselības pētījums, 2011.

Tomēr pētījuma dati rāda, ka ceturtie un nākamie bērni tiek plānoti ievērojami retāk par pirmajiem trim (sk.8.attēlu). Līdz ar to daudzbērnu ģimenes mazāk pakļaujas tām vai citām ekonomiskām pārmaiņām vai demogrāfiskās politikas instrumentiem.

Plānojot grūtniecību vai lemjot par neplānotas grūtniecības turpināšanu, tiek izvērtēti dažādi faktori, kas, savstarpēji mijiedarbojoties, veido nosacījumus atbilstošai vai neatbilstošai situācijai bērna radīšanai. Intervijās visbiežāk minētie apstākļi, plānojot grūtniecību, ir: (1) ekonomiskā stabilitāte, kas

⁶²Sabiedrības veselības pamatnostādnes 2011.–2017.gadam (2011) 23.lpp.

[skatīts: [http://phoebe.vmd.gov.lv/misc_db/web.nsf/626e6035eadbb4cd85256499006b15a6/ba89d22083b17edac22575a6002bb060/\\$FILE/SVP_2011_2017.pdf](http://phoebe.vmd.gov.lv/misc_db/web.nsf/626e6035eadbb4cd85256499006b15a6/ba89d22083b17edac22575a6002bb060/$FILE/SVP_2011_2017.pdf)]

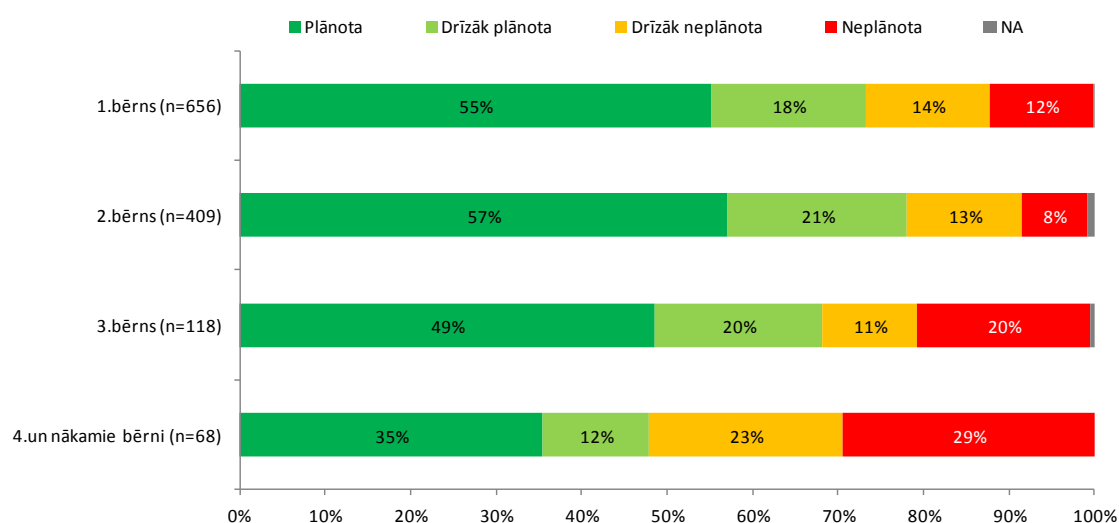
⁶³ Gaidīšanas rindas valsts apmaksātas medicīniskās apaugļošanas procedūru veikšanai (redakcija 26.09.2013.) [sk. Internetā: <http://www.vmnvd.gov.lv/lv/469-veselibas-aprupes-pakalpojumi/neauglibas-arstesanas-programma/gaidanas-rindas-medicinisks-apaugoanas-procedru-veikšanai>]

⁶⁴Putniņa, A., Linde, Z. (2011) Mazu bērnu tiesību aizsardzības sistēmas izvērtējums. Rīga: Nodibinājums "Centrs Dardedze", 31.lpp. [sk. Internetā: www.centrsdardedze.lv].

saistīta ar abu vecāku nodarbinātības situāciju, (2) partnerattiecību stabilitāte, (3) pieejamais atbalsts no radniekiem un tuviniekiem, kā arī (4) iepriekšējā dzemdību un grūtniecības pieredze.

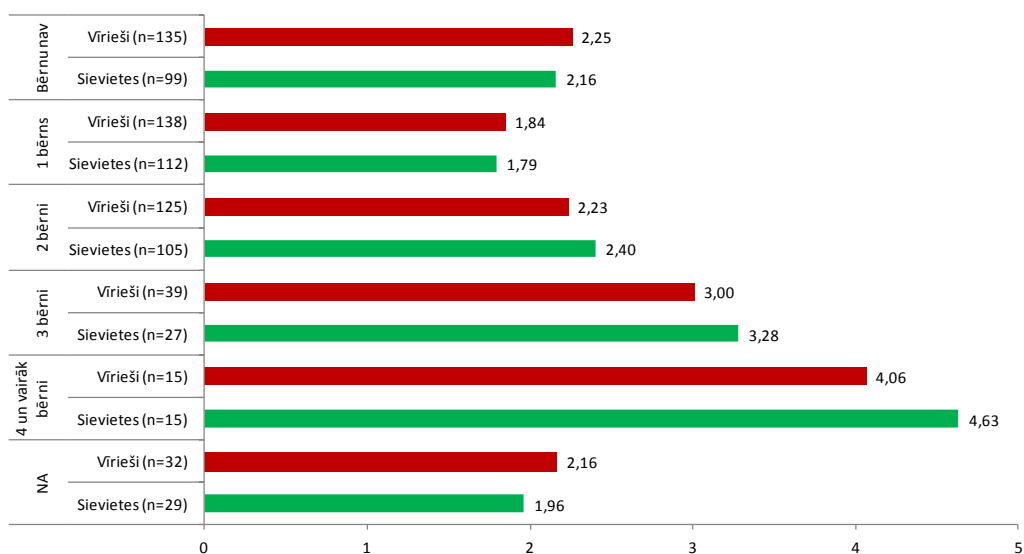
Stāstot par lēmuma pieņemšanu radīt bērnu(-us), intervijās citu nosacījumu vidū netiek minēta valsts pabalstu nozīme, kas liecina, ka pabalsti drīzāk tiek uztverti kā atbalsts, kad bērns radīts, bet ne kā ietekmējošs faktors, kas tiek ņemts vērā, plānojot bērna radīšanu. Par nozīmīgiem pabalsti tiek atzīti aptaujās, ja respondentiem ir piedāvāta šāda atbilžu iespēja.

ATTĒLS 8. GRŪTNIĒCĪBAS PLĀNOŠANA ATKARĪBĀ NO BĒRNU SKAITA ĢIMENĒ. (PĒC 1990.GADA DZIMUŠIE BĒRNI; IEKĻAUTAS GAN SIEVIĒŠU, GAN VĪRIEŠU ATBILDES)

Avots: Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru pētījums, 2013.

ATTĒLS 9. PLĀNOTAIS BĒRNU SKAITS ĢIMENĒ ATKARĪBĀ NO AUDZINĀMO/UZAUDZINĀTO BĒRNU SKAITA DALĪJUMĀ PA VECĀKU DZIMUMIEM (RESPONDENTI, KAM VAR BŪT BĒRNI).

Avots: Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru pētījums, 2013.

Būtiski, ka atšķiras faktori, kurus izsver, domājot par pirmo bērnu, un tie, kuri ir svarīgi, plānojot nākamus bērnus. Stāstot par pirmā bērna radīšanu, pētījuma dalībnieki norāda, ka pirmkārt, tiek ņemta vērā stabilitāte attiecībās un darbā, kā arī pastāvīgie sievietes un viņas partnera finansiālie ienākumi. Svarīgi kritēriji, kas tiek izvērtēti, ir vecums un veselības stāvoklis, kā arī izpratne par dzīves cikla pareizu secību – mīlestība, laulības, bērns. Tomēr pirmā bērna plānošana ir hipotētiska situācijas izvērtēšana, kur topošie vecāki mēģina teorētiski saprast, cik viņi ir vai nav piemēroti bērna radīšanai.

Plānojot otro un nākamus bērnus, šie faktori tiek papildināti ar reālo pieredzi un līdz ar to iepriekšējās grūtniecības, bērnu audzināšanas un aprūpes pieredze, kas bijusi patīkama vai negatīva, kā arī saņemtais atbalsts no tuviniekiem ir aspekti, kas tiek izvērtēti. Topošie vecāki rēķinās ar to, ka līdz ar bērna(-u) ienākšanu ģimenē ir mazāk laika, mazāk miega un daudz vairāk darba. Mainās arī savstarpējās attiecības, turklāt lielāka nozīme kļūst labām vecāku prasmēm, kas ļauj organizēt attiecības ģimenē.

Līdz ar to pirmā bērna piedzimšana ģimenē ir vērtējama kā savdabīga kritiskā robeža nākamo bērnu radīšanai. 9.attēlā redzams, ka vecāki, kas ir uzaudzinājuši vai audzina vienu bērnu, aptaujā minējuši zemāku plānoto bērnu skaitu, salīdzinot ar tiem respondentiem, kuriem bērnu nav. Raksturīgi, ka šī tendence attiecas gan uz tēviem, gan mātēm. Tas norāda uz negatīvu pieredzi virknē ģimeņu, kas iegūta ar pirmo bērnu un atstāj iespaidu uz nākamo bērnu plānošanu un līdz ar to uz tautas ataudzi kopumā. Tāpēc būtisks aspekts tautas ataudzes veicināšanai ir novērst aspektus, kas var mazināt vēlmi radīt nākamus bērnus.

5.3. NEPLĀNOTA GRŪTNIECĪBA UN IESPĒJAMĀS RĪCĪBAS

Plānotas grūtniecības reti beidzas ar citu iznākumu kā dzemdības. Ja tie ir aborti, tad visdrīzāk spontānie. Savukārt neplānotas grūtniecības biežāk tiek pārtrauktas, izmantojot medicīnisko abortu. (sk.10.attēlu).

Slimību profilakses un kontroles centra dati⁶⁵ rāda, ka medicīnisko abortu skaits Latvijā samazinās, tomēr tas joprojām ir salīdzinoši augsts. 2008.gadā ap 30% grūtniecību beidzās ar mākslīgajiem abortiem, bet 2012.gadā – 24%. Salīdzinājumam Igaunijā šis rādītājs 2008.gadā bija 34,4%, Zviedrijā – 25,8%, Francijā – 21,4%, Lielbritānijā – 20,9%, Somijā – 14,9%, Īrijā – 5,8% (tur gan pastāv būtiski ierobežojumi abortu veikšanai)⁶⁶.

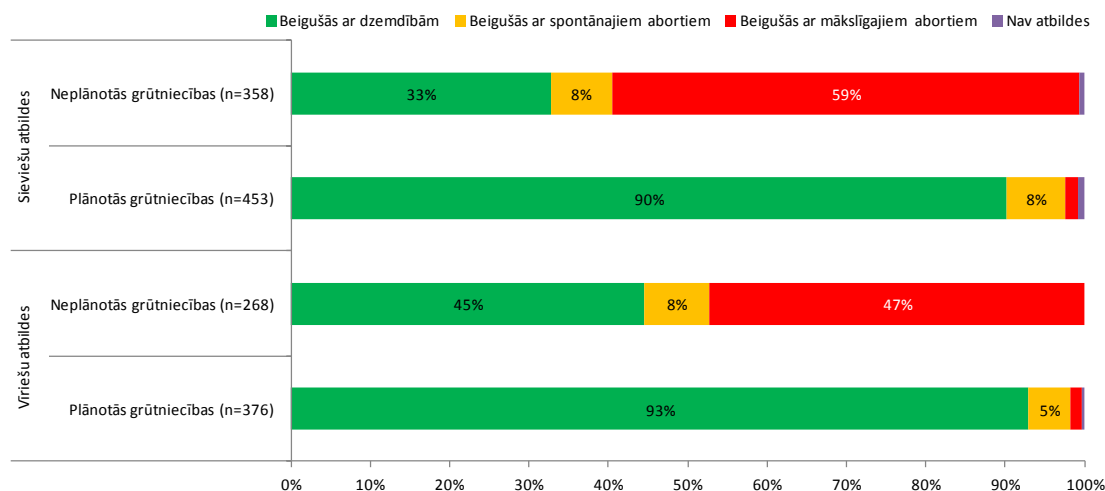
Aborts kā izvēle ir saistīts ar mātes vecumu. No 15 līdz 19 gadiem neplānota grūtniecība 80% gadījumos beidzas ar abortiem, savukārt citās grupās neplānota grūtniecība biežāk beidzas ar grūtniecības saglabāšanu. Neplānotas grūtniecības galvenie iemesli bija kontracepcijas nelietošana vai tās kļūdaina

⁶⁵Abortu statistika: Statistikas dati par abortiem 2007.–2012.gadā. Slimību profilakses un kontroles centrs, 2012. [Skatīts internetā: http://www.spkc.gov.lv/file_download/1512/Aborti_2013-09-09.doc]. Izmantots pārrēķins.

⁶⁶Johnston, R. Abortion Rates for 101 Countries. [Skatīts internetā: <http://fellowshipoftheminds.com/2011/11/01/abortion-rates-for-101-countries/>].

lietošana. Tāpēc svarīgi veicināt kontracepcijas pieejamību, kā arī izglītēt par kontracepcijas lietošanu, piemēram, ieviest mācību iestādēs veselības mācību⁶⁷.

ATTĒLS 10. RESPONDENTU ATBILDES PAR VISU GRŪTNIĒCĪBU IZNĀKUMIEM ATKARĪBĀ NO TĀS PLĀNOŠANAS (15–49 GADUS VECI RESPONDENTI: SIEVIETES, KAM BIJUŠAS GRŪTNIĒCĪBAS, UN VĪRIEŠI, KURI BIJUŠI TĒVI SAVU PARTNERU GRŪTNIĒCĪBAS GADĪJUMĀ).

Avots: Reproductīvās veselības pētījums, 2011.

Tautas ataudzes ietekmējošo faktoru pētījuma kvalitatīvajā daļā vairāk nekā puse dalībnieku atzina, ka viņiem ir bijuši bērni, kas nav plānoti, bet „pieteikušies” paši. Šādā situācijā tiek izvērtēts, vai pašreizējos apstākļos ir iespējams saglabāt grūtniecību vai arī jāveic aborts. Gadījumos, kad cilvēki izvēlas grūtniecību saglabāt, neplānotas grūtniecības situācija tiek pārdefinēta, norādot, ka bērns ir neplānots, bet gaidīts un tāpēc nav pārsteigums. Lēmuma pieņemšana neplānotas grūtniecības gadījumā ir saistīta gan ar ģimenes situācijas un iespējamā radnieku un tuvinieku atbalsta izvērtējumu, gan cilvēka reliģisko un filozofisko pārliecību.

Es uzskatu, ja tu es stāvoklī, tad viņš ir jā saglabā un tur vairs nav tiesības pieņemt lēmumu. Ja viņš ir pieteicies, viņš ir pieteicies. (Viena bērna māte no Zemgales, 23 gadi)

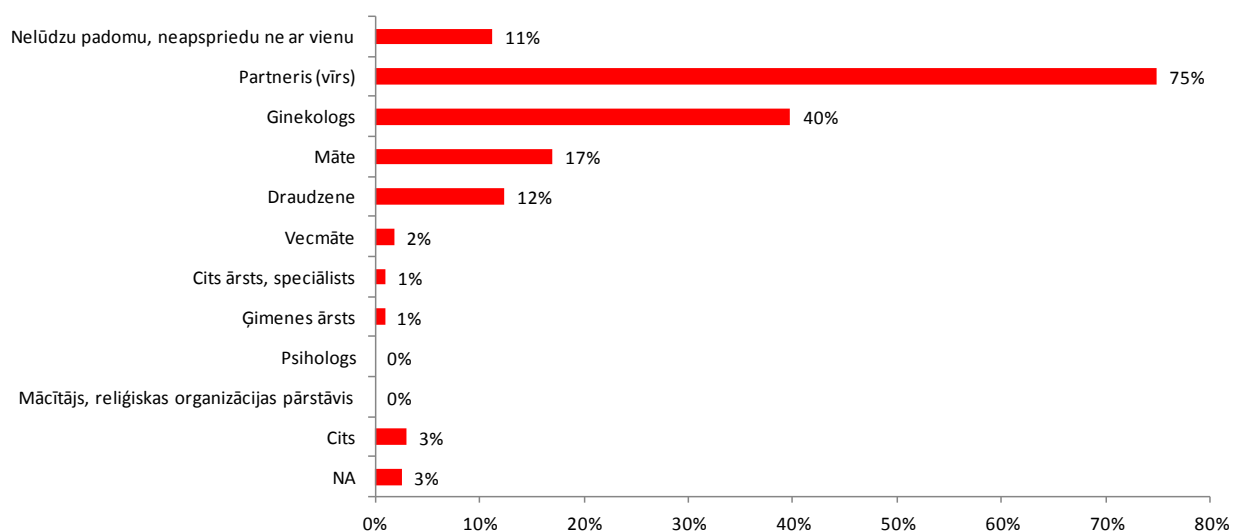
Izvēloties saglabāt neplānotu grūtniecību nepiemērotā situācijā, tiek meklēti risinājumi, kas ļautu bērnu dzemdēt un izaudzināt – cilvēki meklē darbu un mājokli, veido ģimeni utt. Intervijās tika norādīts, ka šādās situācijās galvenokārt tiek meklēts atbalsts pie tuviniekiem vai meklēti risinājumi pašu spēkiem. Valsts un pašvaldību atbalsts šādā kontekstā netiek pieminēts.

Intervijās tiek norādīts, ka neplānotas grūtniecības gadījumā lēmuma pieņemšanā ir jāiesaista abi vecāki, tomēr sievietei ir jābūt reproductīvās izvēles brīvībai, un nevienam nav tiesību viņai piespiest dzemdēt vai piespiest veikt abortu, ja viņa to nevēlas.

Sievietei, es domāju. Tagad ar varu kāds piespiedīs mani palikt stāvoklī. Es pati tikai varu izlemt, vai es negribu bērnu vai gribu bērnu. (Divu bērnu māte no Latgales, 33 gadi)

⁶⁷Putniņa, A. (2011). Iedzīvotāju reproductīvā veselība: Pārskats par situāciju Latvijā (2003–2011). Rīga: Papardes zieds. 43.–45.lpp.

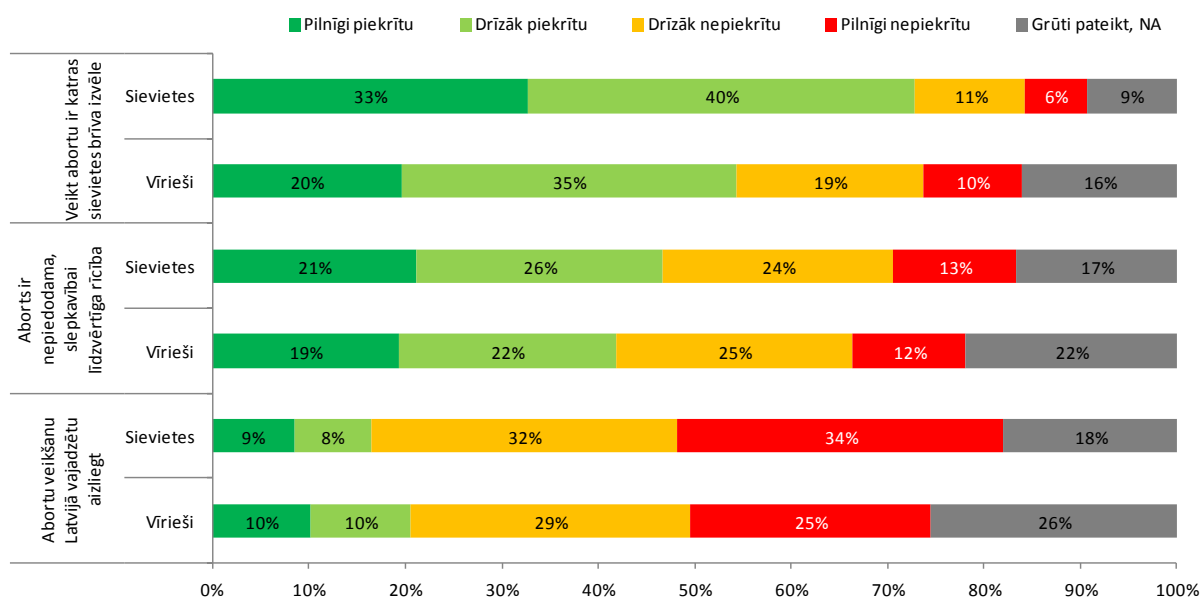
ATTĒLS 11. KAM JŪS LŪDZĀT PADOMU, AR KO PĀRRUNĀJĀT UN APSPIEDĀT LĒMUMU PAR GRŪTNIECĪBAS PĀRTRAUKŠANU PIRMS GALĪGĀ LĒMUMA PIENĒMŠANAS (15–49GADUS VECAS SIEVIETES, KAM PĒDĒJO 5 GADU LAIKĀ BIJIS VISMĀZ VIENS MĀKSLĪGAIS ABORTS; N=107; ATBILŽU SKAITS VIENAI RESPONDENTEI NEBIJA IEROBEŽOTS)

Avots: Reproductīvās veselības pētījums, 2011.

Gala lēmums paliek sievietes ziņā, tomēr dati no reproductīvās veselības pētījuma (sk.11.attēlu) liecina, ka lēmumu par grūtniecības pārtraukšanu sievietes reti pieņem bez konsultēšanās. Visbiežāk konsultēšanās notikusi ar partneri vai ārstu–ginekologu, daudz retāk ar citu sievieti (māti, draudzeni) vai citu speciālistu (vecmāti, ārstu). Savukārt par plānotajām grūtniecībām lēmumu tomēr visbiežāk abi vecāki pieņem kopīgi.

ATTĒLS 12. ATTIKSMĒ PRET ABORTIEM (15–49 GADUS VECI RESPONDENTI)

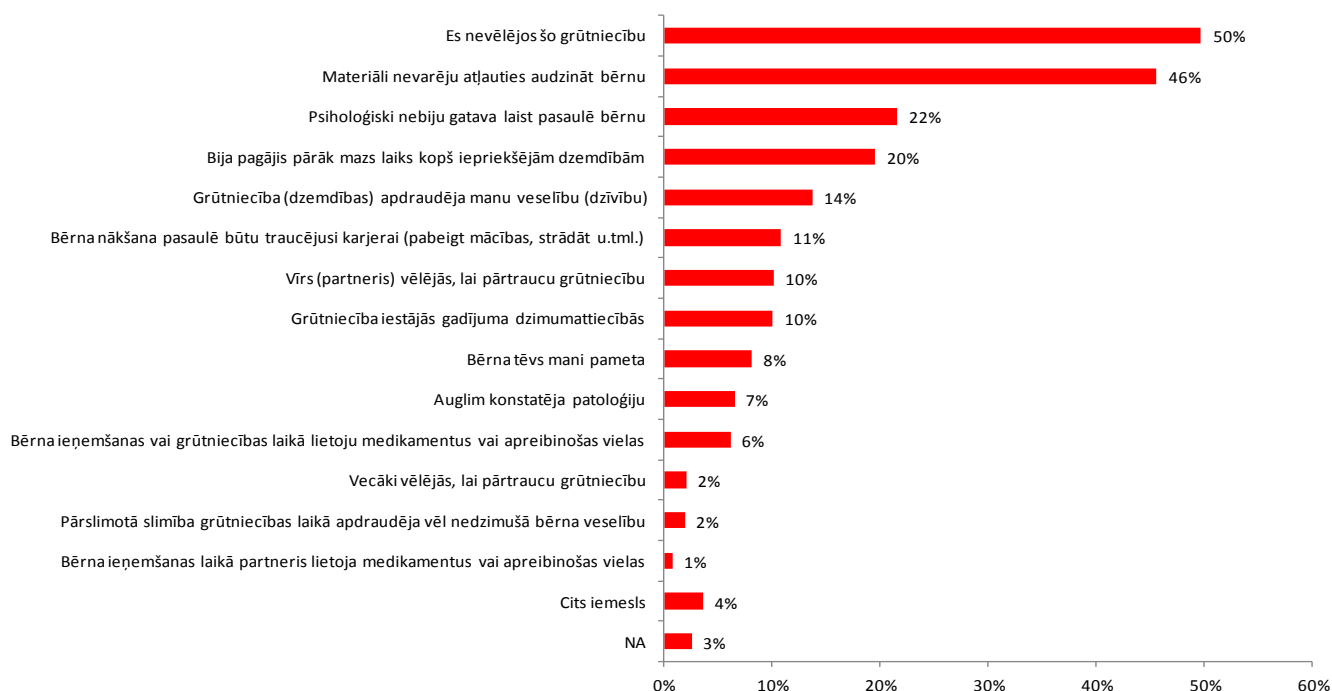

Avots: Reproductīvās veselības pētījums, 2011.

Attieksme pret abortiem Latvijas sabiedrībā ir ļoti pretrunīga, atšķirīgi to mērot iespējams iegūt arī pilnīgi dažādus rezultātus. Tas uzskatāmi redzams 12.attēlā. Absolūtais vairums sieviešu vecumā no 15 līdz 49 gadiem piekrīt apgalvojumam, ka aborts ir katras sievietes brīva izvēle. Tas netraucē gandrīz pusei sieviešu piekrist apgalvojumam, ka aborts ir nepiedodama, slepkavībai līdzvērtīga rīcība. Un tikai 17% sieviešu uzskata, ka šo nepiedodamo, slepkavībai līdzvērtīgo rīcību, kas ir katras sievietes brīva izvēle, Latvijā būtu nepieciešams aizliegt. Abiem pirmajiem apgalvojumiem vienlaikus piekrīt 29% sieviešu, bet 6% – vienlaikus visiem trim apgalvojumiem. Atšķirības vīriešu atbildēs galvenokārt novērojamas tikai apgalvojuma „Veikt abortu ir katras sievietes brīva izvēle” novērtējumā, bet atšķirību pamatā visdrīzāk ir atslēgas vārdi „sievietes izvēle”, proti, vīrieši vēlētos lielāku iespēju piedalīties lēmuma pieņemšanā attiecībā uz abortu veikšanu.

Arī padziļinātājās intervijās informanti abortu kā izvēli kopumā neatbalsta, tomēr tas tiek attaisnots atsevišķās situācijās: (1) ja tiek apdraudēta mātes vai potenciālā bērna veselība, (2) ja grūtniecība iestājusies izvarošanas rezultātā, (3) ja grūtniecība iestājusies jaunām meitenēm, kas pašas vēl nespēj sevi nodrošināt un aprūpēt bērnu, (4) ja sieviete vai ģimene apzinās, ka dotajā situācijā nespēs sniegt bērnam pienācīgu aprūpi.

ATTĒLS 13. KĀDI IEMESLI JŪS PAMUDINĀJA APSVĒRT IESPĒJU PĀRTRAUKT GRŪTNIECĪBU?(15–49 GADUS VECAS SIEVIETES, KAM PĒDĒJO 5 GADU LAIKĀ BIJIS VISMĀZ VIENS MĀKSLĪGAIS ABORTS; N=107; ATBILŽU SKAITS VIENAI RESPONDENTEI NEBIJA IEROBEŽOTS).

Avots: Reproductīvās veselības pētījums, 2011.

Vairākās intervijās tika minēts, ka abortu var veikt arī, lai bērns netraucētu karjeras plānu īstenošanai vai studiju pabeigšanai, tomēr šādos gadījumos izvēle netiek attaisnota, tiek pausts nosodījums un neizpratne.

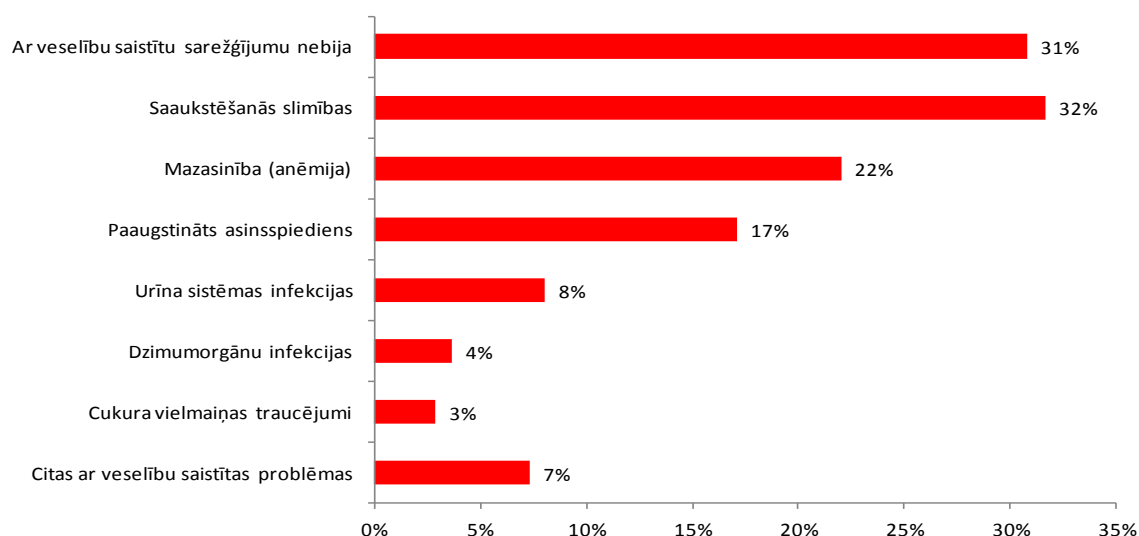
Runājot par iemesliem, kas pašas pamudinājis veikt abortu, sievietes reproduktīvās veselības pētījumā (sk.13.attēlu) visbiežāk izvēlējās neitrālo formulējumu „es nevēlējos šo grūtniecību”, mēģinot izvairīties no konkrētākas atbildes sniegšanas. Visdrīzāk šī izvairīšanās saistīta ar neviennozīmīgo sabiedrības attieksmi pret abortiem – tos neattieks, bet atbalsta, un līdz ar to sievietes faktu, ka veikušas abortu, bieži slēpj, bet vēl jo vairāk – nevēlas runāt par šo abortu pieredzi. No konkrētākajiem minētajiem cēloņiem dominē materiālie, uz kuriem norādījušas gandrīz puse to sieviešu, kas atzinušas, ka viņām veikts aborts.

5.4. GRŪTNIECĪBAS UN DZEMDĪBU PALĪDZĪBA, APMĀCĪBA UN PIEREDZE

Grūtniecības pieredzes vērtējums ļoti atšķiras atkarībā no katras sievietes individuālās situācijas. Grūtniecības pieredzes izvērtēšanā kā ietekmējoši faktori tiek norādīti slikta pašsajūta, izmaiņas ķermenī un kontroles zaudēšana pār to (piemēram, nespēja aiztaisīt kurpes), drošība attiecībās, ģimenē un darbā, kā arī vispārējā veselība un saņemtie medicīnas pakalpojumi grūtniecības laikā.

Pētījuma „Iedzīvotāju reproduktīvā veselība” dati rāda, ka samazinās to grūtnieču skaits, kas uzsākušas aprūpi līdz 12.grūtniecības nedēļai. Līdz 2003.gadam grūtnieču savlaicīga stāšanās uzskaitē tika materiāli stimulēta, bet pēc 2004.gada stimulēšana tika pārtraukta⁶⁸. Speciālisti vēlāku stāšanos aprūpē saista ar veselības riskiem mātei un bērnam.

ATTĒLS 14. VAI PĒDĒJĀS GRŪTNIECĪBAS LAIKĀ JUMS BIJA KĀDI SAREŽĢĪJUMI ŠĀDU IEMESLU DĒĻ (SIEVIETES, KAM BIJUSI GRŪTNIECĪBA, KAS BEIGUSIES AR DZEMDĪBĀM; N=811)

Avots: Reproduktīvās veselības pētījums, 2011.

⁶⁸Putniņa, A. (2011) Iedzīvotāju reproduktīvā veselība: Pārskats par situāciju Latvijā (2003–2011). Rīga: Papardes zieds, 47.lpp.

Liela daļa sieviešu Reproductīvās veselības pētījumā norādīja uz dažādiem sarežģījumiem grūtniecības laikā. Tikai 31% sieviešu nenorādīja ne uz kādiem sarežģījumiem, kas saistīti ar veselības problēmām pēdējās grūtniecības laikā (sk.14.attēlu). Tiesa, pārliecinoši pirmajā vietā ir saaukstēšanās slimības, kas visbiežāk nav saistītas ar grūtniecības apdraudējumu, tomēr tāpat slēpj sevī papildus riskus atšķirībā no situācijas, kad saaukstēšanās nenotiek grūtniecības laikā.

Vairākas sievietes padziļinātajās intervijās atzina, ka viņām bijuši arī spontānie aborti. Vienā gadījumā bailes no atkārtota spontānā aborta un ar to saistītās emocijas tika minētas kā iemesls nemēģināt radīt bērnus nākotnē. Cita pētījuma dalībniece atzinās, ka bērni tika ieņemti ar medicīniskās apaugļošanas palīdzību, kas viņas ģimenei izmaksājis 5000 latu, tāpēc kā būtisku valsts atbalstu saskata daļēju finansējumu neauglība ārstēšanai, kas ļauj viņai nākotnē plānot vēl bērnus.

Dzemdību pieredze tāpat kā grūtniecības izjūtas ir ļoti atšķirīgas. Ir tādas sievietes, kas to raksturo, kā brīnumainu piedzīvojumu, iniciāciju, kurā sieviete kļūst par māti, līdz ar to negatīvās emocijas ātri aizmirstās, kamēr citas to uzskatīja par ļoti sāpīgu un traumatisku pieredzi. Dzemdību pieredzes vērtējums cieši saistīts ar attieksmi pret sevi un dzemdībām. Daļa sieviešu to uzskata par normālu dabisku procesu, kas jāpārdzīvo. Piecas no informantēm minēja, ka dzemdību pieredze un bailes no dzemdībām ir aspekts, kas liek pārdomāt turpmākos plānus par bērnu radīšanu. Divas informantes savukārt atzina, ka otro bērnu ir ar mieru radīt tikai gadījumā, ja varēs atļauties ģeizargriezienu, jo pirmā dzemdību pieredze esot bijusi negatīva. Līdz šim sieviešu bailes no dzemdībām un to radītajām sāpēm, kā arī izmaiņām ķermenī, kuras nes sev līdzi grūtniecība un dzemdības, nav bijis aspekts, kas ņemts vērā domājot par demogrāfisko situāciju:

Pēc dzemdībām tas bija pirmais, ko es pateicu – man vairs bērnu nebūs. Bet, nu, tas ir atkal kā kurai sievietei, man tās dzemdības, man bija ģeizargrieziens, es nedzemdēju pati. Bet, nu, cik es parunāju ar citām draudzenēm, kurām pirmie bērni un visa tā pieredze, man liekas, ka es to nevaru izdarīt, priekš manis tas ir par smagu (Viena bērna māte no Kurzemes, 28 gadi)

Ņemot vērā grūtniecības un dzemdību pieredzes lielo ietekmi uz nākamo bērnu plānošanu, jāpārskata valsts apmaksātais pakalpojuma apjoms, lielāku uzsvāru liekot uz vecāku sagatavošanu dzemdībām un personāla apmācību. Tēvu dalība dzemdībās tiek skatīta kā drošību veicinošs faktors, tāpēc tēvu sagatavošana arī jāiekļauj valsts garantētajā pakalpojumā – Reproductīvās veselības pētījumā uz to, ka piedalījušies savas partneres pēdējās dzemdībās, norāda tikai 15% vīriešu, kuriem bijuši bērni, turklāt piedalīšanās tiešā veidā saistās ar ienākumu līmeni, bet vēl būtiskāk – ar izglītību, proti, vīrieši ar augstāku un izglītību un augstākiem ienākumiem ģimenes dzemdībās piedalījušies ievērojami biežāk. Viens no risinājumiem, ko ģimenes izvēlas pozitīvu dzemdību pieredzes veidošanai, ir maksas pakalpojumu izvēle, kas ļauj ne tikai izvēlēties speciālistu, bet arī dzemdību un atsāpināšanas veidu.

Būtiski, ka arī bērna radīšana mājdzemdībās tiek raksturota kā pozitīvāka pieredze īpaši gadījumos, ja pirms tam ir bijusi dzemdību pieredze stacionārā, tomēr tikai 7% sieviešu izvēlētos dzemdēt mājās. Pašlaik mājdzemdības ir maksas pakalpojums, ko valsts nefinansē.

Vērtējot dzemdību palīdzības pārstrukturāciju, Latvijas reģionos intervētās informantes atzina, ka pareiza bijusi dzemdību nodaļu slēgšana mazajās slimnīcās. Tas tiek skatīts kā faktors, kas uzlabojis

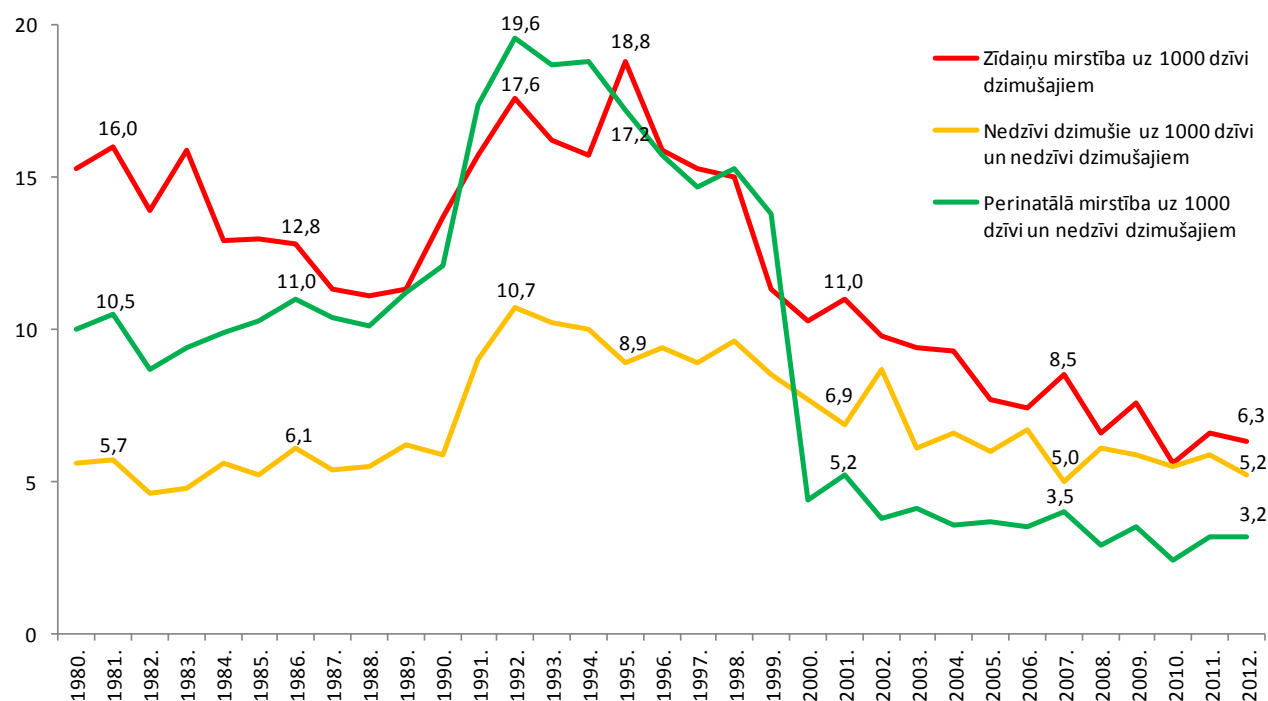
saņemto dzemdību pakalpojumu kvalitāti. Pētījuma dalībnieces uzskatīja, ka pastāv atšķirīga speciālistu pieejamība pilsētā un laukos, norādot gan uz speciālistu trūkumu laukos, gan arī uz izmaksām par transportu, lai nodrošinātu sev pilnvērtīgu grūtniecības aprūpi.

Arī intervijās ar pašvaldību pārstāvjiem bija manāmas reģionu īpatnības, dažviet tika norādīts, ka arī laukos ir pieejami gan ģimenes ārsti, gan ginekologi, kas ir kvalificēti veikt grūtniecības uzraudzību, kamēr Latgalē vairāki pašvaldību vadītāji bija kritiski pret veselības aprūpes kvalitāti grūtniecēm savā reģionā. Tomēr šī pētījuma dati nav pietiekami, lai apgalvotu, ka pastāv reģionālas atšķirības grūtniecības pakalpojumu saņemšanā, jo pētījuma dalībnieku apgalvojumi var liecināt nevis par kvalitatīvu atšķirību medicīnas pakalpojumos, bet par atšķirīgām attieksmēm pret dažādiem saņemtajiem pakalpojumiem. Uz pretēju tendenci norāda pētījums „Iedzīvotāju reproduktīvā veselība”, kur 80% sieviešu un 76% vīriešu bija apmierināti ar saņemtajiem pakalpojumiem grūtniecības novērošanas laikā un 68% sieviešu un 53% vīriešu – apmierināti ar sagatavošanu dzemdībām.

5.5. ZĪDAIŅU MIRSTĪBA, MĀTES MIRSTĪBA

Kopš pagājušā gadsimta 90.gadiem ievērojami samazinājušies zīdaiņu mirstības un perinatālās mirstības rādītāji (sk.15.attēlu). Tas saistāms ar veselības aprūpes iespēju uzlabošanu pasaulē kopumā. Šiem rādītājiem ir tendence turpināt kristies arī tālāk – nevar apgalvot, ka pēdējai ekonomiskajai krīzei (atšķirībā, piemēram, no 90.gadu sākuma krīzes) būtu kāds iespaids uz zīdaiņu mirstības rādītājiem.

ATTĒLS 15. ZĪDAIŅU MIRSTĪBAS, PERINATĀLĀS MIRSTĪBAS UN NEDZĪVI DZIMUŠO ĪPATSVARA DINAMIKA NO 1980.LĪDZ 2012.GADAM.

Avots: CSP dati.

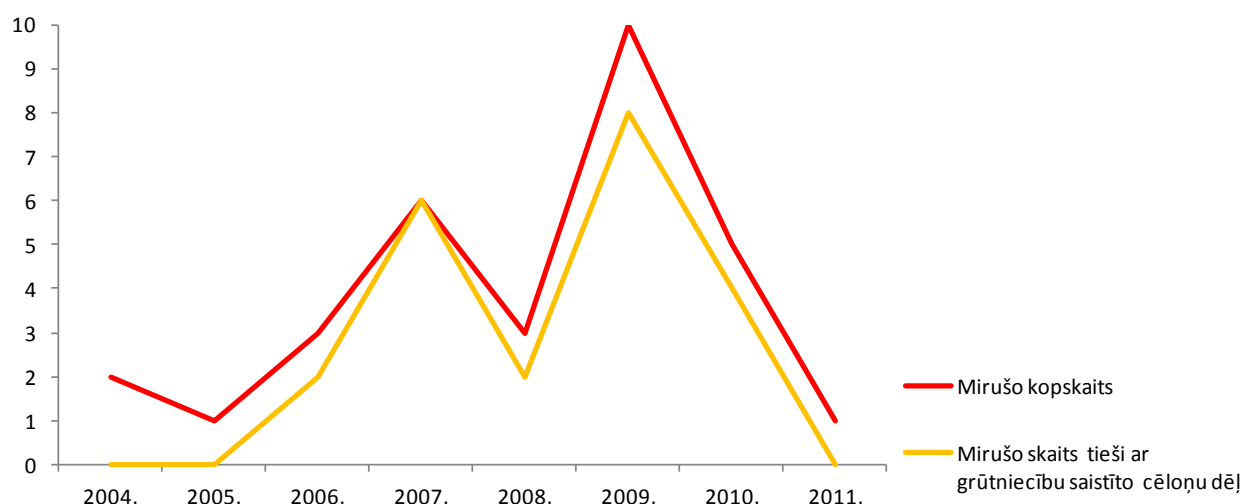
Nedzīvi dzimušo īpatsvars arī krītas, salīdzinot ar 90.gadiem, tomēr attiecībā pret situāciju padomju laiku pēdējos gados rādītājs ir aptuveni tai pašā līmenī, kādā bija tobrīd. Tomēr nedzīvi dzimušo īpatsvars daudz ciešāk saistāms ar mātes dzīvesveidu un veselību⁶⁹, tāpēc medicīnas pašreizējās iespējas mazināt nedzīvi dzimušo īpatsvaru ir stipri ierobežotākas, salīdzinot ar iespējām mazināt zīdaiņu mirstību jau pēc dzemdībām.

Mātes mirstības rādītāji pēdējos gados ir vieni no sliktākajiem Eiropas Savienībā. Vērojot mirušo skaita dinamiku (sk.16.attēlu), redzam, ka 2009.gadā tiešām bija netipiski daudz mātes mirstības gadījumu.

Tomēr vispirms, interpretējot šos datus, jāņem vērā, ka relatīvais rādītājs salīdzinājumam ar citām ES valstīm tiek rēķināts uz 100 000 dzīvi dzimušajiem, bet tas pārsniedz vienā gadā Latvijā piedzimušo skaitu. Līdz ar to katrs individuālais nāves gadījums, ietekmē relatīvo mātes mirstības rādītāju. Tāpēc ir problemātiski šo rādītāju salīdzināt ar situāciju lielās valstīs, kurās šīs nejaušās apstākļu sakritības rādītāju ietekmē ievērojami mazākā mērā.

Turklāt māšu mirstības problēmai Latvijā šobrīd patiešām pievērsts ļoti daudz uzmanības – no šī gada pilnvērtīgi darbojas mātes mirstības audita sistēma, analizējot katru nāves gadījumu, meklējot tā cēloņus, kā arī paņēmienus, lai līdzīgus gadījumus nepieļautu nākotnē.

ATTĒLS 16. MĀŠU MIRSTĪBAS GADĪJUMU SKAITS ABSOLŪTOS SKAITĻOS NO 2004.LĪDZ 2011.GADAM.

Avots: Latvijas veselības aprūpes statistikas gadagrāmata, 2011

Situācija ar mātes un bērna veselību Latvijā kopumā uzlabojas. Vērtējot to kopējā tautas ataudzes kontekstā, varam izdarīt virkni secinājumi, no kuriem visi tomēr nav viennozīmīgi pozitīvi.

Pirmkārt, māšu un zīdaiņu veselības situācijas uzlabošanās noteikti mazina bailes no tā, ka grūtniecība varētu noslēgties ar mātes vai bērna nāvi – šāda baiļu mazināšanās ir vērtējama kā dzimstību veicinošs faktors.

⁶⁹Skrule J., Štāle M., Upmale S. Mātes un bērna veselība perinatālajā periodā. Sabiedrības veselības aģentūra, 2009. (sk.internetā: vec.gov.lv/uploads/files/4d00e1f85f0e4.pdf) 7.lpp.

Otrkārt, zīdaiņu mirstības mazināšanās nozīmē arī to, ka biežāk izdzīvo zīdaiņi ar dažādām smagām saslimšanām. Šādus bērnus aprūpējot ģimenē, vecākiem nereti nākas veltīt tiem daudz vairāk laika, nekā veselu bērnu aprūpes gadījumā. Vienā no intervijām tika norādīts, ka smagi garīgi slima bērna esamība ģimenē neļauj mātei pieņemt lēmumu par vēl viena bērna radīšanu, jo slimais bērns jebkurā brīdī var zīdaiņim nodarīt pāri. Līdz ar to zīdaiņa mirstības mazināšanās ne vienmēr nozīmē pozitīvu tautas ataudzi.

Treškārt, zīdaiņu mirstības mazināšanās ir indikators procesam, kas dažādos līmeņos notiek Rietumu civilizācijā, tai skaitā Latvijā – bērna kā vērtības pieaugumam. Vecāki padziļinātajās intervijās atzina, ka prasības, salīdzinot ar viņu bērniņu, attiecībā uz to, kas vecākam ir jānodrošina, noteikti ir augušas. Vecāka pienākums ir ieguldīt bērna dzīves kvalitātē, nodrošinot ar lielu apjomu dažādu lietu, kā arī veltīt bērnam daudz laika. Tas liecina, ka bērnu skaits tiek aizstāts ar bērna dzīves kvalitātes kāpinājumu. Proti, katrs esošais un topošais bērns saistās ar tik lielu finansiālu un laika resursu patēriņu gan privātā, gan valsts līmenī, ka tas ievērojami mazina kopējo bērnu skaitu ģimenē. Līdz ar to kļūst grūti nodrošināt pilnvērtīgu tautas ataudzi – pārāk daudz resursu tērējot pirmajam un, iespējams, vēl otrajam bērnam, trešā un ceturtais vienkārši nav.

5.6. VESELĪBAS APRŪPE VECĀKIEM AR MAZIEM BĒRNIEM

Veselības aprūpe ir būtiska pozitīvas vai negatīvas pieredzes sastāvdaļa, audzinot bērnus. Kvalitatīva veselības aprūpe tieši ietekmē arī bērnu dzīvildzi un līdz ar to iedzīvotāju ataudzi.

Veselības aprūpes vērtējums cilvēkiem ar maziem bērniem ir atkarīgs no sadarbības ar ģimenes ārstu. Biežāk pielietotie kritēriji sadarbības vērtējumam ir ārsta pieejamība, zināšanas un spēja ņemt vērā pacientu individuālos pasaules uzskatus. Vairākumam pētījuma dalībnieku pieredze ar ģimenes ārstu un sadarbība ar to ir bijusi ļoti pozitīva.

Mums ir ļoti laba ģimenes ārste, pat manu vārdu zina, var piezvanīt. Mums ļoti laba, ja pati nezina, tad sūta pie speciālista, pie citiem. Tas vieš uzticību – nē, es nezinu, bet vajag speciālistu, kas pasaka, kā ārstēt. Piezvana, sarunājam visu un viss kārtībā, nav nekādu problēmu. (Divu bērnu māte no Latgales, 33 gadi)

Informanti, kas bija apmierināti ar savu speciālistu, biežāk norādīja, ka ģimenes ārsti konsultē gan par bērnu vecuma posmiem, gan tiem piemērotāko pārtikas izvēli, tomēr tas netika darīts visos gadījumos. Kā vēl viens kritērijs laba ārsta izvēlei tiek minēta viņa spēja nosūtīt pie speciālista nepieciešamības gadījumā, kā arī informēt par viņiem pienākošiem bezmaksas pakalpojumiem, piemēram, bezmaksas vingrošanu zīdaiņim.

Atšķiras medicīnas pakalpojumu pieejamība pilsētā un laukos – piemēram, atsevišķos gadījumos pacienti laukos nebija apmierināti ar ģimenes ārstu, bet iespējas izvēlēties citu nebija, jo reģionā cits ārsts nestrādā.

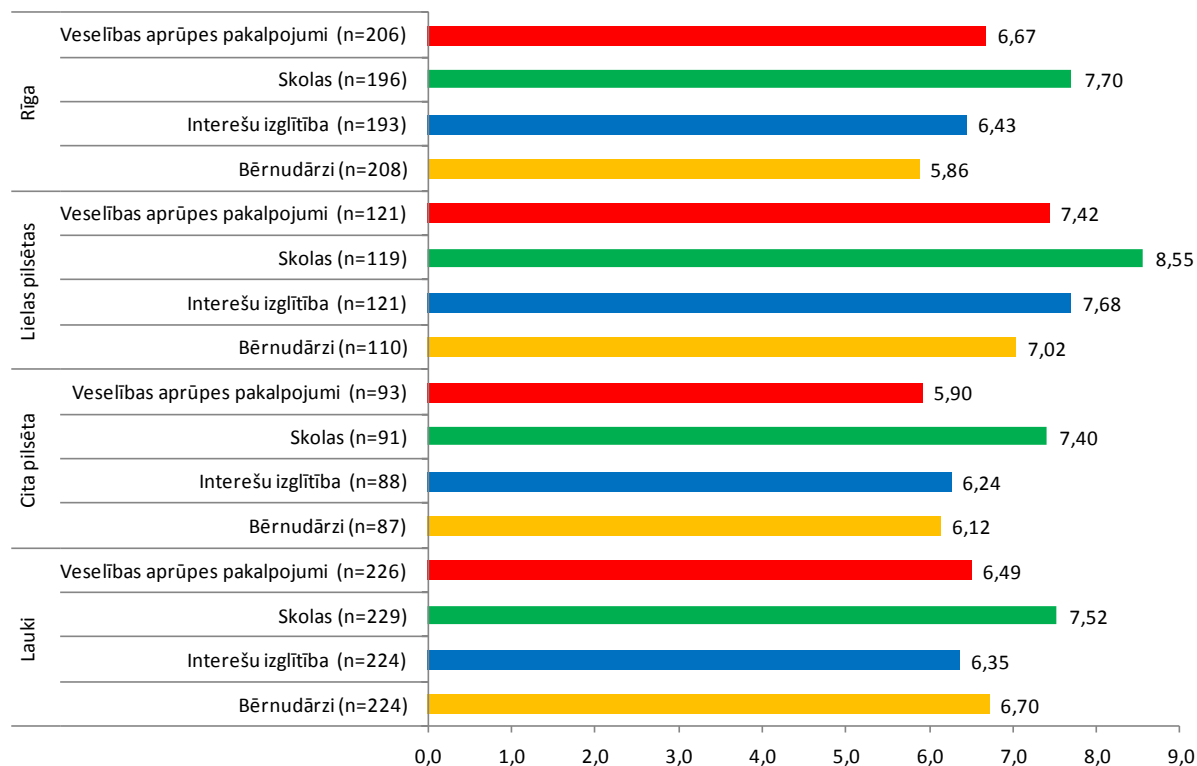
Nē, šausmīgi te ir. Ģimenes ārsti te, nav no kā izvēlēties. Jāņem tas, kas te ir vienkārši. Vienkārši viss tā jāņem. Bija varianti. Bērni [...] pierakstīti pie ģimenes ārsta, kurš uzreiz pateica, ka uz mājām nebrauks.

Kā var pateikt? Man sanāca tā, ka meitai bija vējbakas un man dārziņā prasa – nu un ģimenes ārsts konstatēja vējbakas? Es pa telefonu pateicu, ka man liekas, ka tās ir vējbakas, man izstāstīja, kas man ir jādara. Tādā veidā. Pilnīgi neprofesionāli. (Četru bērnu māte no Pierīgas, 40 gadi)

Uz citu nepieciešamo pakalpojumu (skolas, interešu izglītība, bērnudārzi) fona veselības aprūpes pieejamība Rīgā un pārējās lielākajās pilsētās tiek vērtēta vidēji – par būtiskāku problēmu, salīdzinot ar veselības aprūpi, respondenti uzskata bērnudārzu pieejamību (sk.17.attēlu). Savukārt mazajās pilsētās un laukos tieši veselības aprūpe (laukos kopā ar interešu izglītību) nokļūst vismazāk pieejamo pakalpojumu vidū.

Negatīvu pieredzi vecākiem rada rinda uz bērniem nepieciešamajiem veselības aprūpes pakalpojumiem, kas traucē konsultēties ar speciālistu uzreiz. Tā kā bērnu veselība tiek uzskatīta par būtisku vērtību, tad daļa vecāku izvēlas maksas medicīnas pakalpojumus. Rezultātā izmaksas par bērnu veselības aprūpi ir augstas. Taču trūcīgajiem vecākiem maksas pakalpojumi ir mazāk pieejami, jo nepietiek līdzekļu. Dārgas ir arī bērniem nepieciešamās zāles, tāpēc valsts atbalsts šajā gadījumā tiek uzskatīts par būtisku. Pašvaldības atzīst, ka vajadzības gadījumā sniedz ģimenēm atbalstu zāļu iegādei, tomēr nevar sniegt atbalstu medicīnas pakalpojumu apmaksai bērniem, jo tie ir pakalpojumi, kas ir definēti kā bezmaksas.

ATTĒLS 17. VESELĪBAS APRŪPES PAKALPOJUMU PIEEJAMĪBAS NOVĒRTĒJUMS SAVĀ DZĪVESVIETĀ, SALĪDZINOT AR SKOLU, INTEREŠU IZGLĪTĪBAS UN BĒRNU DĀRZU PIEEJAMĪBAS NOVĒRTĒJUMU (RESPONDENTI, KURIEM IR BĒRNS LĪDZ 18 GADU VECUMAM UN KAS DZĪVO AR TO KOPĀ; VIDĒJIE RĀDĪTĀJI SKALĀ NO 0 [ĻOTI SLIKTS] LĪDZ 10 [ĻOTI LABS])

Avots: Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru pētījums, 2013.

Ja nav nekādas baigās veselības problēmas, tad, protams, viss kārtībā. Ja ir kaut kas akūts, tad ir jāmeklē kaut kas savādāks. Tāpat tas prasa naudu. Tagad, redz, ir kompensējamie medikamenti, ļoti liela daļa bērniem uz receptēm. Tikko paši izbaudījām to, ka – es paskatījos, nu vajadzēja zāles bērnam, paskatījos uz pudelīti, gandrīz apsēdos, vīrs saka – nē, samaksāju tik, es saku nu nē, uz pudeles cits. Paskatos, jā, čekā ir apmaksātais medikaments, ir trīsreiz lētāk. Protams, patīkami. (Divu bērnu māte no Vidzemes, 29 gadi)

Vairāki pētījuma dalībnieki norādīja, ka nav sakārtotas bērna pieskatīšanas atbalsta formas krīzes situācijās, piemēram, ja veselības problēmas ir vecākiem vai bērniem. Problēmu labi raksturo konkrēts gadījums: vīrs strādā ārzemēs, bet sieviete audzina un aprūpē divus bērnus, atbalsta no tuviniekiem nav. Viens no bērniem jāved uz slimnīcu, bet otru nav kur atstāt pieskatīšanai. Pašvaldības darbinieki kā risinājumu piedāvā veselā bērna izņemšanu no ģimenes uz laiku, kamēr problēma atrisinās, tomēr sieviete uzskata, ka tas nav ģimenei un veselajam bērnam draudzīgs risinājums. Līdzīgas problēmas rastos arī gadījumā, ja uz slimnīcu būtu jādodas sievietei. Tas liecina, ka nepieciešams pakalpojums bērnu aprūpei krīzes situācijās.

Īpaši sāpīgs jautājums viņu vecākiem ir aprūpe bērniem ar invaliditāti. Tā ir tabu tēma Latvijā, bieži vien netiek izmantotas pat tās iespējas, kuras valsts piedāvā. Šobrīd valsts nodrošinātā aprūpētāju/asistentu programma kā iniciatīva tiek vērtēta pozitīvi, taču tās veiksmīga izmantošana ir ļoti atkarīga no tā, kāda sadarbība izveidojusies ar pašvaldības sociālo dienestu. Ja sadarbība raksturojama kā laba, vecāki ir ļoti apmierināti par šo iespēju un to labprāt izmanto, kamēr sliktas sadarbības rezultātā, lai kādas būtu reālās vajadzības, vecāki izvēlas tikt galā pašu spēkiem.

Gadījumos, ja ģimenē ir bērns ar īpašām vajadzībām, diezgan bieži bailes, ka līdzīga situācija var atkārtoties, attur vecākus no nākamo bērnu radīšanas. Slimā bērna aprūpe prasa ļoti daudz finansiālu un emocionālu resursu, tāpēc vecāki atzīst, ka vienkārši nepietiek spēka vēl vienam bērnam. Vienā gadījumā sieviete atzina, ka, aprūpējot bērnu ar īpašām vajadzībām, ir nepārtrauktas bailes, ka tas nejauši var nodarīt pāri zīdainim.

Vecāki minēja, ka, audzinot bērnu ar īpašām vajadzībām, ir saņēmuši speciālistu ieteikumus bērnus vairāk neradīt. Turklāt vecāki, kuri tomēr izvēlējušies radīt vēl bērnus, norādīja, ka mēdz sastapties ar diskriminējošu attieksmi pret saviem veselajiem bērniem, ja speciālists zina, ka ģimenē ir kāds slims bērns.

Būtisks aspekts, ko nepieciešams uzlabot, ir informācijas pieejamība. Pašlaik informanti, kas saskārušies ar situācijām, kad bērnam vai vecākam vajadzīga īpaša aprūpe, norāda, ka nav iespējams atrast informāciju par pakalpojumiem, ko iespējams saņemt bez maksas. Līdzīga problēma – informācijas pieejamības trūkums par bezmaksas pakalpojumiem – ir aspekts, kas satrauc arī tos pētījuma dalībniekus, kas aprūpē savus nevarīgos vecākus.

5.7. VESELĪGS DZĪVESVEIDS

Veselīgs dzīvesveids ir viens no aspektiem, kas ietekmē dzīvildzi. Galvenās prakses, kas tiek saistītas ar veselīgu dzīvesveidu, ir atbilstošs uzturs un sportiskās aktivitātes.

Ar veselīgu uzturu pētījuma dalībnieki saprot: (1) veselīgu produktu ēšanu jeb augļu un dārzeņu, kā arī mājās gatavota ēdiena lietošanu ikdienā; (2) atteikšanos no neveselīgiem produktiem, piemēram, čipsiem, limonādēm, majonēzes, saldumiem, gaļas, kas nopērkama lielveikalos.

Visi pētījuma dalībnieki pauda zināšanas par veselīgu un neveselīgu pārtiku, bet ne visi zināšanas pielietoja praksē. Daļa atzina, ka tieši bērnu radīšana ir likusi izvērtēt un daudz atbildīgāk izturēties pret uztura izvēli. Veselīga pārtika tiek skatīta kā aspekts, kas ilgtermiņā ietekmē bērna labvēlīgu attīstību.

Ir lietas, ko skatos. Daudzas lietas esam izsvītājuši, un tas, nu, ienākot bērnam, daudz, kas pamainījās. Gaļu ēdam, bet pērkam kvalitatīvu, labu, nekad nepērku lielveikala vistu. Ir avoti, kur var dabūt arī skraidošu [vistu, kas] ēd graudus un kartupeļus, nu, tādas lietas. Dārzeņus augļus, nu, tā. (Viena bērna māte no Pierīgas, 29 gadi)

Savukārt citi informanti norādīja, ka ir informēti par veselīgu pārtiku, tomēr ikdienā no neveselīgas pārtikas izvairīties neizdodas, jo neveselīgās lietas ir garšīgas, tāpēc reizēm paši un arī bērni izvēlas neveselīgus produktus.

Nu nezinu, cik ļoti veselīgi. Man draugs ir makaronu mīlētājs. Līdz ar to atmeta smēķēšanu un paliek apaļš. Un nenodarbojas ar sportu, es domāju, ka tas nav īpaši veselīgi. (Viena bērna māte no Kurzemes, 28 gadi)

Fiziskās nodarbības vecāki arī saista ar veselīgu dzīvesveidu. Vairums vecāku norāda, ka cenšas veicināt bērnu sportiskās aktivitātes – braukt ar divriteni, pavadīt laiku ārā svaigā gaisā, peldēties. Daļa uzskata, ka bērna nepieciešamība pēc sportiskām aktivitātēm liek arī pašiem vairāk laika pavadīt sportojot un svaigā gaisā. Tomēr aptuveni viena trešā daļa no informantiem vērtē savas un savu bērnu fiziskās aktivitātes kā nepietiekamas.

Pieaugušajiem veselīgs dzīvesveids tiek saistīts arī ar alkohola un cigarešu ierobežošanu ikdienā. Tās ir prakses, kas tiek skatītas ne tikai kā neveselīgas, bet arī raisa atkarības. Pieaugušo atkarības tiek skatītas arī kā bērnu veselību ietekmējošas.

5.7.1. Smēķēšana

Visbiežāk pieminētā atkarība ģimenē ir smēķēšana, kas tiek uztverta kā drauds gan ģimenes, gan esošo, gan nākamo bērnu veselībai.

Nu, vienīgi to nākošo bērnu veselībai. Vai to, ka bērns redz un arī gribēs tāpat kā tētis darīt. Nu, kā saka, kamēr viss kārtībā, tad kaut kā. Protams, var aizdomāties, kādas slimības varbūt, bet neko nevar izdarīt ar viņu. Ja viņš pats nevar atmet, ko es viņam varu izdarīt. Viņam jau tas jāgrib pašam, mest malā to smēķēšanu. (Divu bērnu māte no Latgales, 33 gadi)

Interviju dalībnieki atzina, ka ģimenē smēķētāji ir vecāki vai vecvecāki. Vairākas sievietes atzina, ka grūtniecība pamudinājusi atstāt smēķēšanu un līdz ar to atstājusi pozitīvu ietekmi uz viņu veselību. Lielākā daļa norādīja, ka tiek smēķēts ārā, lai tas neietekmētu bērnus, tomēr daži vecāki atzina, ka, lai arī cenšas ierobežot bērnu saskari ar cigarešu dūmiem, tomēr, tā kā bērnus pieskata smēķētājs, tad pilnībā tas nav iespējams.

5.7.2. Alkohola lietošana

Alkohola lietošanu kā problēmu savā ģimenē intervijās minēja četri pētījuma dalībnieki, trīs gadījumos pārmērīgi alkoholu lietoja vīrieši, vienā sieviete, tomēr tā ir tēma, ko cilvēki intervijās izvēlas pārspriest reti. Pārmērīga alkohola lietošana tiek minēta kā aspekts, kam ir ietekme uz attiecību stabilitāti.

Gatis manuprāt par daudz lieto alkoholu, es uzskatu, jā, jo katru nedēļas nogali. Man liekas, ka tā ir regularitāte, kas liecina par problēmām. Ir strīdi, ietekmē, sastresojusies. (Viena bērna māte no Zemgales, 29 gadi)

Divos gadījumos sievietes atzina, ka alkohola lietošana noved arī pie vardarbības, kas bijusi vērsta pret viņām un vienā gadījumā – arī pret viņas bērniem. Kā risinājums abos gadījumos bija dzīvesvietas maiņa – vienā gadījumā pārcelšanās uz Angliju ar bērniem, otrā – atgriešanās ar bērniem no ārzemēm.

5.7.3. Narkotiku lietošana

Narkotiku lietošana ir aspekts, kas netika iztirzāts vecāku intervijās. Problēmas aktualitāte parādījās tieši pašvaldību intervijās, kur jaunieši tika skatīti kā grupa, kurai ir aktuāla šī problēma. Priekules pašvaldībā tika norādīts, ka ir konstatēta marihuānas un citu apreibinošu vielu lietošana jauniešu ikdienā, un ir bijuši centieni problēmu aktīvi risināt. Kā problēma tika norādīta arī vecāku prasmes trūkums atpazīt bērnu narkotiku lietošanu, kas apgrūtina problēmas savlaicīgu risināšanu.

Kopumā veselīga dzīvesveida popularizēšana un atkarību profilakse ir pasākumu kopums, ko savu iespēju robežās veic visas pašvaldības. Izplatītākie atkarību novēršanas veidi ir informēšana par narkotisko vielu kaitīgumu, izdalot informatīvus bukletus un organizējot bezmaksas lekcijas skolās. Kā preventīvi pasākumi tiek skatīti jauniešu nodarbināšana, organizējot ārpusklases un interešu izglītību, kā arī atbalsts dažādām kultūras un sporta aktivitātēm (piemēram, Saldū tiek atbalstīti ielu vingrotāji, Lielvārdē ir bezmaksas mūzikas un sporta skola, dejošanas un citi pulciņi). Arī šajā kontekstā veselības mācība skolās var būt preventīvs pasākums, kas palīdzētu gan popularizēt veselīgu dzīvesveidu, gan ierobežot atkarības.

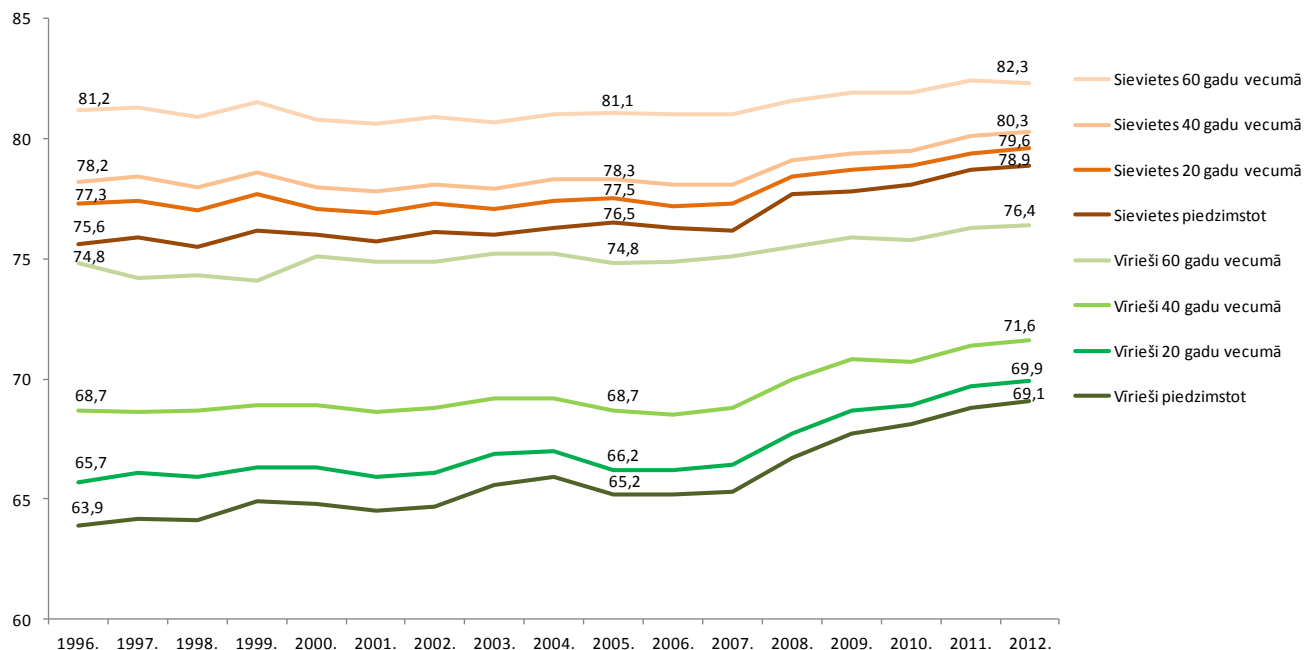
5.8. DZĪVILDZES PALIELINĀŠANA

Latvijā šobrīd vērojamas paredzamā mūža ilguma pieauguma tendences (sk.18.attēlu). Turklāt būtiskāks pieaugums novērojams tieši jaunāko vīriešu vidū.

Interpretējot šos datus, jāņem vērā, ka Latvijā uz citu valstu fona ir ļoti liela starpība starp vīriešu un sieviešu vidējo – un līdz ar to arī prognozējamo – dzīves ilgumu. Divi būtiskākie cēloņi tam ir augstais

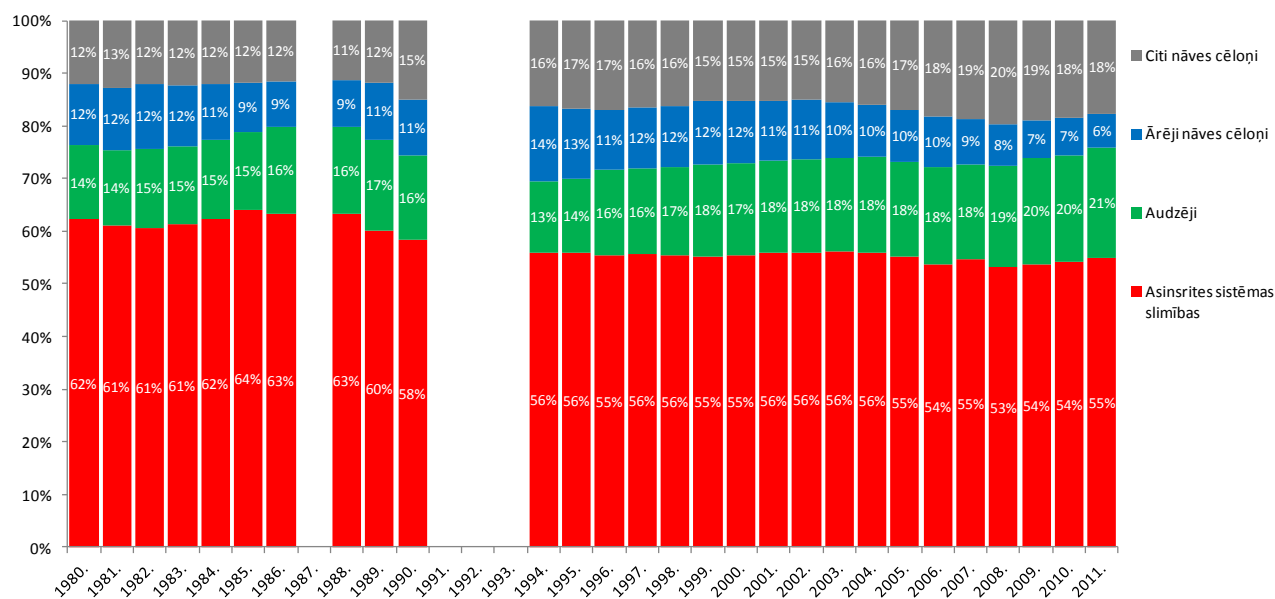
mirstības līmenis dažādos negadījumos (izcelti tiek ceļu satiksmes negadījumi) un neveselīgs dzīvesveids, kas visbiežāk izraisa nāvi asinsrites slimības dēļ.

ATTĒLS 18. VĪRIEŠU UN SIEVIEŠU PAREDZAMĀ KOPEJĀ MŪŽA ILGUMA DINAMIKA ATKARĪBĀ NO PAŠREIZĒJĀ VECUMA LAIKĀ NO 1996.LIDZ 2012.GADAM

Avots: CSP dati.

ATTĒLS 19. NĀVES CĒĻU ĪPATSVARA IZMAIŅAS LAIKĀ NO 1980.LIDZ 2011.GADAM.

Avots: Aprēķini pēc CSP datiem (līdz 2009.gadam) un Latvijas veselības aprūpes statistikas gadagrāmatas, 2011 (2010.–2011.gads)

Situācijas uzlabojums pēdējos gados, kā varam vērot 19.attēlā, cieši saistāms ar ārējo nāves cēloņu īpatsvara mazināšanos pēdējos gados. Ja vīriešu mirstība asinsrites sistēmas slimību dēļ ir izplatītāka vēlākā dzīves posmā, tad ārējo nāves cēloņi daudz biežāk skar tieši gados jaunus cilvēkus. Līdz ar to, ja samazinās ārējo nāves cēloņu īpatsvars, tas visievērojamāk paldzina sagaidāmo mūža ilgumu, īpaši vīriešiem.

Tomēr, pieaugot dzīves ilgumam, paralēli jāpanāk dzīves aktīvās daļas paildzināšana, jo pretējā gadījumā sabiedrības novecošanās radīs papildus demogrāfisko slogu, kas var mazināt dzimstību – pētījuma rezultāti rāda, ka gados vecu un slimu cilvēku aprūpe ģimenē ir viens no faktoriem, kas neļauj radīt bērnus, jo gan finansiālo, gan laika resursu daudzums ģimenē ir ierobežots.

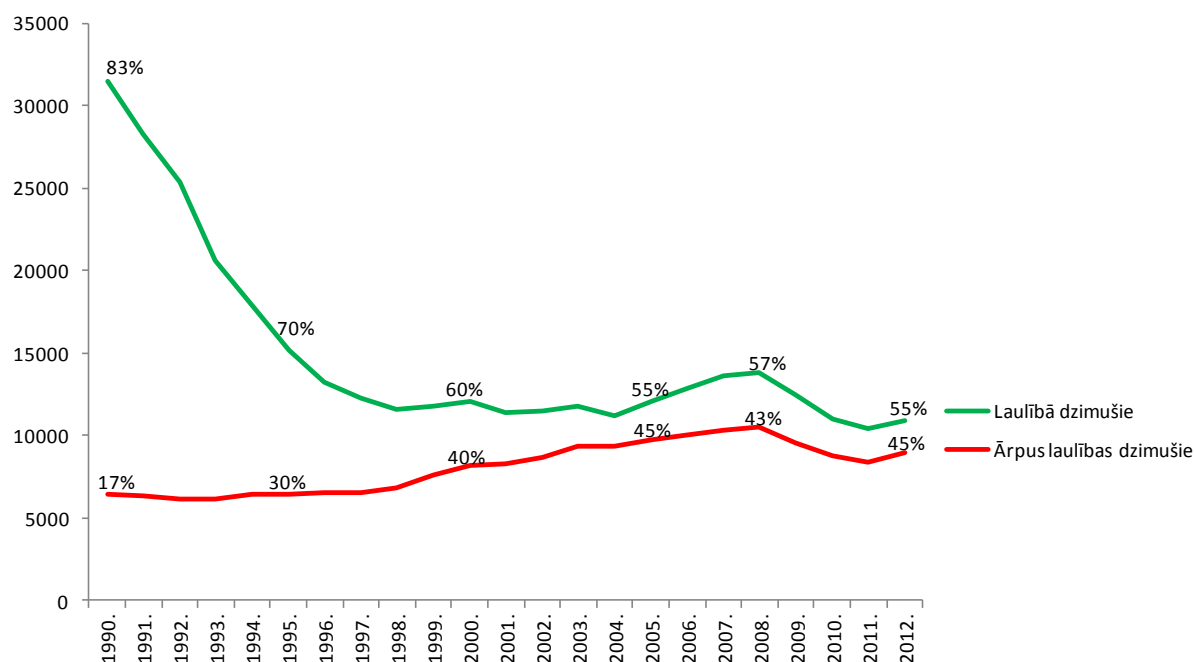
6. PARTNERATTIECĪBASUN TO STABILITĀTE

Tautas ataudzi būtiski ietekmē partnerattiecību stabilitāte, jo bērnus cilvēki ir gatavi radīt, ja viņiem ir drošības un atbalsta sajūta attiecībās. Šobrīd partnerattiecības kopumā raksturojamas kā nestabilas.

6.1. DZIMSTĪBA UN LAULĀTĪBA

Pēc neatkarīgās Latvijas izveidošanās strauji mainījās normas sabiedrībā par laulības un bērnu dzimšanas savstarpējām attiecībām – ja vēl padomju gados ārļaulībā dzimuši bērni bija netipiska parādība, tad salīdzinoši īsā laikā – no 1990.līdz 1998.gadam laulības loma sabiedrībā mainījās pēc būtības, un pieauga ārļaulībā dzimušo bērnu skaits. 20.attēls uzskatāmi parāda, ka strauji samazinājies tieši laulībā dzimušo daudzums, kamēr ārļaulībā dzimušo daudzums pieaudzis nebūtiski. Padomju laikā tipiska proporcija starp laulībā un ārpus laulības dzimušajiem bija līdzīga tai, kas 1990.gadā – nedaudz pāri 80% bija laulībā dzimušo. Šobrīd laulībā dzimušo īpatsvars ir stabilizējies ap 55%, bet laulātība funkcionāli paudzē, kas ir aktīvajā bērnu radīšanas vecumā, drīzāk tiek uztverta kā attiecību stabilitātes pazīme, jeb precīzāk, norāda, ka no attiecībām tiek gaidīts to ilglaicīgums.

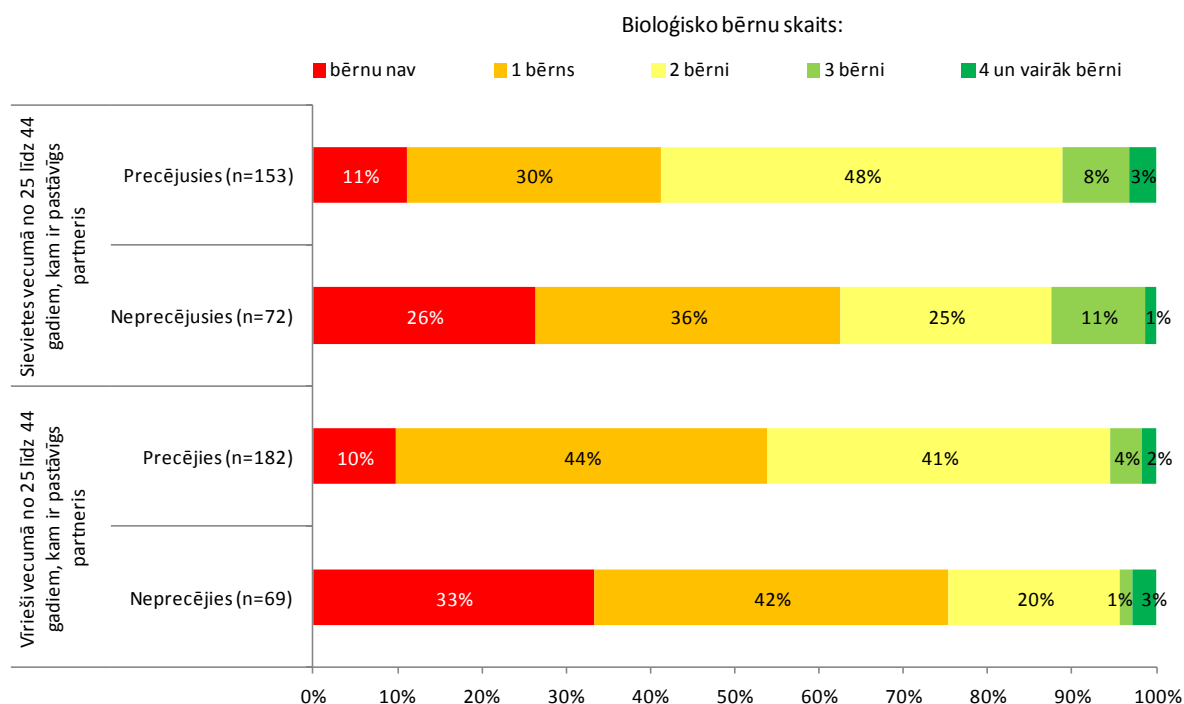
ATTĒLS 20. LAULĪBĀ UN ĀRPUS LAULĪBAS DZIMUŠO SKAITA UN ĪPATSVARA DINAMIKA LAIKĀ NO 1990.LĪDZ 2012.GADAM

Avots: CSP dati.

Ja vēl padomju gados pirmā grūtniecība bija biežs laulību noslēgšanas iemesls, tad šobrīd laulības drīzāk saistāmas ar otrā bērna parādīšanos ģimenē – proti, situācijās, kad attiecības netiek uztvertas kā pietiekami stabilas, partneri nav apmierināti ar situāciju, kāda izveidojusies pirmā bērna aprūpē, otrā bērna un arī laulību vienkārši nav. Un otrādi, ja tās tiek prognozētas kā stabilas ilgtermiņā, tiek noslēgta laulība, un ģimenē parādās otrais bērns. Tas liecina, ka sabiedrībā mainās to darbību loģiskā secība, kas nepieciešamas ģimenes izveidei – laulības arvien biežāk tiek noslēgtas tad, kad partneri ir pierādījuši viens otram, ka spēj kopā aprūpēt bērnu.

ATTĒLS 21. BIOLĒGSKO BĒRNU SKAITS ATKARĪBĀ NO ĢIMENES STĀVOKĻA (25–44 GADUS VECI RESPONDENTI, KAM IR PASTĀVĪGS PARTNERIS).

Avots: Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru pētījums, 2013.

Šo pieņēmumu apstiprina arī pētījuma ietvaros veiktās aptaujas dati – 21.attēlā redzams, ka partnerattiecības laulībā 25 līdz 44 gadu veciem respondentiem veicina otrā bērna piedzimšanu, kamēr neregistrētajās partnerattiecībās dominē viena bērna ģimenes modelis.

Precēto pētījuma dalībnieku intervijās reģistrētas attiecības tika vērtētas kā drošākas, jo tādā gadījumā sieviete un bērni ir labāk aizsargāti. Vairāki precētie pētījuma dalībnieki atzina, ka gadījumā, ja nebūtu precējušies, vairāk kā vienu bērnu neradītu. Līdzīgi reproduktīvās veselības pētījumā (2011) tika konstatēts, ka attiecību statusam ir nozīme, plānojot grūtniecību un tās iznākumu – laulību gadījumā partneri biežāk savā starpā apspriedās un šaubu gadījumos izšķīrās par bērna laišanu pasaulē.

Tomēr neprecētie pētījuma dalībnieki nepiekrīta viedoklim, ka laulība ir drošākā partnerattiecību forma, sakot, ka partnerattiecību statuss nav saistīts ar lēmumu par bērna radīšanu, bet gan attiecību kvalitāti – savstarpēju mīlestību un cieņu. Viens no stabilitātes rādītājiem, kas pēc neprecēto pētījuma dalībnieču domām ļauj sievietēm justies droši, ir kopā nodzīvotais laiks, jo tas dod iespēju iepazīt cilvēku un saprast, vai uz viņu ir iespējams paļauties. Līdz ar to varam secināt, ka ievērojama daļa sabiedrības laulību neredz kā vērtību. 1999.gadā 16,9%⁷⁰iedzīvotāju uzskatīja, ka laulība ir novecojusi institūcija,

⁷⁰Eiropas vērtību pētījums 1999. (projekta vadītājs: Zepa, B) 32 lpp. [skatīts internetā: <http://www.biss.soc.lv/downloads/resources/evp/evp1999.pdf>]

savukārt 2008.gadā tie bija 18,9 % iedzīvotāju⁷¹. Tāpat jāņem vērā, ka prakse nereti atšķiras no deklarētā – vieni indivīdi laulību saskata kā vērtību, tomēr ilgstoši dzīvo kopā un rada bērnus bez laulības noslēgšanas, otri to neatzīst par vērtību, tomēr to vai citu iemeslu dēļ stājas laulībā.

Apkopojot atšķirīgās pieejas var secināt, ka partnerattiecību drošība tiek vērtēta no diviem aspektiem: (1) subjektīvās paļaušanās uz partneri un viņa/viņas atbalstu, kur laulībai nav nozīmes; un (2) valsts sniegtajām aizsardzības formām (automātiska paternitātes noteikšana, starpniecība šķiršanās gadījumā, palīdzot vienoties par mantu, aizbildnības tiesības un pienākums apgādāt bērnu).

Īpaša uzmanība būtu jāpievērš bērniem, kas dzimuši neregistrētās partnerattiecībās. Tā kā 45% bērnu 2012.gadā ir dzimuši ārpus laulības, tad šo bērnu tiesības šobrīd aizsargā tikai subjektīvā vecāku paļaušanās un/vai tiesas ceļā panākama vecāku pienākumu izpilde. 7% šo gadījumu bērnu paternitāte, reģistrējot dzimšanu, nav noteikta, un 4% tā arī vēlāk netiek norādīta.

Raugoties uz citu valstu pieredzi, viens no instrumentiem partnerattiecību drošības paaugstināšanai, ir neregistrētās partnerattiecībās dzīvošu personu aizsardzība. Politikas veidošanas procesā jārēķinās, ka ievrojama sabiedrības daļa laulību neredz kā vērtību un visdrīzāk laulību oficiāli jebkurā gadījumā neregistrēs. Jāņem vērā, ka sociālā palīdzība Latvijā jau šobrīd tiek sniegta, izvērtējot faktiski mājāsaimniecībā dzīvojošo personu attiecības, neskatoties uz formāli reģistrētajām attiecībām.

6.2.LAULĪBU ŠĶIRŠANAS TENDENCES

Intervijās tika norādīts, ka partnerattiecības nekad nav pilnīgi drošas, un kā apliecinājums tam tiek minēts subjektīvi novērotais augstais šķirto un izirušo partnerattiecību skaits paziņu vidū. Šādu viedokli pauž gan tie, kuri uzskata, ka pašlaik jūtas attiecībās droši, gan tādi, kuriem ir šķiršanās pieredze un kas audzina bērnus vieni. Vairāki interviju dalībnieki norādīja, ka arī bērnu radīšana var ietekmēt attiecību stabilitāti un būt pārbaudījums attiecībām, jo ir saistīta ar spriedzi un negulētām naktīm, tāpēc attiecības, kas nav pietiekoši stabilas, izirst.

22.attēls parāda, ka mūsdienās uz katrām trim noslēgtajām laulībām tiek izšķirtas divas – jau padomju gados šķīra pusi no noslēgtajām laulībām, taču šobrīd šķiršanās īpatsvars pieaug.

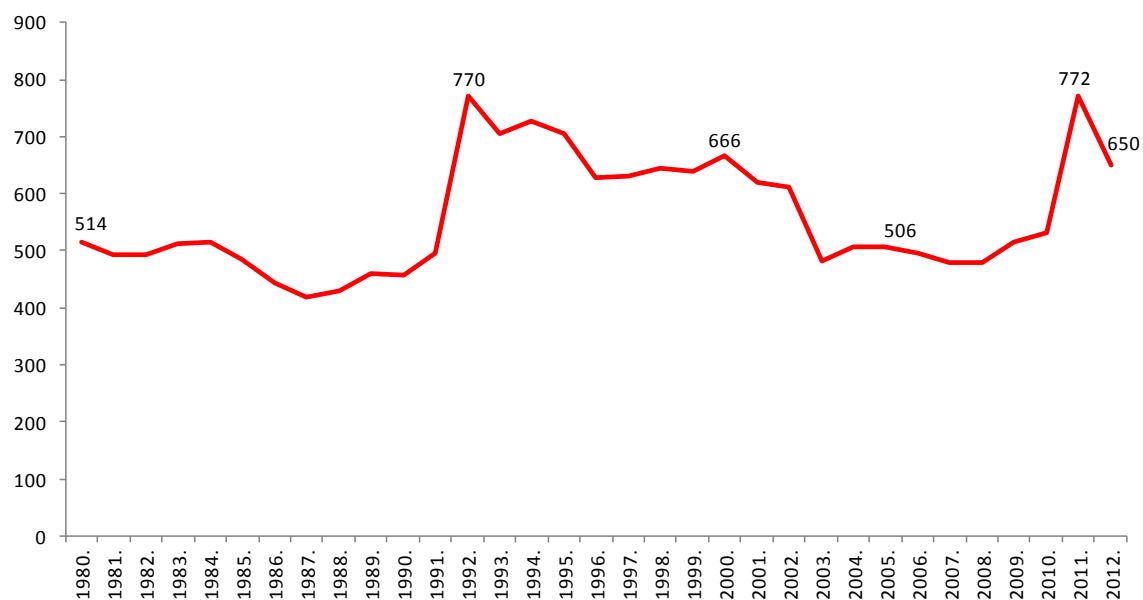
Interpretējot 22.attēlā redzamo, jāņem vērā administratīvo šķēršļu ietekme, kuri neveicina laulības saglabāšanu, bet traucē tās šķiršanas noformēšanu. Redzams, ka visaugstākais šķirto laulību īpatsvars no noslēgtajām konstatējams 1992.un 2011.gadā, un abos gadījumos līknes kāpums attēlā norāda nevis uz biežu kopdzīves pārtraukšanu konkrētajos gados, bet par vairāku gadu gaitā akumulējušās situācijas legalizāciju.

Latvijas Republikas pasu masveida izsniegšana notika 1992.gadā, un cilvēki, saņemot jaunus dokumentus, izvēlējās vienlaikus arī noformēt faktu, ka ar savu laulāto vairs kopā nedzīvo vai nevēlas dzīvot. Šķiršanās noformēšana iepriekš viņiem bija pārāk sarežģīta. Savukārt 2011.gadā kļuva iespējama laulību šķiršana pie notāra, tāpēc virkne pāru, kas nevēlējās vai nevarēja savu attiecību pārtraukšanu noformēt tiesā, legalizēja izveidojušos situāciju. Par to liecina fakts, ka drīz pēc šī „šķiršanās buma” seko

⁷¹European Values Study 2008: Latvia (EVS 2008) – (Q45) (Principal Investigator – Zepa, Brigita – Latvian Facts, Riga, Latvia. [skatīts internetā <http://info1.gesis.org/dbksearch/sdesc2.asp?no=4767&db=e&doi=10.4232/1.10162>]

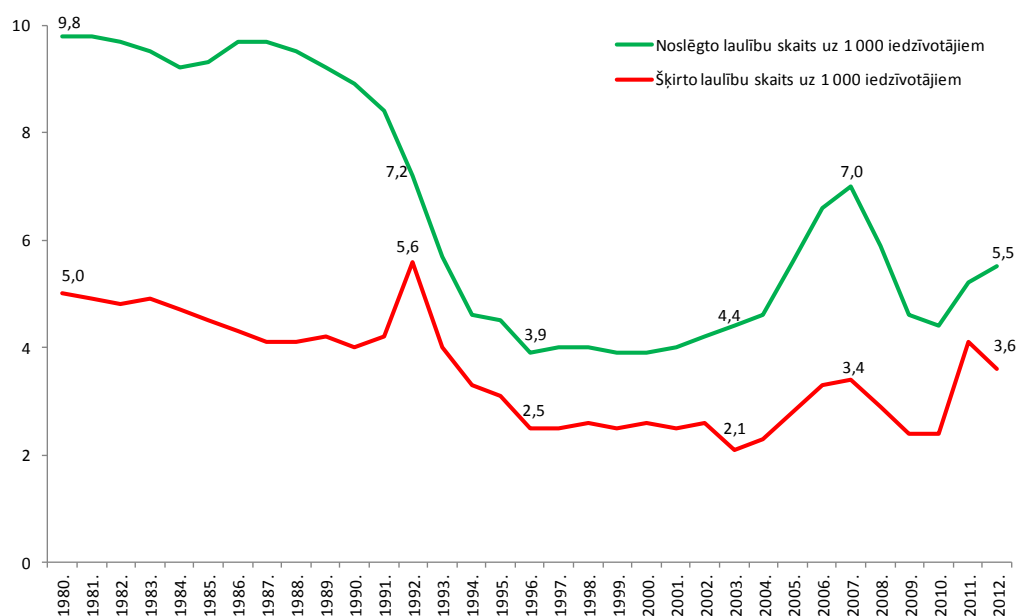
atplūdi – proti, tie, kas šādi vēlējušies šķiršanos noformēt, to ir izdarījuši, un šķirto laulību īpatsvars atkal samazinās.

ATTĒLS 22. ŠĶIRTO LAULĪBU SKAITA UZ 1000 NOSLĒGTĀM LAULĪBĀM DINAMIKA NO 1980.LĪDZ 2012.GADAM.

Avots: CSP dati.

ATTĒLS 23. NOSLĒGTO UN ŠĶIRTO LAULĪBU SKAITA UZ 1000 IEDZĪVOTĀJIEM DINAMIKA NO 1980.LĪDZ 2012.GADAM.

Avots: CSP dati.

Bez jau minētajām tendencēm šķiršanās gadījumu skaits pieaug arī iepriekšējās desmitgades vidū (sk.23.attēlu). Iemesli šādam šķiršanās skaita pieaugumam varētu būt vairāki, tomēr galvenais visdrīzāk ir tāds pats kā laulību skaita pieaugumam – šķiršanās un laulību noslēgšanas nepieciešamās izmaksas nešķīta tik nozīmīgas kā agrāk.

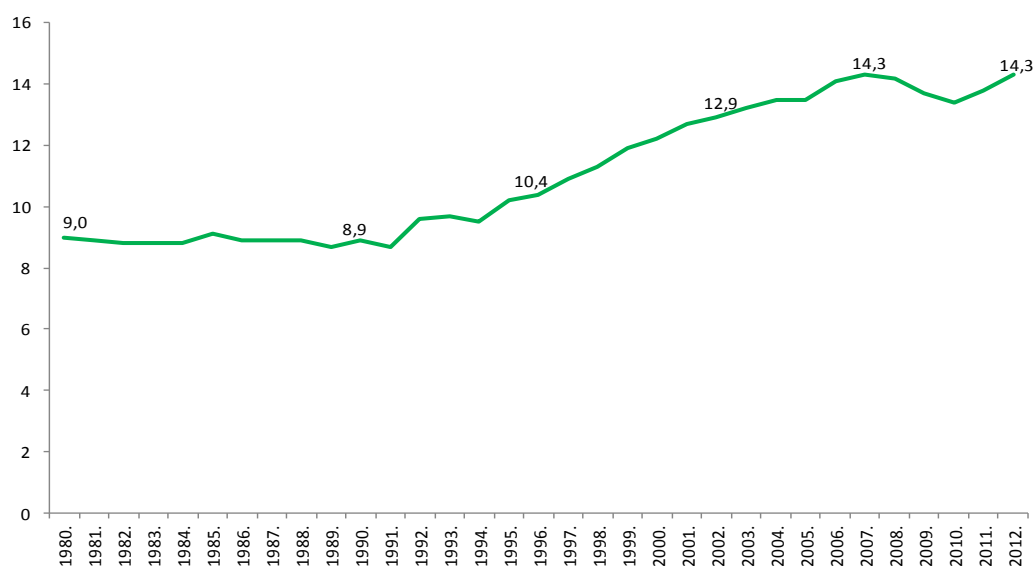
Tam varēja būt arī citi pavadošie iemesli, no kuriem būtiskākais visdrīzāk saistījās ar brīvā darbaspēka tirgus atvēršanu vairākās ES valstīs un sekojošu daļas iedzīvotāju pārcelšanos strādāt uz ārzemēm. „Iedzīvotāju reprodūktīvās veselības pētījums” parādīja, ka trīs un vairāk mēnešu partnera prombūtne gada laikā palielina gadījuma sakaru risku. Tas nozīmē, ka migrācijas un tautas ataudzes jautājumi ir pietiekami cieši saistīti savā starpā, tāpēc emigrācijas apturēšana var kalpot kā viens no laulības un ģimenes stiprinošiem faktoriem.

Ekonomiskās krīzes gadi iezīmēja citu tendenci – gan laulību, gan šķiršanās gadījumu skaits strauji saruka. Cēloņi meklējami ekonomiskajā situācijā – mazinājās iespēja pāriem atļauties krasus dzīves pavērsienus.

Pēdējo gadu tendences attiecībā uz laulību noslēgšanu un šķiršanu iezīmē pretējus vektorus, taču tie abi saistāmi ar akumulētu iepriekšējo gadu partnerattiecību izveidi vai pārtraukšanu. Kā jau iepriekš minēts, ekonomiskā krīze traucēja noformēt attiecības juridiski, jo tas bija salīdzinoši dārgi. Tomēr skaidrs, ka attiecības veidojās un izjuka tāpat kā iepriekš.

Izmantojot notāra pakalpojumus, šķiršanās process kļuva vienkāršāks jau 2011.gadā, un vairums to pāru, kuriem šie atvieglojumi bija būtiski, tos arī izmantoja. Tāpēc 2012.gadā šķiršanās skaits samazinājies, jo mazākā mērā bija nepieciešams legalizēt jau iepriekš izjukušas attiecības. Savukārt laulību skaits pieauga, jo cilvēki atkal bija raduši iespēju rīkot kāzas. Ja tendences esam pareizi uztvēruši, tad visdrīzāk 2013.gadā gaidāms turpmāks šķirto laulību skaita samazinājums.

ATTĒLS 24. VIDĒJĀ LAULĪBAS ILGUMA (GADOS) DINAMIKA ŠĶIROTIEM NO 1980.LĪDZ 2012.GADAM.

Avots: CSP dati.

Analizējot šķiršanās dinamiku Latvijā, vēl jāmin, ka pakāpeniski pieaug to laulību ilgums, kuras galarezultātā tomēr tiek šķirtas (sk. 24.attēlu). Galvenais cēlonis ir tas, ka neatkarības gados strauji samazinājies noslēgto laulību gadījumu skaits. Tas neizbēgami nozīmē, ka „jauno” laulību īpatsvars visu laulību kopumā un arī šķiramo laulību kopumā mazinās. Pakāpeniski mazinoties „vecu” laulību īpatsvaram, laulību ilgumam šķiroties vēlāk būtu jākrītas. Tomēr tas var arī nenotikt, ja laulība kļūs par vēl retāku parādību nekā šobrīd – jāņem vērā, ka liela daļa potenciālo šķiršanās gadījumu vienkārši nav nepieciešami, jo mūsdienās pirms tiem netiek noslēgta laulība.

7. BĒRNU APRŪPES PIEREDZE

Pirmo bērnu aprūpes pieredze ir viens no faktoriem, kas tiek ņemts vērā, pieņemot lēmumu par otrā un nākamo bērnu laišanu pasaulē. Un šobrīd tautas ataudzes nodrošināšanai būtiska ir tieši otrā un trešā bērna radīšana. Ja vecāki savu bērnu aprūpes pieredzi vērtē kā pozitīvu un uzskata, ka viņu bērnu audzināšanas prasmes ir pietiekamas, viņi nākotnē vēlas vēl bērnus, kamēr vecāki, kas uzskata, ka ar bērnu aprūpi un audzināšanu netiek galā veiksmīgi, vairāk bērnu nevēlas.

Svarīga ir arī sabiedrības attieksme, kas parādās dažādās ikdienas situācijās un bieži nav labvēlīga grūtniecēm un sievietēm ar maziem bērniem. Negatīva attieksme ir novērojama daudzviet sabiedriskajā telpā – sievietē sabiedriskajā transportā spiesta saviem spēkiem iecelt ratus, grūtniecei vai sievietei ar mazu bērnu nākas stāvēt kājās, savukārt veikalā, iebraucot ar ratiem, nākas saņemt negatīvus komentārus no citiem apmeklētājiem un pārdevējiem. Šo problēmu intervijās un ekspertu diskusijā uzsvēra sabiedrisko organizāciju un valsts pārstāvji.

[...] iedomājieties, ka tagad veikalā ienāk sieviete ar ļoti mazu bērniņu, kas ir nedaudz kašķīgs, kas varbūt sāks radāt un būs vajadzīga papildus uzmanība. Nu, tad padomāsim, kāda būs apkārtējo cilvēku un veikals darbinieku uzvedība, nu tālāk ja mēs domāsim par visiem pārpildītajiem transporta līdzekļiem, nu nav pozitīva, ja. Nu vai mēs esam sabiedrība, kas ir priecīga par sievieti ar bērniņu, kura iekāpj un ir ar mums? (Iveta Kelle, NVO „Papardes zieds”)

Savukārt mērķgrupu intervijās tika atklātas stratēģijas, kā problēma tiek risināta individuālā veidā – sievietes apzināti izvairās no situācijām, kur bērns varētu būt traucēklis (tai skaitā, nedodas ar bērnu uz veikalu, nebrauc sabiedriskajā transportā).

Grūtības bērnu audzināšanā ir dažādas, piemēram, bērna negulēšana vai ilgstoša raudāšana, slimošana, atbalsta trūkums vai pat vientulības sajūta, audzinot bērnu u.c. Tomēr arī bērna audzināšana un disciplinēšana ir jautājumi, kas vecākiem rada problēmas. Aptuveni puse intervēto vecāku atzina, ka nav droši par savām prasmēm bērnu audzināšanā, īpaši gadījumos, kad nepieciešams bērnus disciplinēt vai veikt citas aktīvas audzināšanas darbības, kas nav saistītas tikai ar bērna vajadzību nodrošināšanu. Daļa arī atzina, ka izmanto šantāžu, kliegšanu un pēršanu kā audzināšanas metodes krīzes situācijās, kad nepieciešams panākt bērna pakļaušanos. Lai arī vairums nebija pārliecināti par savām audzināšanas prasmēm, tikai divi interviju dalībnieki bija apmeklējuši bērnu emocionālās audzināšanas kursus un uzskatīja, ka tas palīdzējis bērnu audzināšanas procesā.

Daļa pētījuma dalībnieku, kas atzina nepilnības savās bērnu audzināšanas prasmēs, uzskatīja, ka valstij būtu lietderīgi organizēt kursus par pozitīvu bērnu audzināšanu un vecumposmu īpatnībām vecākiem, kas ļautu uzlabot bērnu aprūpes un audzināšanas kvalitāti. Tika uzskatīts, ka informācija par bērnu audzināšanu varētu būt iekļauta pirmsdzemdību „vecāku skolā”, kā arī pieejama lekciju veidā bērnudārzos un skolās.

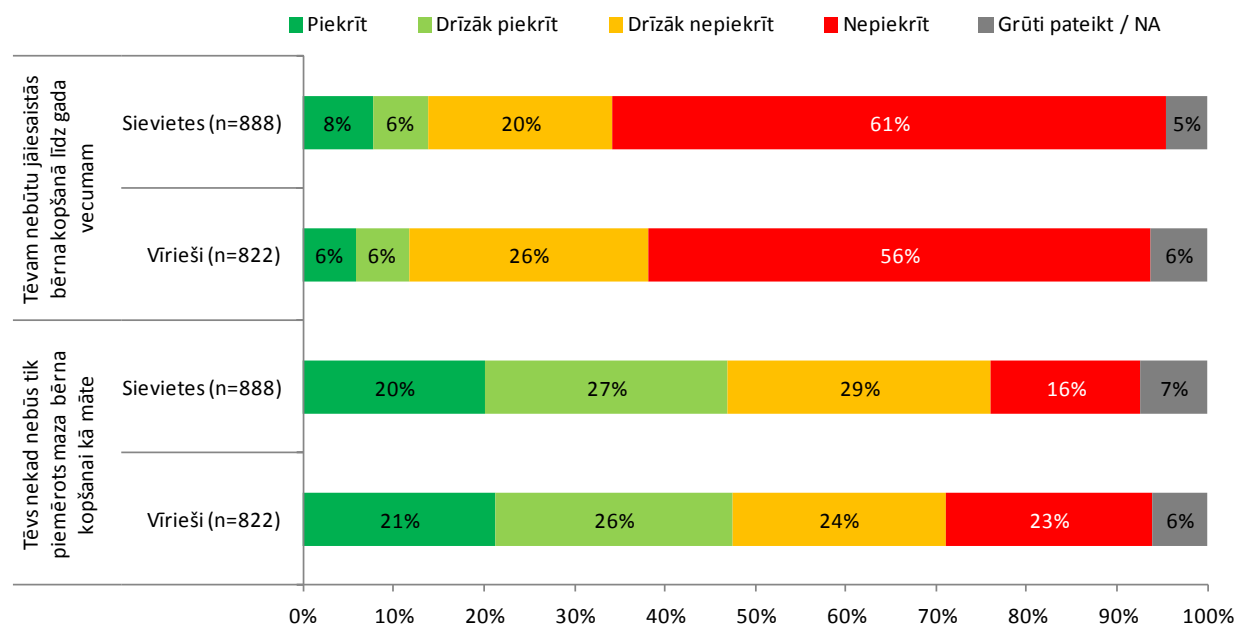
Otra daļa vecāku uzskatīja, ka viņi paši zina vislabāk, kā savus bērnus audzināt, un valsts iesaiste šajā procesā nav vēlama, jo valsts institūciju ekspertīze bērnu audzināšanā ir apšaubāma. Līdz ar to secināms, ka nav vienota uzskata, vai būtu vajadzīga apmācība vecākiem par bērnu audzināšanu visā valstī, tomēr daļa pētījuma dalībnieku tādu labprāt apmeklētu.

7.1. ATBALSTS NO ĢIMENES LOCEKĻIEM UN RADINIEKIEM

7.1.1. Atbalsts no partnera/vīra

Par labākajiem bērna aprūpētājiem pētījuma dalībnieki uzskata vecākus – it īpaši māti. Tomēr nevarētu sacīt, ka mātes loma būtu ļoti pārspīlēta, salīdzinot ar tēvu. Tikai 47% sieviešu un 48% vīriešu uzskata, ka tēvs nekad nebūs tik piemērots bērna audzināšanai kā māte (sk.25.attēlu). Noliedzošo atbilžu īpatsvars ir tikai nedaudz mazāks. Raksturīgi arī tas, ka abu dzimumu viedokļi šai jautājumā būtiski neatšķiras. Uzskatam, ka pirmajā bērna dzīves gadā tēvam vispār nebūtu jāiesaistās tā kopšanā, piekrīt tikai nedaudz vairāk par 10% respondentu, turklāt abu dzimumu viedokļi arī šeit nozīmīgi neatšķiras.

ATTĒLS 25. VIEDOKĻI PAR TĒVA LOMU BĒRNU APRŪPĒ (VISI RESPONDENTI)

Avots: Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru pētījums, 2013.

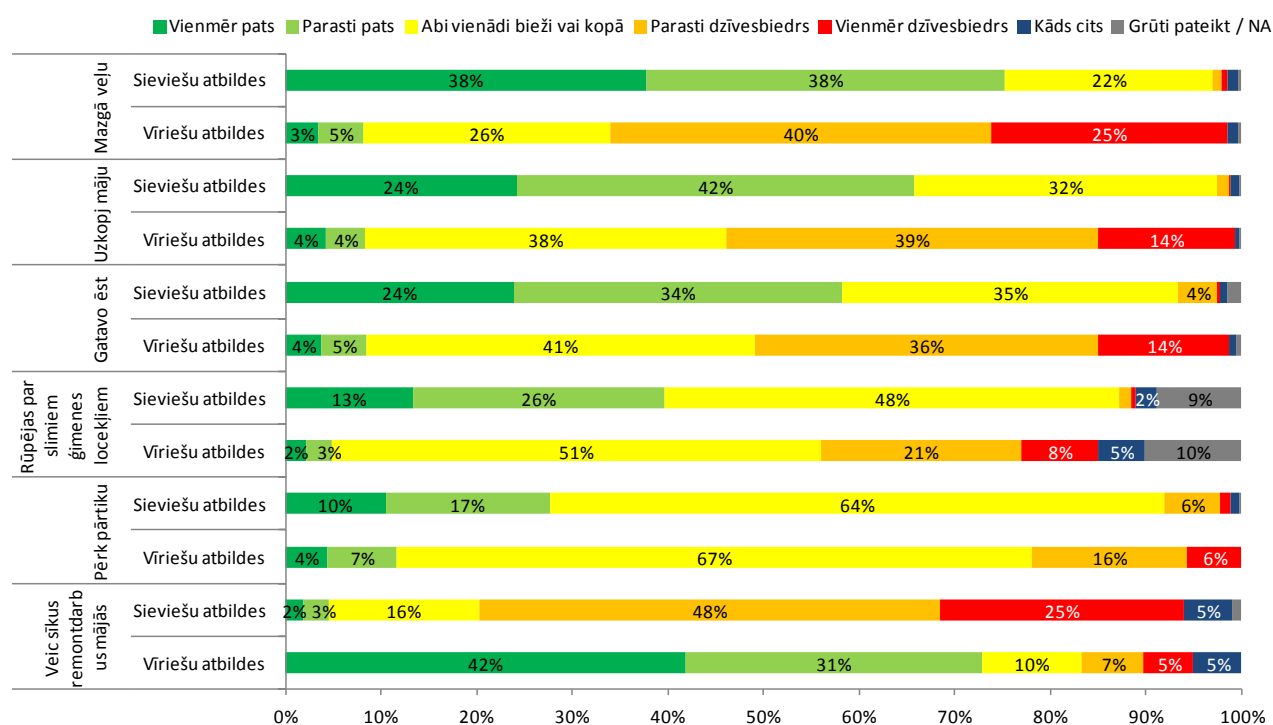
Atbalsts no partnera vai vīra ir aspekts, kas būtiski ietekmē sievietes gatavību radīt nākamo bērnu, jo tieši ietekmē sievietes ikdienu. Sievietes, kas norādīja, ka vīrs iesaistās bērnu audzināšanā un mājas darbu veikšanā, bija pozitīvāk noskaņotas vēl viena bērna radīšanai. Būtiski, ka arī visas daudz bērnu ģimenes, kas piedalījās intervijās, norādīja, ka skaidra darbu dalījuma mājās nav – tas kurš ir mājās, veic tos darbus, kas nepieciešami. Turklāt sievietes, kurām partneri deva iespēju atvēlēt kādu laiku sev un tajā laikā uzņēmas bērna pieskatīšanu, bija apmierinātākas ar savām attiecībām un arī drīzāk noskaņotas radīt nākamus bērnus. Savukārt atbalsta trūkums sievietēm lika pārdomāt savu lēmumu radīt nākamo bērnu:

Es biju gaidījusi lielāku iesaistīšanos no vīra, tas man liek šaubīties vai varu tikt galā ar vēl vienu... (Viena bērna māte no Rīgas, 27 gadi)

Aptaujas dati rāda, ka kopumā mājas darbu sadalījums joprojām ir tradicionāls (sk. 26.attēlu) – postpadomju sabiedrībām raksturīgs: sieviete gatavo ēst, mazgā veļu, uzkopj māju, bet vīrietis veic sīkus remontdarbus. Vienīgais darbs, kas tiek sadalīts līdzīgi, ir pārtikas iegāde.

Arī padziļinātajās intervijās vairākas sievietes norādīja, ka bērnu aprūpe un mājas darbi viņu ģimenē tiek skatīti kā sievietes pienākumi. Bieži tika norādīts, ka, kamēr sieviete atrodas mājās ar bērnu, lielāko daļu mājas darbu dara viņa, un nereti, atgriežoties darbā, pienākumu sadalījums mājās netiek mainīts, tāpēc sieviete jūtas hroniski nogurusi, kas ir iemesls strīdiem.

ATTĒLS 26. DARBU SADALĪJUMS ĢIMENĒ (TIE RESPONDENTI, KAM NĀKOTNĒ VAR BŪT BĒRNI UN IR PASTĀVĪGS DZĪVESBIEDRS; VĪRIEŠI N = 386, SIEVIETES N = 340).

Avots: Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru pētījums, 2013.

Neapmierinātība ar mājas darbu dalījumu ietekmē arī attiecību stabilitāti. Bērnu audzināšana, tradicionālais darba dalījums mājās, apvienojot to ar algotu darbu, bija iemesls neapmierinātībai attiecībās, kas atzīta vairākās intervijās, radīja situāciju, kuras dēļ partneri vairāk bērnus nevēlas.

Divos gadījumos sievietes intervijā atzina, ka jūtas vientuļas bērnu audzināšanas procesā un, plānojot bērnus, bija cerējušas uz lielāku vīra iesaisti, tāpēc tagad plāno nākamo bērnu ar lielāku laika atstarpī, lai gadījumā, ja vīrs turpinās neiesaistīties, varētu tikt galā pašas. Turklāt kāda cita pētījuma dalībiece stāstīja, ka redzot to, cik viņai grūti audzināt bērnu, jo vīrs ļoti maz iesaistās bērna audzināšanā, pāris viņas draudzenes, kurām vēl nav bērnu, atmetušas savu bērnu plānošanu, jo nevēlas piedzīvot līdzīgu situāciju.

7.1.2. Atbalsts no radniekiem

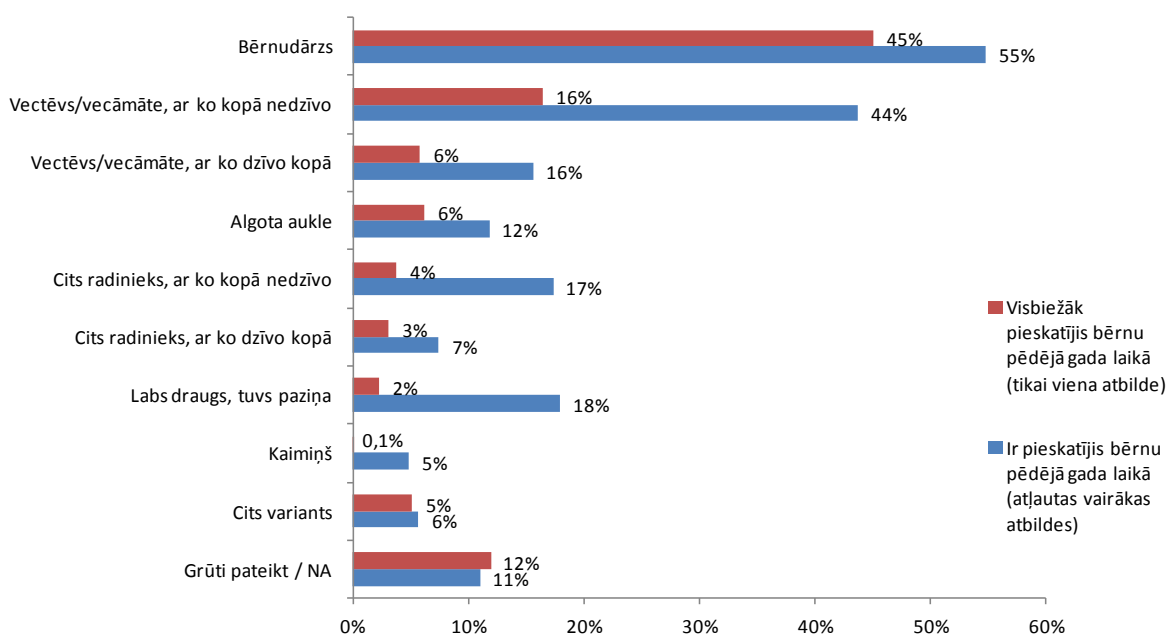
Atbalsts no radniekiem, ir aspekts, kas ietekmē bērnu audzināšanas pieredzi un ir ļoti būtisks, plānojot nākamos bērnus. Pētījuma dalībnieki norādīja, ka vecvecāki, vecāki un radnieki visbiežāk palīdz ar bērnu pieskatīšanu, zināšanām un finansēm. Tas ir īpaši raksturīgs gadījumos, kad bērns dzimst

jauniem vecākiem. Atsevišķos gadījumos vīra iesaistes trūkums tiek kompensēts ar vecāku un vecvecāku atbalstu.

Bērnu pieskatīšana ir palīdzība, kas aktuāla visiem vecākiem, taču īpaša nepieciešamība pēc atbalsta tiek minēta gadījumos, ja ģimenē ir daudz bērnu, kā arī situācijās, kad bērnu audzina viens vecāks. Arī dvīņu vecāki norādīja, ka bez vecvecāku palīdzības nebūtu tikuši galā. Vairāki vecāki uzsvēra, ka vecvecāku atbalsts bērnu pieskatīšanā kļūst vēl būtiskāks, kad sievietei jāatsāk strādāt un apvienot bērnu aprūpi ar algotu darbu. Tad vecvecāki izņem un aizved mazbērņus uz bērnudārzu, pieskata slimības laikā, nodrošina nokļūšanu uz interešu izglītības pulciņiem, kā arī sniedz atbalstu brīžos, kad vecāki ir noguruši un vēlas atpūsties.

Vecvecāki tiek uzskatīti par bērnam draudzīgākajiem pieskatītājiem uzreiz pēc mātes. Viņi visbiežāk ir tie, kas palīdz šādā veidā pastāvīgi – arī tad, ja nedzīvo vienā mājāsaimniecībā ar saviem bērniem (sk.27.attēlu) – uz viņiem kā visbiežākajiem bērnu pieskatītājiem pēdējā gada laikā norāda 22% respondentu, kam ir bērni līdz 6 gadu vecumam. Biežāk tiek izmantots vienīgi bērnudārzs, kam bērnu pieskatīšana ir pamatfunkcija. Citi radnieki un draugi, kā arī kaimiņi šādu palīdzību sniedz ievērojami retāk. Turklāt tie ir atsevišķi šādas palīdzības gadījumi, ne ikdienas prakse.

ATTĒLS 27. KĀDAS BĒRNU APRŪPES IESPĒJAS PĒDĒJĀ GADA LAIKĀ IZMANTOTAS UN KĀDAS IZMANTOTAS VISBIEŽĀK (RESPONDENTI, KURIEM IR BĒRNS LĪDZ 6 GADU VECUMAM UN KAS DZĪVO AR TO KOPĀ; N=390).

Avots: Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru pētījums, 2013.

Ja pieskatīšanu veic vecvecāki, tam ir arī pozitīvs blakusefekts – veidojas mazbērnu un vecvecāku attiecības, kas ir īpaši būtiskas paudžu solidaritātei.

Vēl viens palīdzības veids ir zināšanu un padomu sniegšana par bērnu aprūpi, higiēnu un ēdināšanu, kas gan netiek vērtēts viennozīmīgi pozitīvi. Gados jauni vecāki biežāk norādīja, ka zināšanas ir bijušas

būtiskas, kamēr vecākas sievietes nereti dusmojas par padomiem, norādot, ka tādējādi tiek pausta neuzticēšanās pašas spējai rūpēties par bērnu.

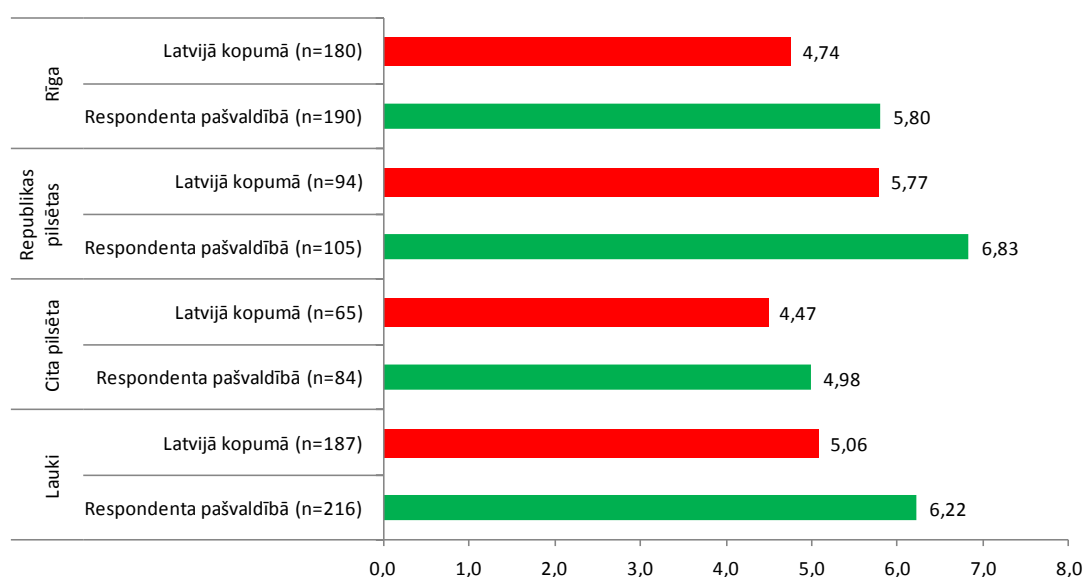
Arī finansiāla un materiāla palīdzība, piemēram, bērna drēbju, ratu iegāde vai iespējas dzīvot pie vecākiem, ja jaunajam pārim nav pašam sava mājokļa, ir atbalsta formas, ko ģimenēm sniedz tuvinieki. Vairāki jaunie vecāki vecumā līdz 25 gadiem norādīja, ka dzīvo pie vecākiem, jo savu mājokli atļauties nevar, tomēr tas rada arī sarežģījumus attiecības.

Intervijās tika minēti četri galvenie iemesli, kāpēc atbalsts no vecvecākiem bērnu pieskatīšanā netiek sniegts: (1) vecvecāki paši strādā, tāpēc nevar darba laikā aprūpēt mazbērnus (padziļinātajās intervijās norādīts uz 2 šādiem gadījumiem); (2) vecvecāki nevēlas atbalstīt bērnus, jo viņiem ir sava dzīve un mazbērnu pieskatīšana nav tās prioritāte (4 gadījumi); (3) vecvecāki ir pārāk veci un slimi, lai tiktu galā ar aktīviem bērniem (3 gadījumi); (4) vecvecāki dzīvo un strādā tālu (4 gadījumi). Tika konstatēta arī situācija, kad, kombinējoties šiem iemesliem, ģimenei vispār nebija vecvecāku atbalsta.

7.2. BĒRNU DĀRZI UN AUKLES

Bērnam līdz 1,5 gadu vecumam par piemērotāku tiek atzīta individuāla aprūpe. Tiek uzskatīts, ka bez vecākiem šādu aprūpi vislabāk sniedz vecvecāki, bet, ja tas nav iespējams – aukle. Visbiežāk aukles pakalpojumi tiek izmantoti bērnam no viena gada vecuma līdz brīdim, kad bērns saņem vietu bērnudārzā.

ATTĒLS 28. KĀ JŪS KOPUMĀ VĒRTĒJAT BĒRNU APRŪPES PAKALPOJUMU (DIENAS CENTRU, BĒRNU DĀRZU) NODROŠINĀJUMU STRĀDĀJOŠIEM VECĀKIEM ATBILSTOŠI VIŅU FINANSIĀLAJĀM IESPĒJĀM? (RESPONDENTI, KURIEM IR BĒRNS LĪDZ 18 GADU VECUMAM UN KAS DZĪVO AR TO KOPĀ; VIDĒJIE RĀDĪTĀJI SKALĀ NO 0 [ĻOTI SLIKTS] LĪDZ 10 [ĻOTI LABS]).

Avots: Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru pētījums, 2013.

Aukles pakalpojumi atkarībā no darba laika izmaksā ap 200 latiem mēnesī. Šī summa būtiski ietekmē ģimenes budžetu un lēmumu par nākamo bērnu. Otra problēma ir aukles uzticamība. Veidojamais aukļu dienests līdzīgi kā vecvecāku palīdzība atvieglos ģimenēm gan izmaksu, gan drošības jautājumu risinājumu.

Rīgā vecāki kā lielāko problēmu minēja bērnudārzu vietu pieejamību, kas tieši ietekmē to, vai vecākiem ir iespējams savienot bērnu aprūpi ar darbu. Pašvaldībās ārpus Rīgas, kurās tika veiktas intervijas, bērnudārza pakalpojumi tika nodrošināti visiem bērniem. Rīgā pašlaik bērnudārzu rindu problēma tiek risināta, gan daļēji apmaksājot privāto dārziņu izmaksas, gan veidojot aukļu dienestu.

Jāņem vērā, ka, vērtējot bērnu aprūpes pakalpojumu pieejamību, sava pašvaldība parasti tiek vērtēta augstāk nekā Latvija kopumā (sk. 28.attēlu). Šos priekšstatus ieteicams ņemt vērā, izvērtējot migrācijas jautājumus – situācija pārējā Latvijā tiek vērtēta sliktāk par savu pašvaldību, un tad kā labāks migrācijas virziens tiek izvēlēta kāda ārvalsts, lai arī, iespējams, citā Latvijas pašvaldībā situācija nav sliktāka.

Vecākiem ir pretēji viedokļi par bērnam piemērotāko vecumu bērnudārza pakalpojumiem. Lielākā daļa uzskata, ka bērnudārzs no pusotra gada vecuma labi atisina bērnu pieskatīšanu, ietaupot naudu, kas būtu jātērē aukles pakalpojumiem, tomēr otra daļa norāda, ka pusotru gadu vecs bērns ir pārāk mazs, lai apmeklētu bērnudārzu, tāpēc līdz trīs gadiem nepieciešama individuāla pieskatīšana.

Līdz ar to ir būtiski vecākam pašiem ļaut pieņemt lēmumu par viņa bērnam labvēlīgāko aprūpes veidu, sniedzot līdzvērtīgu atbalstu abām vecāku grupām.

8. BĒRNU APRŪPE VIENTUĻO VECĀKU UN DAUDZBĒRNU ĢIMENĒS

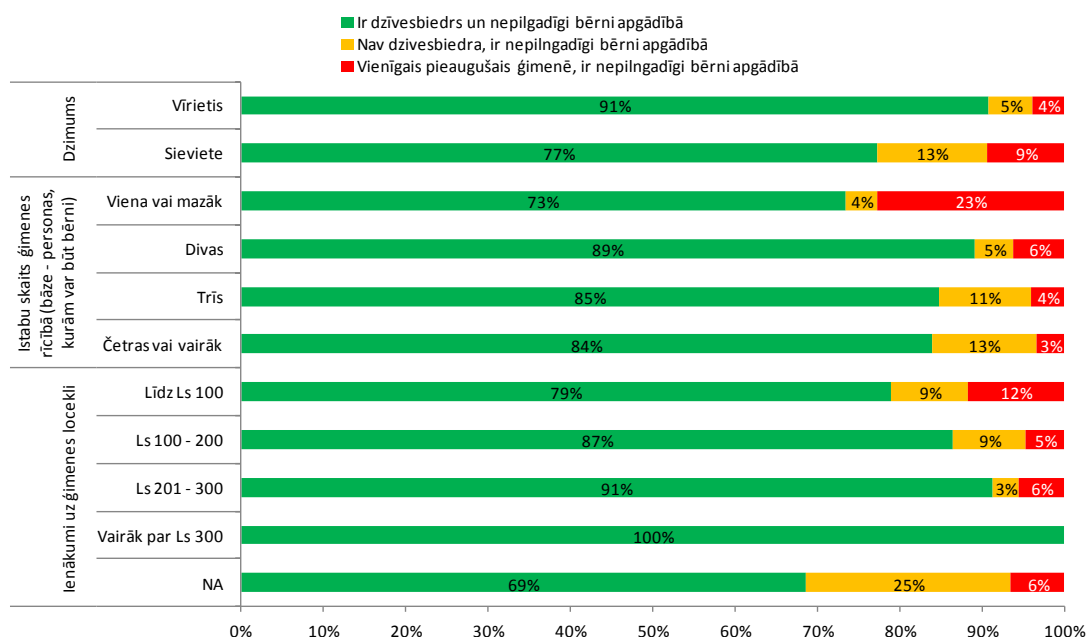
Atsevišķi uzmanība pievēršama divām vecāku kategorijām, kuras saskaras ar īpašām grūtībām bērnu aprūpē un audzināšanā – vientuļajiem veciem un daudz bērnu ģimenēm.

8.1. VIENTUĻIE VECĀKI

Vientuļie vecāki ir īpaša grupa, jo viens vecāks ir gan galvenais pelnītājs, gan aprūpētājs. Tas paaugstina nabadzības risku šajās ģimenēs, kā arī būtiski apgrūtina darba un bērnu aprūpes savienošanu. Šāda situācija rada papildus spriedzi, kas nelabvēlīgi ietekmē gan cilvēku, kas viens audzina bērnu, gan pašu bērnu.

Problemātiska gan ir vientuļā vecāka jēdziena definīcija, jo, pirmkārt, nepieciešams izšķirt aprūpes un pelnīšanas funkcijas – vai vientuļais vecāks ir tāds, kura ģimenē nav ne cita pelnītāja, ne aprūpētāja, vai arī tāds, kura ģimenē nav tikai cita pelnītāja. Otrkārt, jāreķinās ar virkni robežgadījumu, piemēram, vecvecāki, kas vieni aprūpē mazbērņus, jūrnieku dzīvesbiedres, kuras var būt ļoti labi apgādātas, tomēr bērns jāaprūpē vienām, un tamlīdzīgi. Tas viss rada grūtības precīzi identificēt mērķgrupu gan pētījuma ietvaros, gan arī politikas veidošanas kontekstā.

ATTĒLS 29. VIENTUĻO PIEAUGUŠO KATEGORIJU ĪPATSVARS DAŽĀDĀS SOCIĀLI DEMOGRĀFISKAJĀS GRUPĀS (RESPONDENTI, KURIEM IR BĒRNS LĪDZ 18 GADU VECUMAM UN KAS DZĪVO AR TO KOPĀ; N=438).

Avots: Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru pētījums, 2013.

Pētījuma ietvaros veiktajā aptaujā bija jautājumi par ģimenes struktūru un savstarpējo materiālo palīdzību tās iekšienē, tomēr arī šajā gadījumā visus robežgadījumus atdalīt vai attiecīgi iekļaut nebija iespējams. Viss respondentu kopums, kuriem apgādībā ir bērni līdz 18 gadu vecumam, ar kuriem respondenti dzīvo kopā, tika sadalīts trīs grupās: (1) tie, kas dzīvo kopā ar dzīvesbiedru – aptuveni 84% no visiem; (2) tie, kuru ģimenēs ir cits pieaugušais, taču nav dzīvesbiedra – aptuveni 9% no visiem; (3)

tie, kuru ģimenēs nav neviena cita pieaugušā – aptuveni 7% no visiem. Pēdējā kategorijā iekļuva arī viena vecmāmiņa, kas audzina mazmeitu, bet visos pārējos gadījumos jārūnā par vientuļajiem vecākiem.

29.attēlā atspoguļots vientuļo vecāku īpatsvars pēc tām sociāli demogrāfiskajām pazīmēm, ar kurām parādījās nozīmīgākā saistība. Sievietes ir ievērojami biežāk sastopamas abās apskatītajās vientuļo vecāku kategorijās. Tomēr citādi kategorijas atšķiras – redzam, ka smagākos sociāli ekonomiskajos apstākļos ir tie cilvēki, kas ģimenē ir vienīgie pieaugušie – viņiem raksturīga mazāka dzīvojamā platība, zemāki ienākumi. No grafikā neatspoguļotajām pazīmēm – arī zemāks izglītības līmenis. Savukārt, ja vientuļo pieaugušo definē kā personu ar bērniem, kas nedzīvo kopā ar dzīvesbiedru, šajā grupā mājoklis ir pat lielāks nekā tai grupai, kurā ir abi partneri, lai arī ienākumu līmenis ir zemāks. Par ienākumiem šī vientuļo vecāku grupa salīdzinoši bieži atbildi nav sniegusi, un tā kā bāze nebūt nav ļoti maza (47 respondenti), visdrīzāk runa ir par reālu tendenci, nevis viltus korelāciju – biežāku atrašanos pelēkās ekonomikas zonā, no kā izriet nevēlēšanās runāt par ienākumu līmeni.

Arī starp padziļināto interviju informantiem bija cilvēki, kas tā vai citādi saistāmi ar vientuļo vecāku kategoriju. Četriem no viņiem bija laulību šķiršanas pieredze, bet diviem – izjukušas neregistrētas partnerattiecības. Četros gadījumos bērnu audzināja viens vecāks, kamēr divos bērni tika audzināti jaunās partnerattiecībās. Iemesli, kāpēc attiecības pārtrauktas, ir dažādi: vīrieša nevēlēšanās radīt vai audzināt bērnu, neplānota grūtniecība, sievietes nevēlēšanās uzturēt sevi, bērnus un vēl arī vīrieti, raksturu nesaderība.

Pašlaik vientuļie vecāki ir grupa, kuri saņem vismazāko atbalstu no valsts un pašvaldības. Pašvaldību darbinieki atzina, ka pieaug vientuļo vecāku skaits, un šī ir grupa, kam īpašs atbalsts no valsts vai pašvaldībām ir ierobežots. Problemātiskā grupas definēšana ir iemesls, kāpēc vairākās pašvaldībās īpašs atbalsts šai grupai netiek sniegts vai tiek sniegts tikai gadījumos, ja tie ir arī trūcīgi vai maznodrošinātie.

Vienīgais universālais specifiskais atbalsts vientuļajiem vecākiem ir uzturlīdzekļu izmaksas, gadījumā, ja viens no vecākiem tos nemaksā. 2005. gadā uzturlīdzekļi tika izmaksāti 9789 personām par vienu vai vairākiem bērniem, bet 2011. gadā tās jau bija 17242 personas. Kopumā uzturlīdzekļi no fonda izmaksāti 26907 bērniem⁷². Patlaban par katru bērnu no viņa piedzimšanas līdz septiņu gadu vecuma sasniegšanai valsts maksā 35 latus un no septiņu gadu vecuma sasniegšanas līdz 18 gadu vecuma sasniegšanai – 40 latus. Turpmākajos gados plānots šo atbalstu pakāpeniski palielināt.

Arī tie pētījuma dalībnieki, kas nav personīgi saskārušies ar šo problēmu, uzskata, ka vientuļie vecāki ir grupa, kam neieciešams īpašs atbalsts, kas pašlaik netiek sniegts. Vērtējot esošo atbalstu, tiek norādīts, ka piedzenamie uzturlīdzekļi nav pietiekami, lai nodrošinātu bērnu ar pienācīgu aprūpi un apmierinātu viņa vajadzības.

Būtisks atbalsts, audzinot bērnu vienam, ir pašvaldības bērnodārza piešķiršana bez rindas, kas ļauj vecākam strādāt, nodrošināt sevi un bērnus, kā arī nerada papildus izmaksas par bērna aprūpi. Visās pašvaldībās izņemot Rīgu, kuru pašvaldību pārstāvji tika intervēti, bērnodārza rindu problēma bija atrisināta, līdz ar to šis jautājums netika skatīts kā aktuāls.

⁷²Uzturlīdzekļu garantijas fonda administrācijas 2011. gada publiskais pārskats.

Ir arī specifiskas problēmas, kas raksturīgas vientuļajiem vecākiem, piemēram, bērnu aprūpes pienākumu dalīšana ar partneri, vecāku nespēja vienoties par bērnu dzīvesvietu un finansiālu nodrošināšanu.

Divos gadījumos sievietes norādīja uz bailēm, ka vīrietis, ar ko bērni kopā radīti, var mēģināt tos atņemt. Jautājums par bērna dzīvesvietu tiek aktualizēts situācijās, kad sieviete mēģina risināt finansiālos jautājumus, piemēram, pieprasīt lielākus uzturlīdzekļus. Līdz ar to bērns vecāku finansiālo attiecību kontekstā var kļūt par šantāžas līdzekli.

Un tā nauda tik ļoti lielu lomu šajā brīdī nespēlē. No otras puses, es baidos, ja es pieprasīšu oficiāli tos alimentus, viņš man oficiāli pieprasīs bērnu. Bērns viņu neatzīst. (Viena bērna māte no Zemgales, 23 gadi)

Mirkļi, kad attiecības jūk, var netikt atzītas arī vecās saistības, piemēram, viena no informantēm šķīroties bija bez darba un ar lielu kredītu mājokļa labiekārtošanai. Kredīts bija ņemts uz bijušā vīra vārda, kurš atteicās to apmaksāt. Tikai jauna algota darba atrašana ļāva sievietei ar bērnu nezaudēt dzīvesvietu.

Materiālās problēmas un atbalstu bērnu pieskatīšanā šādos gadījumos palīdz risināt arī tuvinieki – mātes, tēvi, vai nākamie partneri. Vecāki un partneri palīdz apmaksāt bērnudārzu un citas bērnu vajadzības. Finansiālās problēmas var tikt risinātas, iesaistot juristus, kas ļauj piedzīt lielākus alimentus un uzlabot dzīves apstākļus. Taču juristu iesaistei nepieciešami līdzekļi, ko ne vienmēr vientuļie vecāki var atļauties. Vairāki pašvaldību pārstāvji atzina, ka ir gadījumi, kad sociālā palīdzība ir vajadzīga atbalstam šķiršanās procesā – piemēram, dokumentu aizpildei vai sievietei un bērniem droša mājokļa meklēšanā. Arī sieviešu resursu centrs „Marta” norādīja, ka nepieciešamība pēc juristu pakalpojumiem sievietēm ir liela, jo ir gadījumi, kad sievietes šķīroties nevar atļauties juristu palīdzību.

Vientuļajiem vecākiem īpaši svarīgs ir arī tuvinieku un darba devēju atbalsts, kas ļauj bērnu pieskatīšanu savienot ar darbu. Tāpēc vairākas sievietes izvēlējās dzīvot kopā ar vecākiem vai izmantoja māsu un citu radnieku atbalstu, kas ļāva nodrošināt bērnam labvēlīgāku aprūpi.

Specifiski bērnam draudzīgi risinājumi nepieciešami vientuļajiem vecākiem arī krīzes situācijās, piemēram, pētījuma laikā viena no informantēm zvanīja un jautāja, ko darīt, ja viņai ir jāved viens bērns uz slimnīcu, bet otru nav, kam pieskatīt. Pašlaik trūkst centru, kas pieskatītu bērnus visu diennakti šādos gadījumos.

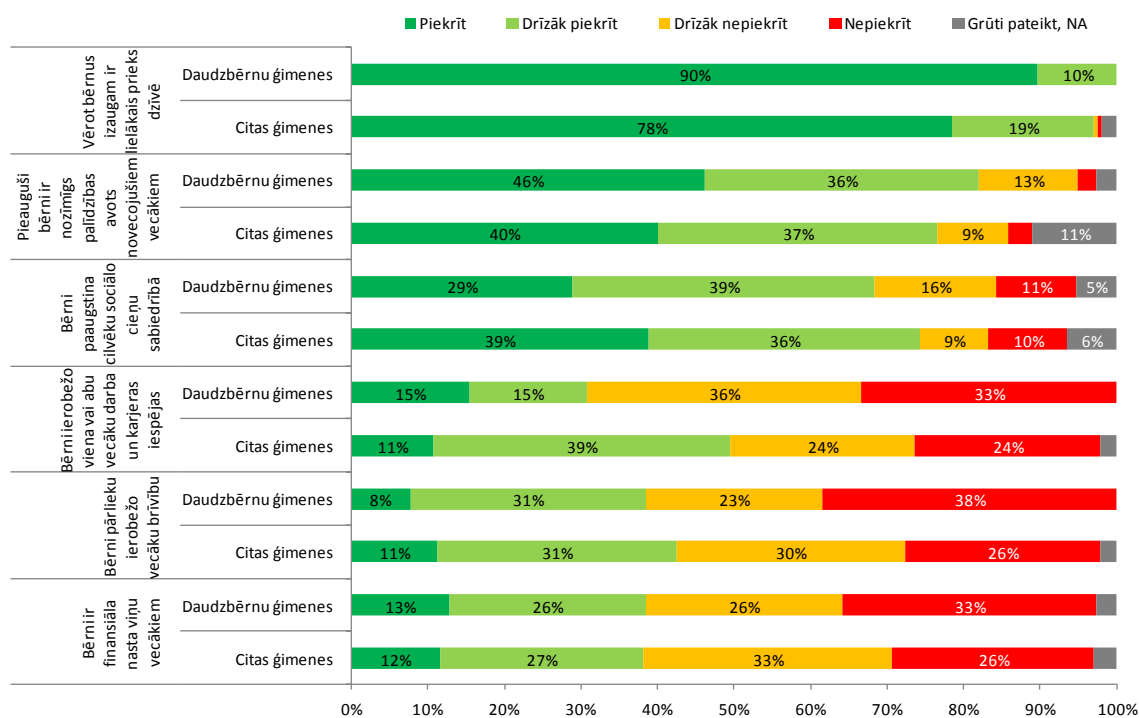
8.2. DAUDZBĒRNU ĢIMENES

Iemesls lielākam bērnu skaitam daudz bērnu ģimenēs nereti balstās no lielākās sabiedrības daļas atšķirīgā vērtību sistēmā, kurā bērni ir ģimenes lielākā vērtība. Uz to norādīja gan padziļināto interviju dalībnieki, gan respondenti pētījuma kvantitatīvajā daļā.

30.attēlā redzams, ka daudz bērnu ģimeņu pārstāvji lielākā mērā piekrīt apgalvojumam, ka bērni ir vērtība pati par sevi (vērot bērnu izaugam ir lielākais prieks dzīvē), bet retāk piekrīt apgalvojumiem, kas norāda uz vecāku grūtībām saistībā ar bērniem, kā arī apgalvojumam, ka bērni paaugstina cilvēku sociālo cieņu sabiedrībā. Proti, motivācija radīt bērnus daudz bērnu ģimenēs nav saistīta ar izdabāšanu

sabiedrības stereotipiem. Vienīgais izņēmums, kur novērtējumi daudz bērnu ģimenēm saskan ar citu respondentu sniegto, ir apgalvojumā, ka bērni ir finansiāla nasta viņu vecākiem. Šo faktu daudz bērnu ģimeņu pārstāvji atzīst arī padziļinātajās intervijās.

ATTĒLS 30. BĒRNI KĀ VĒRTĪBA DAUDZBĒRNU ĢIMEŅU UN PĀRĒJO ĢIMEŅU RESPONDENTU VĒRTĒJUMĀ (RESPONDENTI, KURIEM IR BĒRNS LĪDZ 18 GADU VECUMAM UN KAS DZĪVO AR TO KOPĀ; N=438)

Avots: Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru pētījums, 2013.

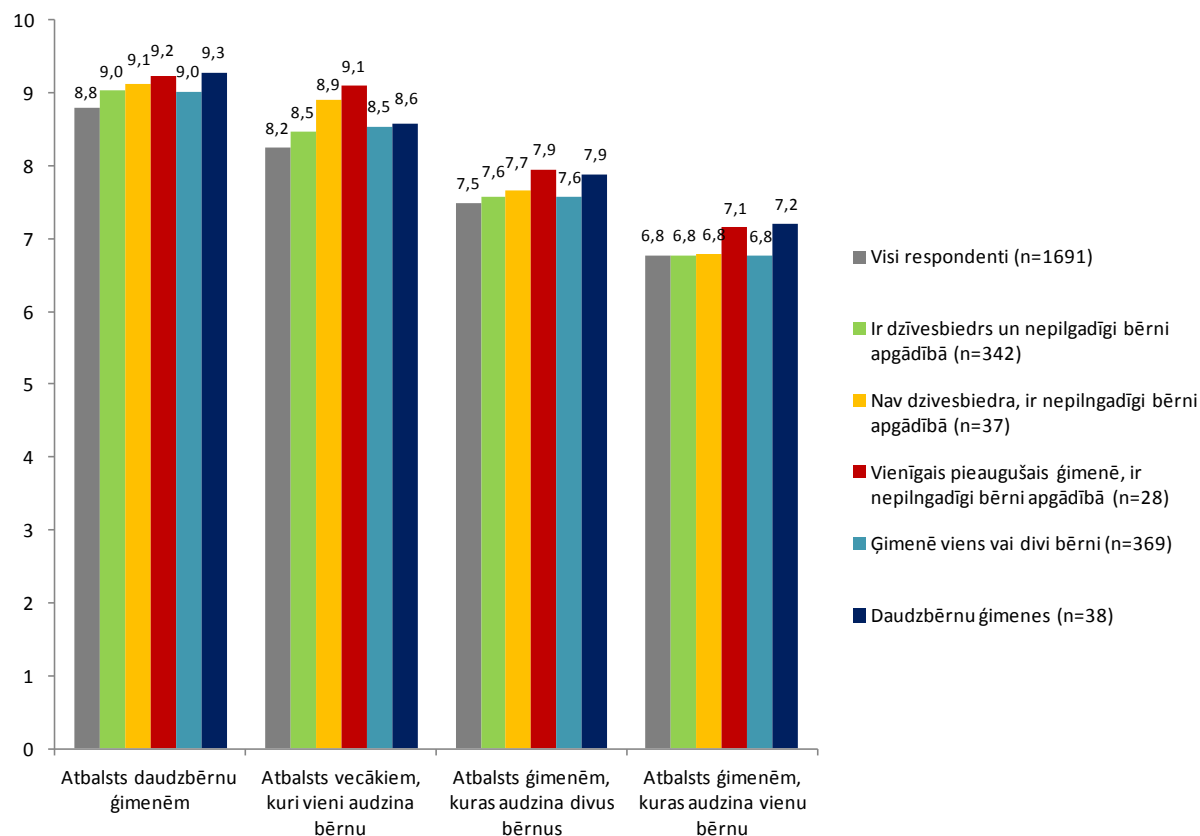
Sabiedrībā attieksme pret daudz bērnu ģimenēm nav viennozīmīga. Daļa pētījuma dalībnieku padziļinātajās intervijās daudz bērnu ģimenes saista ar alkoholismu, nabadzību un nespēju bērnus nodrošināt ar visu nepieciešamo. Tomēr tie, kas saskārušies ar daudz bērnu ģimenēm personīgi, atzīst, ka tās ir dažādas, un norāda, ka tajās ir lielāka satiecība un rūpes vienam par otru.

Gandrīz visi pētījuma dalībnieki, kam ir trīs un vairāk bērnu, padziļinātajās intervijās norāda, ka ir saskārušies ar sabiedrības neizpratni par bērnu radīšanas motivāciju un negatīvu sabiedrības attieksmi. Viens no intervētajiem vecākiem norādīja, ka arī bērnudārzā ir saņēmis pazemojošus komentārus no bērna audzinātajām par nespēju savus bērnus apgērbt kā citi vecāki. Negatīvā sabiedrības attieksme ir iemesls, kāpēc vairāki divu bērnu vecāki intervijās norādīja, ka nevēlas radīt vēl bērnus. Tas liecina, ka daudz bērnu ģimeņu pieauguma veicināšanai nepieciešams mainīt arī daudz bērnu ģimeņu prestižu.

Neskatoties uz negatīvo sabiedrības attieksmi, tomēr pastāv uzskats, ka tieši daudz bērnu ģimenes – vairāk kā vienuļo vecāku ģimenes – ir pelnījušas valsts atbalstu (sk. 31.attēlu). Pat tie pieaugušie, kam vieniem nākas aprūpēt bērnus, nepieciešamību valstij atbalstīt daudz bērnu ģimenes vērtē kā būtiskāku.

Daudzbērnu ģimenēm ir augstāks nabadzības risks, kas apstiprinās arī intervijās. Vairāki daudzbērnu ģimeņu locekļi norādīja, ka viņu ienākumi neļauj brīvi izvēlēties ēdienkarti un citus pirkumus vai pakalpojumus, un nepietiekamā apjomā iegādātais tiek līdzīgi sadalīts ģimenes locekļiem. Tas rada spriedzi un sociālās atstumtības risku visiem ģimenes locekļiem.

ATTĒLS 31. NOVERTĒJUMS 10 PUNKTU SISTĒMĀ, CIK LIELĀ MĒRĀ VALSTIJ BŪTU JĀSNIEDZ ATBALSTS ŠĀDĀM ĢIMENĒM (VIDĒJIE RĀDĪTĀJI SKALĀ NO 0 [VALSTIJ PAR TO NEMAZ NAV JĀATBILD] LĪDZ 10 [PAR TO PILNĪBĀ JĀATBILD VALSTIJ])

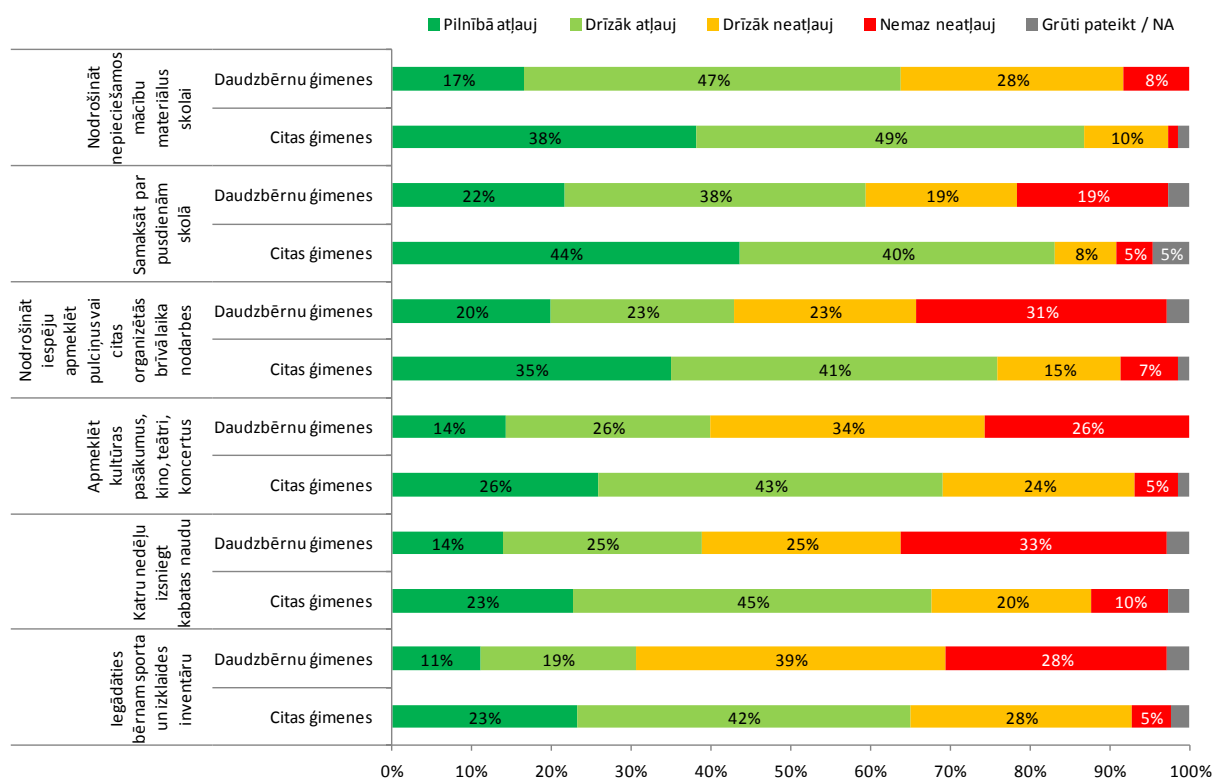
Avots: Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru pētījums, 2013.

To ģimeņu situāciju, kurās ir vismaz viens skolēns, raksturo 32.attēls. Redzam, ka daudzbērnu ģimeņu vecāki savas iespējas visās apskatītajās izdevumu pozīcijās vērtē kā pieticīgākas, tomēr lielāka atšķirība vērojama izdevumos, kas nav tieši saistīti ar skolu – tas ir, daudzbērnu ģimenes ir spiestas taupīt gan uz pulciņu, gan kultūras pasākumu apmeklēšanu, tāpat uz kabatas naudu bērniem, kā arī sporta un izklaides inventāru. Arī padziļinātajās intervijās tika norādīts, ka daudzbērnu ģimenēm ir ierobežotas iespējas atļauties tādu brīvā laika pavadīšanu, kas prasa papildus izdevumus, piemēram, teātra un vai kino apmeklējumus.

Tomēr vairākas ģimenes norādīja, ka, audzinot trīs un vairāk bērnu, vecāki kļūst radošāki un izdomā izklaides, kas neprasa papildus izdevumus, piemēram, zvaigžņu lietus vērošanu augusta vakaros vai braukšanu lasīt malku uz mežu ar ķerru.

Ģimenēs, kurās aug vairāk bērnu, bērni vairāk tiek iesaistīti mājas darbos un veic noteiktus pienākumus, kas saistīti ar māsaimniecības uzturēšanu, atvieglojot vecāku mājas soli. Vecāki minēja, ka bērni mājās palīdz mazgāt traukus, uzkopt māju, bet laukos – ravēt un pļaut zāli.

ATTĒLS 32. KĀ ĢIMENES IENĀKUMI ATĻAUJ SEGT ŠĀDUS SKOLĒNU IZDEVUMUS (RESPONDENTI, KURIEM IR BĒRNS-SKOLĒNS UN KAS DZĪVO AR TO KOPĀ; N=257).

Avots: Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru pētījums, 2013.

Runājot par šobrīd pastāvošajām atbalsta formām, jāsaprot, ka pabalsti daudz bērnu ģimenēm nav bijuši konsekventi – krīzes gados tika atceltas piemaksas ģimenes valsts pabalstam atkarībā no bērnu skaita, bet pašvaldību atbalsts būtiski atšķiras dažādos reģionos atkarībā no pašvaldības turības. Rīgā un lielajās pilsētās tas ir lielāks nekā citur. Piemēram, Rīgā tiek daļēji segti transporta izdevumi un apmaksāta interešu izglītība, savukārt Ventspilī visām daudz bērnu ģimenēm tiek piešķirts pabalsts, kompensējot daļu no īres maksas apjoma, kā arī atlaides transportam. Mazajās pašvaldībās arī ir dažādi atbalsta veidi, tomēr to apjoms ir mazāks nekā lielajās pašvaldībās.

Vairāki daudz bērnu ģimeņu vecāki norāda, ka atbalsts no valsts un pašvaldības daudz bērnu ģimenēm ir formāls, un to nākas izcīnīt. Piemēram, vienā gadījumā, piedzimstot trešajam bērnam, ģimene nesaņem atbalstu kā daudz bērnu ģimene, jo vecākais dēls, kas mācās vidusskolā, jau ir pilngadīgs. Citā gadījumā vecākiem ir jāpierāda, ka ir daudz bērnu ģimene, jo divi bērni ir bioloģiski, bet diviem citiem viņi ir aizbildņi, tāpēc saņēmuši atlaidi transporta apdrošināšanai tikai pēc tam, kad tēvs veselu dienu zvanījis dažādām iestādēm. Tās ir situācijas, kas vecākiem šķiet pazemojošas:

Nu tāpēc, kad lielajam puikam jau ir 19 gadi, viņš, viņš tagad beidz 12.klasi un principā to pēdējo gadu, kopš viņam ir 18, daudz bērnu ģimene mēs bijām trīs mēnešus vai divus. Kamēr brālim palika 18 gadi. Visu gadu viņš ēda no mūsu ledusskapja, dzīvoja pie mums, vienīgais tāds valsts atbalsts ir, kad viņš ir tēta, tā kā tētis ir apgādnieks viņam, bet vairāk nekas. Nu, tas varbūt tā liekas smieklīgi, jo neko jau viņš sev apgādāt nespēj, mācoties vidusskolā. (Trīs bērnu māte un tēvs no Pierīgas, 41 un 45 gadi)

Trīs no daudz bērnu ģimenēm, kas tika intervētas, ir pārcēlušās no pilsētas uz laukiem, samazinot mājokļa izmaksas. Lielas ģimenes pilsētā nevar atļauties iegādāties vai īrēt sev atbilstošu dzīvokli, jo, kā norāda informanti, nekustamā nodokļa atlaides daudz bērnu ģimenēm nav pietiekamas. Tomēr nekustamā īpašuma nodoklis netiek vērtēts kā būtiskākā problēma. Atbalsts, kas būtu nepieciešams, bet daudz bērnu ģimenēm pašlaik netiek sniegts, ir atlaides apkures rēķiniem, jo, tā kā ģimenē ir vairāk cilvēku, tad arī telpa ir lielāka, rezultātā izmaksas par apkuri ir augstas. Divas daudz bērnu ģimenes norādīja, ka tikai jūlijā beigušas maksāt parādus par apkuri, kas sakrājušies ziemā. Vienā gadījumā ģimene bija lūgusi atbalstu malkas iegādei, tomēr pašvaldība to nesniedza, jo ģimene neatbilda trūcīgo statusam.

Kā jau iepriekš minēts, salīdzinot situāciju ar pētījumā intervētajām citām grupām, daudz bērnu ģimenes biežāk norāda uz nespēju finansiāli nodrošināt dažādas ģimenes vajadzības – siltumu, atbilstošu mājokli, transportu, izklaides iespējas, tāpēc tām ir nepieciešams lielāks valsts un pašvaldību atbalsts, kam jābūt universālam, nevis atkarīgam no pašvaldības turības.

Pētījuma dalībnieki ar trīs un vairāk bērniem norādīja, ka ir jādiferencē atbalsts atkarībā no bērnu skaita, jo atšķiras vajadzības ģimenē, kurā aug trīs vai septiņi bērni. Viens pētījuma dalībnieks minēja, ka, sākot no 4 bērniem, ir vajadzīgs viens pieaugušais, kurš paliek mājās un aprūpē bērnus, jo, pieaugot bērnu skaitam, ir liels mājas darbu apjoms, sarežģīta bērnu nogādāšana uz skolu, bērnudārziem un pulciņiem. Pašlaik vienam pieaugušajam palikt mājās un tikai audzināt bērnus finansiālu apstākļu dēļ nav iespējams, īpaši ņemot vērā, ka līdz ar bērnu skaitu pieaug arī izdevumi, tādējādi nepieciešams pelnīt vairāk.

9. FINANSIĀLA STABILITĀTE UN NODARBINĀTĪBA

Latvijā sieviešu nodarbinātības līmenis jau ilgstoši ir salīdzinoši augsts, nedaudz pat pārsniedzot ES vidējos rādītājus. Eiropā 2011. gadā vidēji bija nodarbinātas 58,8% sieviešu, savukārt Latvijā tie ir 60,8%.⁷³ Šī pētījuma kontekstā netika apskatīta sieviešu kā vienotas grupas nodarbinātība, bet gan situācija un pieredze darbā grūtniecēm un sievietēm, kurām ir mazi bērni.

Pētījuma kvalitatīvajā daļā tika norādīts, ka sievietes pēc bērnu radīšanas biežāk atgriežas darbā, bērnam sasniedzot vienu līdz divu gadu vecumu. Tas ir atkarīgs no bērnudārza vai citu bērnu aprūpes pakalpojumu pieejamības (piemēram, lielākā daļa bērnudārzu grupiņas veido septembrī), kā arī darba devēja vēlmes, lai sieviete atgrieztos darbā.

Vairākos gadījumos tika norādīts, ka ar otro un nākamajiem bērniem sievietes darbā atgriezušās agrāk finansiālu apstākļu dēļ. Trīs daudz bērnu mātes, kas strādāja radošu darbu ar iespējām strādāt mājās atzina, ka vispār nav pilnībā pārtraukušas strādāt. Lielākajā daļā gadījumu sievietes atgriezušās darbā uz pilnu slodzi, kas tika pamatots ar darba algas apmēru, tomēr bija gadījumi, kad sievietes meklēja risinājumus atšķirīgai darba organizācijai, piemēram, strādājot maiņās vai izvēloties brīvu trešdienu, bet strādājot ilgākas darba stundas citās dienās. Tomēr ne visos gadījumos darba devēji šādiem nosacījumiem bija gatavi piekrist.

Pētījumā tika konstatēts, ka nodarbinātība ir viens no būtiskākajiem faktoriem, kas tiek izvērtēti, plānojot bērnu, jo nodrošina finansiālu stabilitāti, kas savukārt ļauj bērnu audzināt un apgādāt ar visu nepieciešamo. Pētījuma kvalitatīvajā daļā tikai daži no informantiem minēja, ka pašlaik jūtas droši par savu darbu, bet pārējie uzskata, ka tā ir lieta, par ko nevar būt droši nekad, īpaši atceroties pēdējo gadu masveida atlaišanas. Būtiski, ka šim faktoram nozīme pieaug, plānojot katru nākamo bērnu – vecāki norāda, ka pirmais bērns tiek radīts neatkarīgi no finansiālās stabilitātes, tomēr, pārējās plānojot, cilvēki apzinās reālās bērna vajadzības un to apmierināšanai nepieciešamos resursus.

Vecāki uzskata, ka bērni jānodrošina ar ēdienu, drēbēm, siltu un drošu mājokli un izglītību. Visnedrošākie viņi ir par savu spēju nodrošināt izglītību, īpaši daudz bērnu ģimenēs. Turklāt finansiālās situācijas izvērtēšana un spēja nodrošināt bērnu ar visu nepieciešamo tiek saistīta ar atbildību priekšstatam par labu un atbildīgu vecāku.

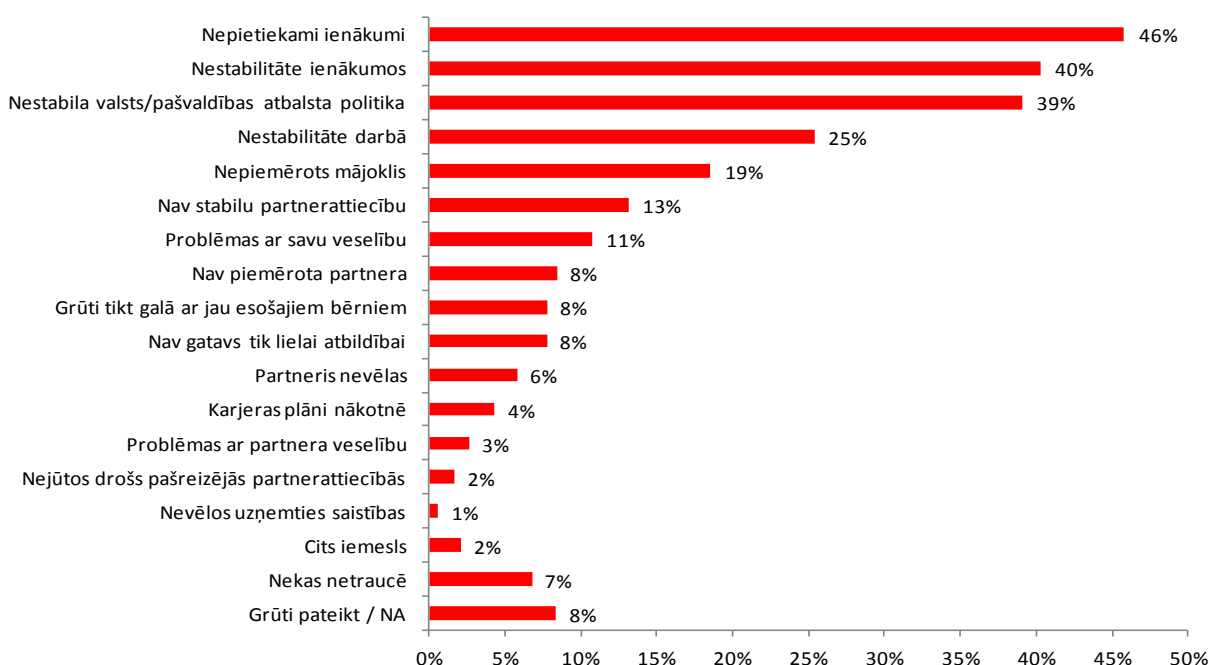
Finansiālās iespējas – algas un nedrošā situācija darbā – padziļinātajās intervijās tika minētas kā faktors, kas pašlaik neļauj atļauties vēl vienu bērnu, jo bērna ienākšana ģimenē tiek skatīta kā dārga investīcija. Tas liecina, ka bērnu plānošanā paralēli citām tiek izmantota arī ekonomiska racionalitāte. Vairāki vecāki norādīja, ka, plānojot bērnu skaitu, tiek domāts par to, lai vēl viena bērna radīšana nelabvēlīgi neietekmētu ģimenē jau esošos bērnus.

Pētījumā iegūtie kvantitatīvie dati šos rezultātus apstiprina. Vaicājot respondentiem, kas ir tie faktori, kuri traucē viņiem sasniegt vēlamo bērnu skaitu (sk.33.attēlu), visbiežāk minētās atbildes saistītas ar

⁷³Employment rates for selected population groups, 2001–2011 (%) [skatīts internetā:http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/images/3/39/Employment_rates_for_selected_population_groups%2C_2001-2011_%28%25%29.png]

finansiālo stabilitāti un nodarbinātību. Trīs atbildes no četrām visbiežāk nosauktajām ir par ienākumu lielumu, ienākumu stabilitāti un darba stabilitāti.

ATTĒLS 33. KĀDI APSTĀKĻI JUMS TRAUCĒ SASNIEGT VĒLAMO BĒRNU SKAITU ĢIMENĒ? (RESPONDENTI, KAM VĒLAMAIS BĒRNU SKAITS PĀRSNIEDZ PLĀNOTO; N=226; ATBILŽU SKAITS VIENAM RESPONDENTAM NEBĪJA IEROBEŽOTS)

Avots: Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru pētījums, 2013.

Būtiski, ka cilvēki, kuriem bijuši stabili ienākumi un darbs arī krīzes laikā, padziļinātājās intervijās izteica gatavību nākotnē radīt vēl bērnus, kamēr vecāki, kas bija piedzīvojuši nestabilitāti darbā – to zaudējuši vai arī būtiski tikusi samazināta viņu alga – norādīja, ka nejūtas pietiekami droši, lai radītu bērnus nākotnē.

9.1.DARBA UN ĢIMENES DZĪVES SAVIENOŠANA

Stabils darbs sievietei un viņas partnerim tika skatīts kā būtiskākais aspekts, plānojot bērnus, tomēr pētījuma dalībnieki norādīja, ka bērnu radīšanai ir negatīvas sekas uz nodarbinātību. Abu dzimumu pētījuma dalībnieki norādīja, ka bērnu radīšana negatīvāk ietekmē sievietes karjeru, bet par ietekmi sūdzas arī vīrieši, kam ir trīs un vairāk bērnu. Līdz ar to papildus drošība darbā cilvēkiem ar bērniem ir būtiska tautas ataudzei.

Darba un ģimenes dzīves savienošana lielā mērā ir atkarīga no diviem aspektiem: (1) darba devēja attieksmes pret darbiniekiem ar maziem bērniem un (2) partneru savstarpējās sadarbības mājas darbu veikšanā un bērnu aprūpē. Otrais aspekts ietekmē gan vecāku pieredzi darbā, gan pieredzi bērnu aprūpē – tas plašāk aprakstīts 7.1.1.sadaļā.

Darba devēju attieksme kopumā nav tautas ataudzi veicinoša – lai arī valsts ir noteikusi aizsardzību sievietēm pirmsdzemdību un pēcdzemdību periodā, vairākas pētījuma dalībnieces atzina, ka viņām nav piedāvāts vieglāks darbs grūtniecības laikā – pat gadījumos, kad tas apdraudējis viņu grūtniecību. Vienā gadījumā sievieti atlauda no darba tāpēc, ka viņa vēlējās atvieglojumus darbā, jo pastāvēja risks zaudēt

grūtniecību. Arī citas sievietes atzina, ka grūtniecības laikā darbavietā ir saņēmušas negatīvu attieksmi, kas izpaudusies regulāros pārmetumos no darba devēja vai kolēģiem. Trīs no pētījuma dalībniecēm nav varējušas to izturēt un tāpēc no darba aizgājušas.

Dekrētā gāju iepriekšējā darbavietā, kur man bija jāstrādā ilgas stundas stāvēt, un man sākās spontānais aborts. Biju slimnīcā, tad otrreiz atgriezos darbā, un atkal sākās tas pats. Tad runāju ar priekšniecību, ka tā vairs nevaru strādāt kā zirgs, jo tā es zaudēju bērnu. Uz ko man priekšniecība atbildēja – vai, tavuprāt, mēs te visi esam zirgi? Skaidrs, es pagriezos un aizgāju. Pat neuzrakstīju atlūgumu, vienkārši vairs neatnācu uz darbu. (Divu bērnu māte no Rīgas, 34 gadi).

Sieviešu gadījumā nodarbinātības pārtraukums pirms un pēc dzemdībām, kā arī darba un bērnu kopšanas savienošana, īpaši bērniem slimojot, ir aspekti, kas tiek skatīti kā drauds karjerai. Negatīva attieksme pret sievietēm ar maziem bērniem darbā ir izplatīta parādība, par to liecina fakts, ka arī tās sievietes, kas nebija pašas sajutušas negatīvu ietekmi sakarā ar bērnu radīšanu, bija dzirdējušas par sievietēm, kas tiek atlaistas grūtniecības vai pēcdzemdību periodā vai arī zaudējušas pozīciju darbā, ko ieņēmušas pirms tam. Zināšanas par šādu varbūtību sievietēm liek baidīties par savu nodarbinātību un traucē izmantot viņām pienākošos Darba likumā noteiktos sociālos labumus – saīsinātu darbadienu vai zīdīšanas pārtraukumus, jo šādi pastāv risks nokaitināt priekšniecību vai citus kolēģus. Atsevišķās situācijās šīs tiesības tiek prasītas, bet liegtas:

Un tad, kad es prasīju, nu, par cik to bērnu baroju, vēl astoņi mēneši. Man teica: „Nē.” Un tad man bija tā, ka es atnācu mājās četrus piecos, man bija uzreiz tas puika pie krūts, un tad visu vakaru, visu nakti tikai ēda, ēda, ēda. (Trīs bērnu māte no Latgales, 31 gads).

Lai arī sievietes norāda, ka zina savas tiesības un apzinās, kurās situācijās darba devēja rīcība ir nelikumīga, tomēr atzīst, ka par savām tiesībām necīnās. Galvenais iemesls, kas tiek minēts – darbu tādā situācijā neatgūsi, bet tiks patērēts laiks un enerģija, kas var negatīvi ietekmēt grūtniecību vai ģimeni.

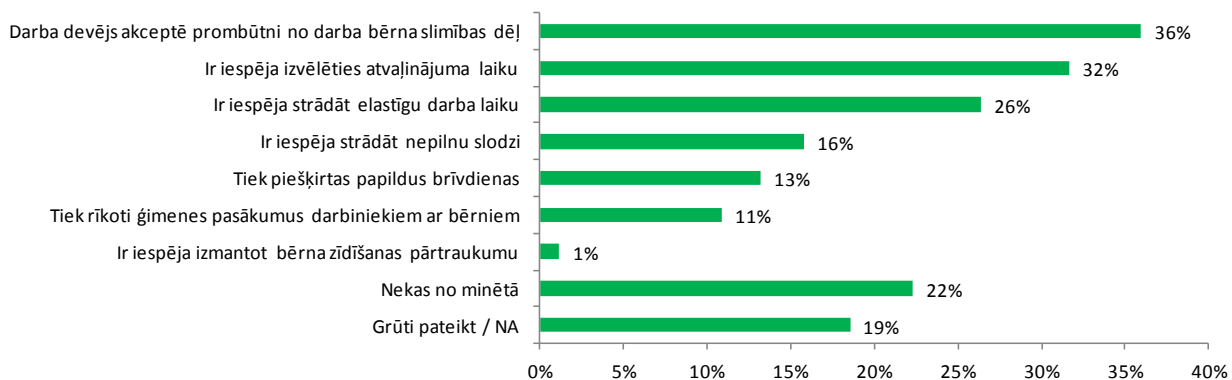
Aptaujas dati liecina, ka vecākiem ar bērniem visbiežāk ir iespēja nestrādāt bērna slimības laiku (sk.34.attēlu), retāk tiek piedāvāta iespēja izvēlēties atvaļinājuma laiku vai strādāt elastīgu darba laiku. Nepilna laika darbs Latvijā nav tik izplatīta prakse kā daudzviet citur Eiropā, līdz ar to šīs iespējas nepiedāvāšana nebūtu tieši jāsaista ar tautas ataudzi, drīzāk ar darbaspēka nodarbināšanas kultūru kopumā. 22% respondentu norāda, ka darba devēji nav nodrošinājuši nekādus atvieglojumus vecākiem ar bērniem.

Pētījuma dalībnieki uzskata, ka darba devēja attieksme ir atkarīga no tā, vai darba devējam pašam ir bērni, jo tas ļauj labāk izprast darbiniekus ar bērniem. Vairāki pētījuma dalībnieki saprotošu attieksmi saistīja ar darba devēja dzimumu, norādot, ka sievietes ir saprotošākas, kamēr citi uzskatīja, ka tas saistīts ar cilvēka raksturu un īpašībām:

Mēs kolektīvā visas esam mātes un mums ir bērni, visas saprot un, ja var, tad samainās. Priekšniecība arī ir pretimnākoša. Protams, viņa ir neapmierināta, bet visi ir saprotoši. Varbūt tāpēc, ka esam sieviešu kolektīvs. Vīriešu mums nav, ar to mums ir paveicies, jo viņi savādāk pret to attiektos. Iepriekšējā darbā, kur es grūtniecības dēļ aizgāju, priekšniecībai bija sava politika – ja jūs nākat šeit strādāt, jums ģimenei

nevajadzētu būt. Nekādus bērnus, vīrus, jo jums ir jādomā tikai par darbu. (Divu bērnu māte no Rīgas, 34 gadi).

ATTĒLS 34. DARBA DEVĒJU NODROŠINĀTIE ATVIEGLOJUMI VECĀKIEM, KAM IR BĒRNI LĪDZ 6 GADU VECUMAM (RESPONDENTI, KAS STRĀDĀ ALGOTU DARBU, KURIEM IR BĒRNS LĪDZ 6 GADU VECUMAM UN KAS DZĪVO AR TO KOPĀ; N=272)

Avots: Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru pētījums, 2013.

Gadījumos, kad darba devējs saprot situāciju, viņš ļauj meklēt darbiniekiem risinājumus veiksmīgai darba un bērnu aprūpes apvienošanai, piemēram, ļauj strādāt attālināti no mājām, vai ātrāk aiziet gadījumos, kad ātrāk jāizņem bērns no bērnudārza. Darba devēja atbalsts tiek saistīts nevis ar Darba likumā noteiktajām tiesībām, bet gan savstarpējām attiecībām darba kolektīvā. Lai uzturētu labas attiecības, darbinieki dažkārt atsakās no šīm tiesībām. Kāda no pētījuma dalībniecēm, kas strādāja valsts iestādē, atzina, ka, lai arī izmanto slimības lapu slima bērna kopšanai, tomēr labu attiecību labad šajā laikā strādā attālināti. Labu koleģiālu attiecību gadījumā darba devēji privātos uzņēmumos veic lielāku nodokļu nomaksu pirms maternitātes vai vecāku atvaļinājuma, radot saņemamā pabalsta apjoma palielināšanu, vai arī izmaksā naudas pabalstus bērna piedzimšanas gadījumos.

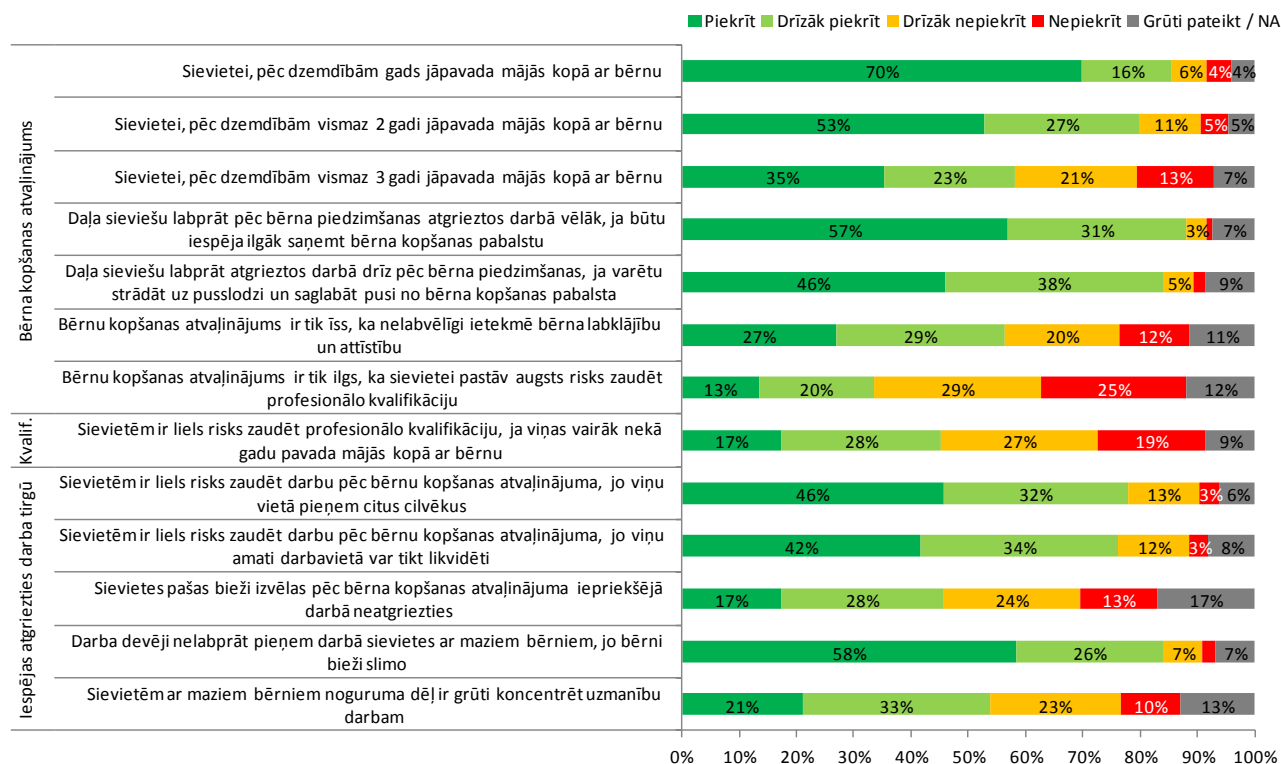
Būtiski, ka informanti, kas bija piedzīvojuši negatīvu attieksmi darbavietā, baidās plānot nākamo bērnu, jo nav pārliecināti, ka līdzīga situācija neatkārtosies. Turklāt tās ģimenes, kur sievietes bija drošas, ka arī bez viņu ienākumiem ģimene izdzīvos, neskatoties uz negatīvo pieredzi darbā, biežāk norādīja, ka radītu vēl bērnus, kamēr tās, kuru ienākumi bija būtiski ģimenes izdzīvošanai, baidījās plānot nākamus bērnus.

9.2. BĒRNA KOPŠANAS ATVAĻINĀJUMS UN NODARBINĀTĪBA

Sabiedrībā kopumā dominē tradicionāli uzskati par sievietes karjeras un bērna kopšanas apvienošanu (sk. 35.attēlu) – 86% aptaujāto piekrīt vai drīzāk piekrīt, ka sievietei ar bērnu pēc dzemdībām mājās jāpavada vismaz gads, 80% – ka vismaz divi gadi, bet 55% – ka vismaz 3 gadi. Cilvēki drīzāk sliecas piekrist uzskatam, ka bērna kopšanas atvaļinājums ir par īsu, tāpēc negatīvi ietekmē bērna attīstību, nevis tam, ka tas ir par ilgu, tāpēc negatīvi ietekmē karjeru. Tiesa gan, tam, ka sieviete visdrīzāk nesaglabās iepriekšējo darbavietu un pēc bērna kopšanas atvaļinājuma viņai vispār būs grūtības ar darba atrašanu, cilvēki piekrīt, bet ideālo prioritāšu skalā bērna attīstība tiek vērtēta augstāk – augstāk

par pašas sievietes labklājību un drošību. Tradicionālie uzskati visvairāk ir raksturīgi gados vecākajiem respondentiem un tiem, kas paši izaudzinājuši vairāk bērnu. Tomēr nav novērojamas būtiskas atšķirības pēc atbildējušo sieviešu vecuma uz jautājumiem par to, vai daļa sieviešu labprātāk atgrieztos darba tirgū agrāk vai vēlāk pēc bērna piedzimšanas, nekā tas paredzēt šobrīd.

ATTĒLS 35. VIEDOKĻI PAR BĒRNA KOPŠANAS ATVAĻINĀJUMU, SIEVIEŠU IESPĒJĀM TĀ LAIKĀ ZAUDĒT KVALIFIKĀCIJU UN IESPĒJĀM PĒC BĒRNA KOPŠANAS ATVAĻINĀJUMA ATGRIEZTIES DARBA TIRGŪ (VISI RESPONDENTI).

Avots: Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru pētījums, 2013.

Pabalstu sistēma Latvijā, piedzimstot bērnam, ir veidota, sniedzot iespēju strādājošai mātei vai tēvam salīdzinoši ilgu laika periodu izmantot bērna kopšanas atvaļinājumu un audzināt bērnu, nezaudējot darbu, kas noteikti labvēlīgi ietekmē bērnu, bet atstāj būtiskas sekas uz vecāku un īpaši mātes karjeru, palielinot risku zaudēt kvalifikāciju un darbu. Tomēr, ja uz sieviešu nodarbinātības jautājumu paskatās nevis no esošo bērnu labklājības viedokļa, bet no potenciālo bērnu radīšanas viedokļa, situācija atšķiras – tik ļoti rūpējoties par nelielu esošo bērnu skaitu, veltot viņiem daudz laika un citu resursu, ģimenēs, kurās varētu būt otrs vai trešais bērns, tāda bieži vien nebūs.

Lai samazinātu bērnu radīšanas un aprūpes ietekmi uz nodarbinātību, ir jāveicina iespēja vecākiem un īpaši mātēm ātrāk atgriezties darbā, vecākiem dalīt bērna aprūpes pienākumus un savienot ģimenes un darba dzīvi. Īpaši būtiska sieviešu nodarbinātība ir attiecību stabilitātes kontekstā, jo ar joprojām populāro tradicionālo vecāku atbildības dalījumu pastāv augsta varbūtība, ka sievietei var nākties audzināt bērnu vienai. Nestabilitāte attiecībās vienlaikus ar nestabilitāti nodarbinātībā palielina nabadzības risku sievietēm ar maziem bērniem.

Ilgstoša bērna aprūpe mājās var būt efektīva sabiedrības ataudzei, tikai kamēr attiecības ir patiešām stabilas. Mājsaimniecei laulības vai neregistrētas kopdzīves iziršanai ir nesalīdzināmi smagākas sekas nekā sievietei ar kvalifikāciju un pieprasījumu darba tirgū.

Daļēja laika nodarbinātība un abu vecāku iesaistīšanās bērna kopšanā, ļautu uzturēt abu vecāku kvalifikāciju. Tomēr nodarbinātība var radīt papildus izdevumus, kas saistīti ar transportu un bērna pieskatīšanas deleģēšanu, ko zema alga (puslodes gadījumā – puse no zemas algas) ne vienmēr nosedz. Ja veidojas šāda situācija, sievietes uzturēt vai uzlabot profesionālo kvalifikāciju bērna kopšanas atvaļinājuma laikā vienkārši nevar atļauties, tomēr uz problēmu, ka pastāv risks kvalifikāciju zaudēt, ja mājās kopā ar bērnu pavada vairāk nekā gadu, norāda 45% respondentu.

9.3. UZŅĒMĒJDARBĪBA UN PAŠNODARBINĀTĪBA

Intervijas rāda, ka bērna kopšanas atvaļinājums un pat maternitātes atvaļinājums tiek izmantots kvalifikācijas celšanai vai personiskai uzņēmējdarbībai. Vairākas pētījuma dalībnieces atzina, ka ir izmantojušas maternitātes atvaļinājumu, lai pabeigtu vai uzsāktu studijas, kas pēc tam ir ļāvis iegūt vai mainīt darbu.

Citas pētījuma dalībnieces bija uzsākušas savu uzņēmējdarbību – viena atvērusi nelielu mākslas galeriju, viena lietoto preču veikaliņu, cita tirgo internetā savus rokdarbus. Sievietes–uzņēmējas uzskata, ka bērna kopšanas atvaļinājums ir labs brīdis sava uzņēmuma veidošanā, jo uzņēmējdarbības iesākuma stadijā vēl trūkst regulāru un paredzamu ikmēneša ienākumu. Pašnodarbinātība ir viegli savienojama ar bērnu aprūpi un nodrošina ģimenei papildus ienākumus, tāpēc valstiski atbalstāma būtu tieši mazu bērnu vecāku un īpaši māšu uzņēmējdarbība.

9.4. NELEGĀLA NODARBINĀTĪBA

Negatīva ietekme uz dzimstību ir arī nelegālajai nodarbinātībai: (1) nelegāli nodarbinātie ir vēl mazāk droši par savu darbu nekā pārējie, kas savukārt ierobežo bērnu radīšanu, (2) ģimenes, kas iesaistās nelegālajā nodarbinātībā, minimālā apmērā saņem atbalstu no valsts un pašvaldības, tāpēc, plānojot ģimeni, īpaši izvērtē savas finansiālās iespējas, jo var paļauties tikai pašas uz sevi.

Pētījuma dalībnieki, kas strādāja nelegāli, atzina, ka šādam nodarbinātības veidam piekrīt, jo nav droši par savām prasmēm atrast legālu darbu. Vairākiem, kas stāstīja par šādu situāciju, ir problēmas ar valsts valodas zināšanām, kas padara viņus mazāk konkurētspējīgus darba tirgū. Strādājot nelegāli, darbinieki nesaņem arī citus atbalsta veidus, kas viņam pēc likuma pienākas un ļautu savienot bērnu aprūpi ar darbu (saņem bērna kopšanas pabalstu vecāku pabalsta vietā; nesaņem atvieglojumus, kas pēc likuma būtu jānodrošina darba devējam). Līdz ar to dzimstības veicināšanai ir būtiski nelegālo nodarbinātību aizstāt ar legālo.

9.5. IENĀKUMI UN IZDEVUMI ĢIMENĒM AR BĒRNIEM

Vecākiem ir ļoti dažādi uzskati, cik lieliem jābūt ienākumiem, lai varētu uzturēt ģimeni. Summas, kas tiek minētas padziļinātajās intervijās, ir no 170 līdz 2000 latiem. Biežāk dominējošās atbildes ir 600 – 700 latu ģimenei. Tomēr vecāki atzīst, ka tas ir relatīvi un atkarīgs, kā vēlas dzīvot, tādēļ bieži vien intervijās nosauktā summa ir aptuvens obligāto vajadzību aprēķins.

Ļoti atkarīgs no pašas ģimenes. Ir ģimene, kas iztiks ar 500 latiem, ir ģimene, kas ar diviem tūkstošiem neiztiks. Tas atkal, kādas prasības. (Divu bērnu māte no Pierīgas, 24 gadi)

Pastāv arī teritoriālās atšķirības – pilsētā dzīvojošie norāda lielākus ienākumus, kas nepieciešami, lai nomaksātu visus izdevumus, kamēr laukos kā būtisks atbalsts tiek minēts dārzs, kur tiek izaudzēta daļa pārtikas.

Laukos ir labāk. Ir dārziņš savs, kaut kas tāds. Nu, vai to citu iespēju ir mazāk, tādu kā izklaidējošo un atpūtas visādu, šeit ir savādāk. Iztikt ir vieglāk laukos nekā pilsētā. (Divu bērnu māte no Latgales, 33 gadi)

Izdevumi ir saistīti arī ar vecāku individuālajiem uzskatiem, kas ir tas, ar ko bērni būtu jānodrošina. Biežāk pieminētie izdevumi ir ēdiens, higiēnas preces, apģērbs un apavi, kā arī interešu izglītība. Vairāki vecāki kā būtisku izdevumu kategoriju norādīja ziemas apģērbu, kas ir salīdzinoši dārgs.

Ziema nāca, bija bērnam jāpērk apģērbs – kombinezons un zābaki 100 latī. (Divu bērnu māte no Rīgas, 34 gadi)

Ģimenes, kurās ir vairāki bērni, norādīja, ka vienu un to pašu apģērbu nēsā vairāki bērni pēc kārtas. Dārgas ir arī bērnu rotaļlietas, ko daudzi vecāki nevar atļauties. Savukārt citi norāda, ka vēlas savu bērnu nodrošināt ar dažādām rotaļlietām, jo tas tiek saistīts ar viņa attīstību. Rezultātā rotaļlietām tērētas naudas apjoms ir saistīts arī ar vecāku uzskatiem par bērnu audzināšanu.

Vislielākās bažas vecākiem ir par viņu spēju bērniem nodrošināt augstāko izglītību. Pāris vecāku ir atvēruši krājkontus ar mērķi krāt naudu šim mērķim un, piemēram, ieskaita tur bērnu ikmēneša pabalstu (8 latus). Citi uzskata, ka tad, kad šis jautājums aktualizēsies, arī mēģinās vairāk nopelnīt, lai dotu bērniem iespēju mācīties.

10. DZĪVESVIETA UN GATAVĪBA TO MAINĪT

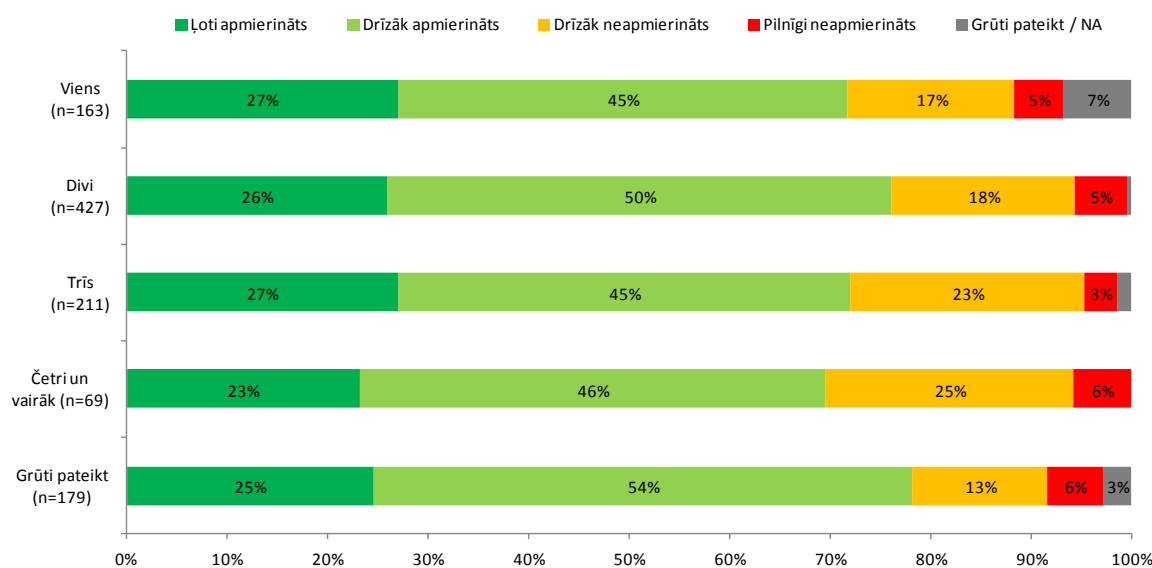
Vairākās gados jaunu vecāku intervijās savs mājoklis tika pieminēts kā aspekts, kas tiek ņemts vērā plānojot nākamus bērnus.

10.1. MĀJOKĻA PROBLĒMAS ĢIMENĒM AR BĒRNIEM

Ienākumu nepietiekamība jaunākiem vecākiem traucē ne vien sava mājokļa iegādei, bet arī dzīvokļa īrei, tāpēc viņi biežāk izvēlas dzīvot kopā ar saviem vecākiem. Kaut gan tādējādi ir iespējams dalīt bērnu pieskatīšanas pienākumus, dzīvošanai kopā var būt arī negatīvs iespaids uz savstarpējām attiecībām. Piemēram, kādā intervijā uz jautājumu, ko jūs gribētu no valsts, sieviete atbildēja – savu mājokli, jo, dzīvojot kopā ar vecākiem, savstarpējās attiecībās ir nepārtraukta spriedze.

Problēmas ar mājokli aktuālas ir arī citu vecumu vecākiem – vecāki vecumā ap 30 gadiem intervijās norādīja, ka sava mājokļa iegādi pašlaik traucē nespēja sakrāt naudu mājokļa pirmajai iemaksai, tāpēc nolemts par labu mājokļa īrei.

ATTĒLS 36. IECERĒTAIS KOPĒJAIS BĒRNU SKAITS ATKARĪBĀ NO APMIERINĀTĪBAS AR PAŠREIZĒJO MĀJOKLI [TIE RESPONDENTI, KAM NĀKOTNĒ VAR BŪT BĒRNI, N=1049]

Avots: Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru pētījums, 2013.

Vairāki vecāki norādīja, ka mājokli iegādājušies, ņemot kredītu, tomēr tā apmaksā sarežģī ikdienas budžeta plānošanu, jo ģimenes iespējas kaut ko atļauties tiek būtiski ierobežotas. Intervijās bija atšķirīgas atbildes par kredītu ietekmi. Lielākoties tika norādīts, ka kredītu maksājumi sastāda 20 – 40% no visiem ģimenes ienākumiem. Tie vecāki, kas krīzes kontekstā bija saglabājuši darbu vai nebija sajutuši ienākumu samazinājumu, izrādījās drošāki par bērnu radīšanu nākotnē.

Sanāk tā rupji rēķinot, kāda ceturtdā vai piektā daļa no kopējiem ienākumiem, kas ir. Tas ir tīri tikai kredīts, tas nav komunālie vai bērnu izglītošana, tīri tikai kredīts. (Trīs bērnu māte no Pierīgas, 34 gadus veca).

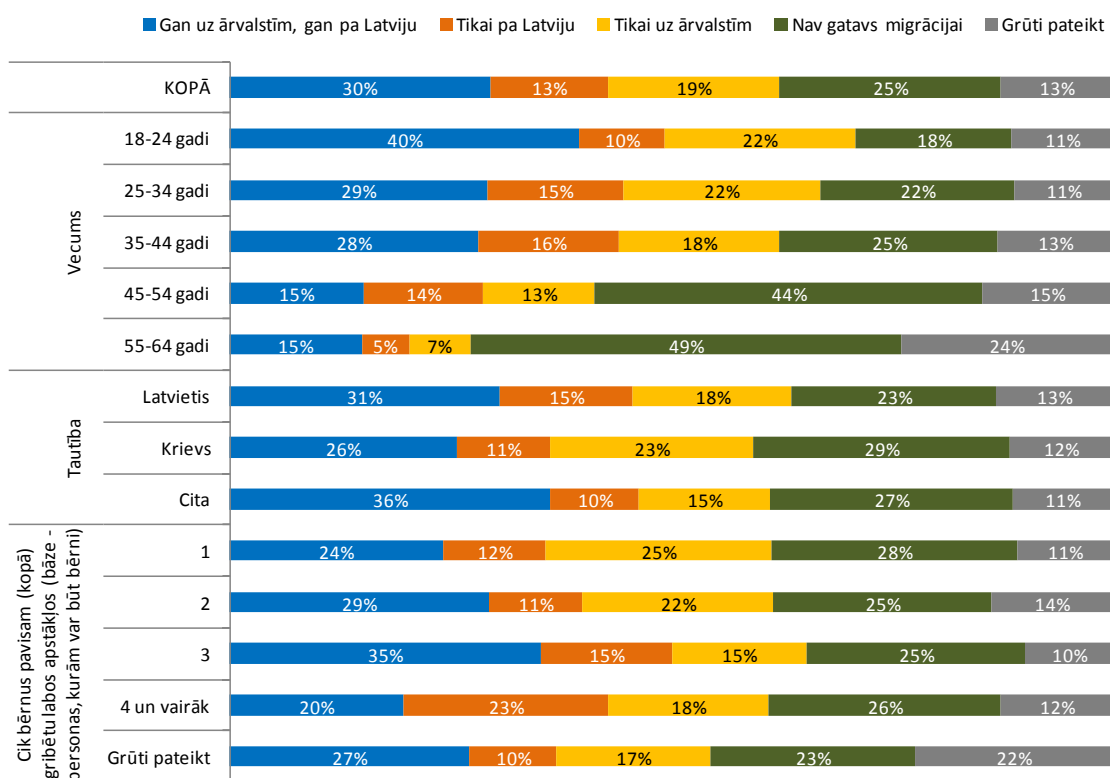
Tomēr nevarētu uzskatīt, ka mājokļa jautājums ir starp būtiskākajiem, kas tiek ņemts vērā, plānojot nākamos bērnus. 36.attēls parāda, ka mazāks iecerētais bērnu skaits nav raksturīgs tiem respondentiem, kas ir neapmierināti ar savu mājokli. Drīzāk konstatējama pretēja tendence – pie lielāka bērnu skaita mājoklis ir sliktāks, kas saistāms ar nespēju atļauties labāku. Bet tās jau ir sekas lielākam bērnu skaitam.

Mājokļa kvalitāte tiešā veidā reti ietekmē bērnu plānošanu, bet, gaidot bērnu, tiek rasts risinājums, kā uzlabot mājokli, ja tas nav piemērots. Piemēram, ģimenes mēdz pārvākties no pilsētām uz laukiem vai mazpilsētām, lai varētu atļauties pietiekama izmēra dzīvojamo telpu. Savukārt, ja ģimene nav gatava radīt vēl bērnus, tad tam būs virkne cēloņu, starp kuriem var tikt minēta arī mājokļa kvalitāte, tomēr tas nebūs būtiskākais.

10.2. GATAVĪBA MAINĪT DZĪVESVIETU

Ievērojama daļa Latvijas iedzīvotāju, atbildot uz jautājumu par to, vai viņi ekonomisku grūtību gadījumā būtu gatavi mainīt dzīvesvietu, norāda, ka tas būtu iespējams. Turklāt gados jaunākā respondentu daļa gatavību mainīt dzīvesvietu izrāda daudz biežāk par citiem.

ATTĒLS 37. GATAVĪBA MAINĪT DZĪVESVIETU EKONOMISKU GRŪTĪBU GADĪJUMĀ – VECUMA, TAUTĪBAS UN VĒLAMĀ BĒRNU SKAITA GRIEZUMĀ

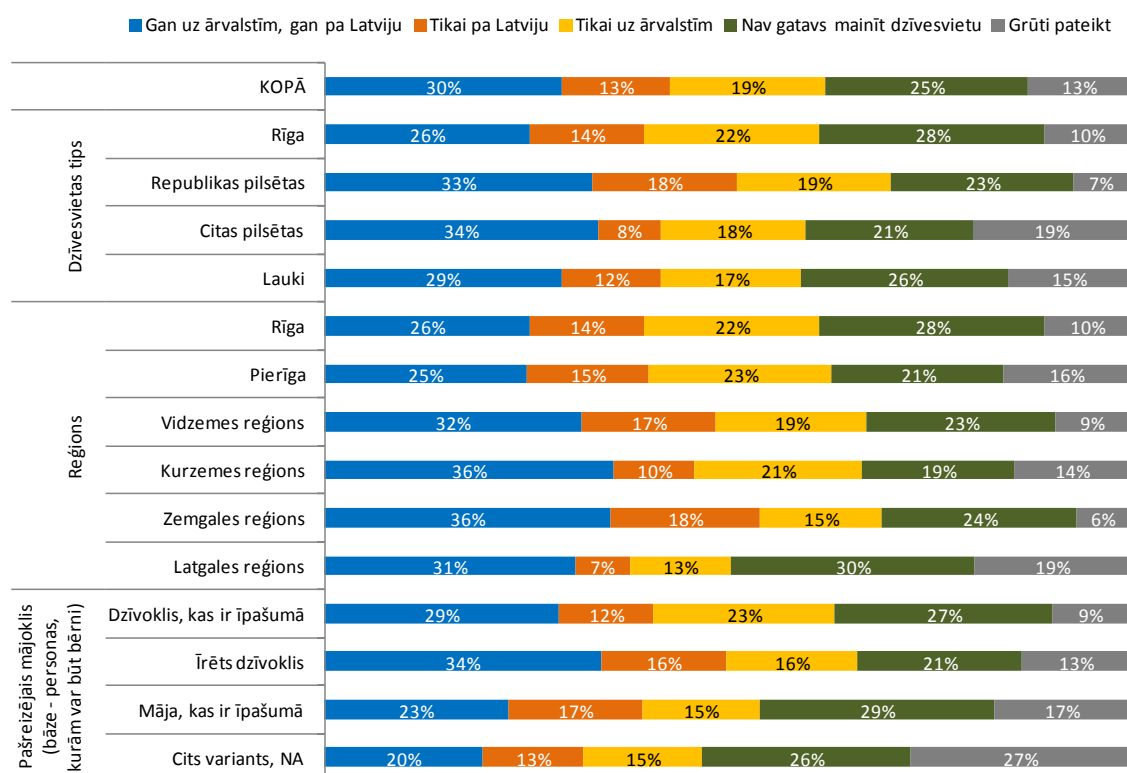
Avots: Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru pētījums, 2013.

Pētījuma ietvaros tika uzdoti divi atsevišķi jautājumi – par gatavību pārcelties uz ārvalstīm, kā arī gatavību mainīt dzīvesvietu Latvijas ietvaros. Hipotētiski tika pieņemts, ka daļu no emigrantiem, ja dzīvesvietas mainīšana tāpat būtu neizbēgama, vajadzētu piesaistīt lielākajām pilsētām vai citām teritorijām Latvijā, kas tā vai citādi potenciālajiem emigrantiem ir labvēlīgākas par pašreizējo dzīvesvietu.

Atbildes uz abiem jautājumiem – par gatavību emigrēt vai pārcelties Latvijas ietvaros – tika skatītas savstarpējā kontekstā – rezultāts atspoguļots 37. un 38. attēlā.

37.attēls parāda, ka iedzīvotāju grupa, kurai migrācija uz ārvalstīm būtu nozīmīga prioritāte attiecībā pret migrāciju Latvijas ietvaros (proti, tie, kas norāda, ka gatavi pārcelties vienīgi uz ārvalstīm), ir krievu tautības cilvēki. Līdzīga tendence parādās arī attiecībā uz cilvēkiem, kam ir neliels vēlamais bērnu skaits – 1 vai 2. Savukārt latviešu tautības jaunieši, īpaši ar augstāku vēlamais bērnu skaitu, būtu salīdzinoši vienkāršāk motivējami palikt Latvijā, un šajā virzienā arī būtu nepieciešams orientēt politikas instrumentus.

ATTĒLS 38. GATAVĪBA MAINĪT DZĪVESVIETU EKONOMISKU GRŪTĪBU GADĪJUMĀ – DZĪVESVIETAS TIPA, REĢIONU UN PAŠREIZĒJĀ MĀJOKĻA GRIEZUMĀ.

Avots: Tautas ataudzi ietekmējošo faktoru pētījums, 2013.

38.attēlā redzami citi šo pašu jautājumu griezumā. Redzams, ka visvairāk tieši uz ārvalstīm, neapsverot iespēju migrēt Latvijas ietvaros, vēlētos emigrēt rīdzinieki un Pierīgas iedzīvotāji, taču šeit jāņem vērā,

ka viņiem Latvijā varētu nebūt līdzvērtīgas alternatīvas, kurp pārcelties. Vismazāk gatavību pārcelties šobrīd izrāda Latgales iedzīvotāji, arī laucinieki.

Kā salīdzinoši nozīmīgi „enkuri”, kas kavē migrāciju, jāmin respondentu nekustamie īpašumi – sevišķi privātmājas. Arī kvalitatīvie dati apstiprina šo tendenci. Līdz ar to jaunām ģimenēm labvēlīga mājokļa politika varētu palīdzēt stiprināt iesakņošanos Latvijā.

10.2.1. Migrācija uz ārzemēm

Visi pētījuma kvalitatīvajā daļā intervētie zināja kādu personu vai ģimeni, kas pārcēlusies uz dzīvi vai kādu laiku strādājusi ārzemēs. Dažiem arī pašiem bija migrācijas pieredze. Galvenie pētījuma dalībnieku pašu pārcelšanās iemesli saistījās ar darba trūkumu Latvijā, kā arī dažādu ģimenes ekonomisko problēmu risināšanu. Intervijās minētās ekonomiskās problēmas bija: (1) zema darba samaksa Latvijā, kas traucē apmierināt ģimenes pamatvajadzības; (2) kredīti, kuru nomaksa nav iespējama, strādājot Latvijā; (3) lielāku līdzekļu nepieciešamība kādam noteiktam mērķim, piemēram, mājoklim vai citām nepieciešamām lietām.

Viena no pētījuma dalībniecēm, kas intervijas laikā atzina, ka tuvākajā laikā gatavojas pārcelties uz ārzemēm kā iemeslu minēja Lielbritānijas atbalstu ģimenēm ar bērniem, kas nav salīdzināms ar Latvijas piedāvāto un ļaujot risināt ģimenes finansiālās problēmas.

Jā, jo citādi nevar. Esmu paskaitījusi – pilnu slodzi strādāju, es gribu dzīvokli savu, ja vēl kādi pabalsti, tad nu man tie 200 poundi ēšanai paliek, a te, ja tā gribētu viena un īrēt, tad pašā es taču vispār nevarētu, piemēram, ja viens cilvēks [pelna] – īrēt dzīvokli un pašā. (Divu bērnu māte no Ziemeļiem, 37 gadi)

Vēl kā iemesli aizbraukšanai tika minēti arī plašākas izglītības iespējas pašiem vai bērniem, jaunas pieredzes iegūšana, citu kultūru iepazīšana, labāks klimats un dzīves baudīšanas iespējas, kā arī gadījumi, kad ir izveidojušās partnerattiecības ar citas valsts pārstāvi un kā mītnes zeme tiek izvēlēta partnera dzimtene.

Tāpat jāņem vērā, ka, prom dodoties tikai vienam no partneriem, parādās draudi ģimenes stabilitātei.

Vīrs palika Latvijā strādāt, bet viņa ar bērniem pārcēlās. Un vismaz uz doto brīdi izskatās, ka viņa atpakaļ vairs nepārcelsies. Un kā ir ar to ģimeni? Grūti pateikt, principā viņi satiekas, nu, kad viņa var, brauc uz Latviju, vai tad vīrs brauc pie viņiem. Nu, tā nav tā ikdienas satikšanās. Nu, protams, katru vakaru saziņa Skype, lai bērni tēvu neaizmirst, bet, principā, es domāju, vēl gadi divi maksimums, ja ģimene nenāks kopā, tad visticamāk viņi arī izšķirsies, tas ir tikai loģiski. (Trīs bērnu māte no Ziemeļiem, 34 gadi)

Līdz ar to arī ģimeņu stabilitātes veicināšanai ir būtiski samazināt uz ārzemēm emigrējošo Latvijas iedzīvotāju skaitu.

10.2.2. Migrācijas viņa atgriešanas politikas vērtējums

Kā galvenos faktorus, kas liktu aizbraucējiem atgriezties, pētījuma dalībnieki minēja: (1) konkurētspējīgu atalgojumu darbā; (2) valsts rūpes, attieksmes maiņu pret iedzīvotājiem; (3) vispārēju stabilitāti valstī, kas radītu drošības sajūtu.

Neviennozīmīga attieksme bija pret valsts ieceri motivēt aizbraukušos atgriezties. Lielākā daļa uzskata, ka valstij primāri ir pienākumi pret tiem, kas valstij ir bijuši lojāli un tikai tad pret aizbraukušajiem. Tāpēc valstij vispirms ir jāmotivē cilvēkus neaizbraukt un tikai tad atgriezties. Kā uzskata pētījuma dalībnieki, pieaugušie emigranti drīzāk atgrieztos, jo viņiem ar Latviju ir emocionāla saikne. Savukārt jauniešus, kam piemīt spēja vieglāk integrēties un kam rodas iespēja iegūt konkurētspējīgu izglītību ārzemēs, vairums uzskata par Latvijai zudušiem.

Arī bērnu izglītība tiek minēta kā atgriešanos kavējošs faktors. Izglītības uzsākšana ārzemēs un laba izglītības kvalitāte liek ģimenei palikt tur. Latvijas izglītība netiek uzskatīta par konkurētspējīgu, salīdzinot ar izglītību citur.

A tā izglītība skaitās daudz vērtīgāka nekā augstskolas mūsējās. Mums tik teorija, teorija. Un, ja viņš aizbrauc tagad, pat ja atgriežas, viņam visas durvis trīs reizes vairāk vaļā. Un ārzemju pieredze. (Divu bērnu māte no Zemgales, 37 gadi)

Vairākiem pētījuma dalībniekiem ar migrācijas pieredzi iemesli, kas pašiem likuši atgriezties, bija atšķirīgi no tiem, ko viņi minēja, runājot par citu cilvēku motivēšanas instrumentiem atgriezties. Pētījuma dalībnieki atgriezās, jo: (1) vēlējas strādāt savā profesijā; (2) nespēja iekļauties citā kultūrā, izjuta piederības trūkumu, dzīvojot ārzemēs; (3) bija atrisinājuši savas materiālās problēmas, piemēram, nomaksājuši kredītu; (4) izjuta nepieciešamību pēc tuvinieku atbalsta bērnu audzināšanā; (5) vēlējas saglabāt savu latvietību; (6) vajadzēja rūpēties par vecākiem.

Līdzīgi iemesli bija arī tiem, kas izvēlējās nemigrēt. Šeit tika minēti arī tādi faktori kā: (1) ģimene un tās labklājība, kas apmierina Latvijā; (2) vēlme dzemdēt un audzināt bērnus Latvijā (3) mājoklis, kas iegādāts un par ko ir jā rūpējas; (4) piederības sajūta.

Tad apsvērām, ka mans vīrs Jānis varētu braukt viens pats prom, bet ziemā ar trīs bērniem un malkas apkuri, ja ar ūdeni kaut kas notiek vai kanalizācija aiziet ciet, ko tad lai es daru? Man nav tāds mājas pārvaldnieks, kas atnāks, ja es izsaukšu. Tā māja īstenībā atturēja no tā. (Trīs bērnu māte no Pierīgas, 40 gadi)

Interpretējot šo informāciju, jāņem vērā, ka pie faktoriem, kas citus it kā motivētu atgriezties, tiek minētas nepiepildītas vēlmes, un runa ir par cilvēkiem, kas nav atgriezušies. Savukārt informanti ir atgriezušies un visbiežāk norāda uz ietekmējošiem faktoriem, kurus valstij veicināt vai jebkādi ietekmēt būtu problemātiski un kas ir reāli pastāvoši nevis vēlmju līmenī.

10.2.3. Migrācija Latvijas ietvaros

Migrācijai Latvijas ietvaros ir divas pretēji vektori: migrācija no laukiem uz pilsētām un no pilsētām uz laukiem.

Došanās no laukiem uz pilsētu vai no mazpilsētas uz lielāku pilsētu tiek saistīta ar ekonomisku problēmu risināšanu vai dzīvesvietas meklēšana tuvāk darbam, kas atvieglo ģimenes dzīves un darba savienošānu. Kā būtiski aspekti šajā gadījumā tiek minēti arī bērnudārza, skolas un veselības aprūpes pieejamība. Uz šo tendenci norāda arī pašvaldību vadītāji, sakot, ka pārcelšanās notiek arī no novadu nomalēm uz centriem, kas novadu centros rada problēmas ar mājokļu pieejamību jaunajām ģimenēm, jo ceļas mājokļu cenas. Vairāki pētījuma dalībnieki norādīja, ka dzīvesvietas maiņa no laukiem uz pilsētu nav labs risinājums ģimenes stāvokļa uzlabošanai, jo dzīve pilsētā ir daudz dārgāka nekā laukos. Šai gadījumā kā labāka alternatīva tika minēta migrācija uz ārvalstīm.

Urbanizācijas tendences, kā arī pārcelšanās no nomalēm uz centriem ir valsts politikas rezultāts. Taču, īstenojot šādu politiku, iespējami jānodrošina centru gatavība uzņemt migrācijas plūsmas – īpaši apzinoties, ka alternatīva (vai nākošā „pietura” šai migrācijas procesā) var būt ārpus Latvijas. Tādējādi valstij būtiski veicināt, lai lielākās pašvaldības spētu iespējami efektīvi absorbēt šo migrācijas plūsmu, iekļaut to savā darba tirgū un palīdzēt ar pilnvērtīga mājokļa atrašanu, kas nebūtu pārāk dārgs.

Kā labo praksi šeit var minēt Saldus piemēru – iecerēts izveidot kopmītņu tipa mājokli jauniešiem par pieņemamām īres cenām, kas ļautu jauniešiem un jaunajām ģimenēm no citurienes dzīvot un strādāt Saldū. Pašlaik Saldū ir ierobežotas iespējas atrast mājokli par jauniešiem pieņemamu samaksu. Būtiski, ka šī iniciatīva nākusi no pašiem iedzīvotājiem.

Otra tendence, kas parādījās vairākās intervijās – došanās no Rīgas vai citām lielajām pilsētām uz laukiem. Bija pētījuma dalībnieki, kuri uzskatīja, ka laukos ir tikpat lielas, ja ne lielākas iespējas uzņēmējdarbības sākšanai. Ja vien būtu attiecīgs atbalsts no valsts un vietējām pašvaldībām, kā uzskata informanti, cilvēki arvien vairāk izvēlētos dzīvot ārpus pilsētām. Pieci pētījuma dalībnieki padziļinātājās intervijās norādīja, ka ir mainījuši dzīvesvietu no pilsētas uz laukiem, kas bijis saistīts ar zemākām īpašuma cenām mājoklim, kā arī veselīgākas dzīvesvietas nodrošināšanu bērniem. Būtiski, ka tieši lielās – trīs un vairāk bērnu – ģimenes norādīja, ka tas ir bijis iemesls dzīves vietas maiņai. Dzīve laukos atvieglo arī bērnu pieskatīšanu, jo tā tiek skatīta kā drošāka vieta jaunajai paaudzei. Svarīga šajā gadījumā ir arī ģimenes vēlme iemācīt bērnam dažādus darbus un prasmes, samazināt saskarsmi ar tehnoloģijām un urbāno vidi, kā arī iespēja baudīt lauku romantiku.

Pārceļoties uz dzīvi laukos un saglabājot ekonomisko aktivitāti, aktuāls kļūst ģimenes transporta jautājums, kas padara pieejamu darbu, bērnudārzu un skolu. Trīs gadījumos padziļinātājās intervijās tika norādīts, ka ģimene pamatā pārvietojas ar automobili, jo autobuss vai vilciens nav pieejams, dzīvesvieta atrodas tālu no sabiedriskā transporta. Divos gadījumos izvēle braukt ar automobili tika skatīta kā lētāks variants, jo pašlaik daudz bērnu ģimenēm nav pieejamas atlaides sabiedriskajam starppilsētu transportam. Tāpēc nozīmīgs atbalsts daudz bērnu ģimenēm būtu arī atlaides starppilsētu transportam.

11. PAŠVALDĪBU LABĀS PRAKSES TAUTAS ATAUDZES NODROŠINĀŠANAI

11.1. IEDZĪVOTĀJU GAIDAS NO PAŠVALDĪBAS

Iedzīvotāju intervijās par pašvaldību, kurā cilvēki ar bērniem vēlētos dzīvot, pausts, ka pašvaldībā ir jābūt pieejamiem bērnudārzam un izglītības iestādēm, veselības aizsardzības iestādēm, sakārtotai infrastruktūrai (ceļiem un rotaļu laukumiem), kā arī jābūt iespējai šajā pašvaldībā strādāt (vai tai jāatrodas netālu no darbavietas). Tomēr pašvaldība un tās atbalsts tikai vienā intervijā tiek minēts kā iemesls motivācijai radīt nākamo bērnu.

Intervijās dalās domas gan par pašvaldības spēju ietekmēt dzimstību, gan par pašvaldības iespējām risināt jebkurus citus jautājumus. Daļa iedzīvotāju redz pašvaldību kā pārāk mazu, lai tā spētu ietekmēt lielākus procesus vai arī viņu ikdienu. Jāatzīst, ka arī daļa no pašvaldību pārstāvjiem, intervijās atzīst, ka neredz savu ietekmi uz demogrāfijas procesiem. Iedzīvotāji pašvaldību redz kā pilnīgi atkarīgu no valsts, tādēļ uzlabojumus vai problēmu risināšanu uzskata par valsts pienākumu, kamēr pašvaldībai ir izpildītāja loma.

Es nezinu kā Rīgā, bet savā pilsētā, man liekas, pašvaldība pārāk maza institūcija, lai varētu kaut ko tādu ietekmēt. Es nezinu, vai pabalstu palielināšana īsti nostrādā, jo noteikti ir kāda statistika, kopš viņi ir palielinājuši naudu, vai kaut kādas aktivitātes. It kā liekas, ka tas neietekmē, bet rādītāji rāda, ka ietekmē. Man liekas, ka pašvaldība nē. (Viena bērna māte no Pierīgas, 22 gadi).

To, ka pašvaldība spēj ietekmēt demogrāfijas veicināšanas procesus, biežāk apgalvo salīdzinoši bagātāko pašvaldību iedzīvotāji. Turklāt, uz šīm pašvaldībām atsaucas arī citu pašvaldību iedzīvotāji, kā uz labās prakses piemēriem. Biežāk intervijās pieminētie labās prakses piemēri ir Ventspils, Sigulda un Mārupe.

Trūkst savlaicīgas informācijas par pašvaldības pakalpojumiem un, ir cilvēki, kuriem tāpēc radies iespaids, ka pašvaldības mēģina slēpt šo informāciju, lai nebūtu jāmaksā pabalsti vai jāsamaksā par pakalpojumiem.

Ar tiem pabalstiem jau arī ir, kā ir, rekur, pašvaldības pabalsts, tieši cerēju, ka būs kādu reizi iespēja pašēloties. (smejas) Ņēmām dzimšanas apliecību. Varbūt mums tikai tā bija – pilnīgi nebija nekādas informācijas, sarakstījām papīrišus, reģistrējām, iesniegumu pašvaldības pabalstam uzrakstīju, bet tā neko vairāk neuzzināju, manai mammai te paziņai mazais piedzimis, viņš saka – jūs dabūjāt to pabalstu? Mēs sakām, ka neko, nē, mums kontaktinformāciju pat nepaņēma. Kad uzzinājām, kuros datumos to dara, tā arī aizbraucām uz dullu galvu, tā jau. Tur tikai trīs dienas katru mēnesi tikai var braukt. Skaidrā uz rokas izmaksāja. Ja nebūtu aizbraukuši, nezinu, kur tā nauda būtu palikusī. (Viena bērna māte un tēvs no Latgales, 21 un 20 gadus veci).

Cilvēki arī atzīst, ka vērsanos pie pašvaldības redz kā pēdējo palīdzības meklēšanas vietu. Iemesls ir gan nevēlēšanās cīnīties un pierādīt, ka palīdzība tiešām nepieciešama, gan arī uzskats, ka pašam jāspēj tikt

galā. Informanti negrib tikt pieskaitīti pie tādu cilvēku grupas, kuri nevar par sevi parūpēties. Kopumā vērojams negatīvs to cilvēku vērtējums par pašvaldības sniegto atbalstu, kuri bieži griežas pašvaldībā. Turklāt, informanti nav pārliecināti par to, ka tie, kuri piesakās un saņem atbalstu, ir tiešām tie, kuriem tas visvairāk nepieciešams.

Ja tev būs nepieciešams, vai tev palīdzēs tava pašvaldība?

Es atkārtošos, es tam neticu, varbūt palīdzēs, bet, es tam neticu, visdrīzāk es neiešu, jo es zinu, ka man ir rokas, kājas, lai pati sev nopelnītu, tā es tagad domāju. Ja būs iespējas, es aiziešu, uzzināšu, cik reāli tās izziņas dabūt un visu pārējo. Es drīzāk tērēšu laiku darba un algas meklējumos nekā iešu prasīt. Tādēļ, ka ir cilvēki, kas tiešām nevar, kuriem nav iespēju. Kamēr varēšu tikmēr pati. (Divu bērnu māte no Rīgas, 32 gadi).

Ir pašvaldības, kurās tie, kas ir mēģinājuši iet un lūgt pašvaldības atbalstu, ir saskārušies ar skeptisku un noraidošu attieksmi. Problēmas bieži vien rada arī neatbilstības kādam specifiskam kritērijam, kas liedz saņemt atbalstu.

Vai jūs esat saņēmuši kaut ko no pašvaldības?

Nē, cik mēs esam gājuši prasīt – viss, nekas mums nepienākas un vispār tā ļoti noraidoši. Mēs bijām divreiz prasīt, neko. Tā kā – ko mēs iedomājamies. Ļoti negatīvi. Nevaru neko labu pateikt. (Trīs bērnu māte no Zemgales, 40 gadu).

Izteikti pozitīvi tiek vērtēts pašvaldību atbalsts bērnu ēdināšanai un bērnudārza apmaksai, kas jūtami atvieglo ģimenes budžetu. Tajā pašā laikā, informanti stāsta, ka ir bērnudārzi, kuri izmanto šo apmaksas sistēmu savā labā, iedzīvotājiem sakot vienu cenu, bet pašvaldībai divreiz lielāku, tādējādi iedzīvotāji neko neiegūst, jo viņu daļas lielums nemainās, kamēr bērnudārzs nopelna divreiz vairāk.

Cik es saprotu, no pašvaldības. Nu šobrīd, kad viņi sāk iet dārziņā, ja ir pusotrs gadiņš, tad pašvaldība finansē daļu no tā bērnudārza izmaksām, bet tur tā arī ļoti dīvaini sanāk – ja es it kā pati to bērnudārzu apmaksāju, man sanāk tāda summa, bet ja pašvaldība sedz kaut kādu daļu, tad pēkšņi tā pamatsumma, no kuras rēķinās nost tā atlaide, pēkšņi ir daudz, daudz lielāka, līdz ar to man īpaši liela tā atlaide arī nesanāk. (Divu bērnu māte no Kurzemes, 29 gadi).

Par ideālu pašvaldību varētu uzskatīt tādu, kurā iespējams atrast darbu, ir iespēja gūt medicīnas pakalpojumus, ir pieejamas atpūtas un izklaides iespējas gan vecākiem, gan bērniem, pieejami bērnudārzi, labas skolas, kā arī interešu izglītība. Cilvēki vēlas redzēt to, ka teritorija ir sakopta, tiek ierīkoti bērnu laukumi, parki, laboti ceļi un pašvaldībā kopumā vērojams progress. Bieži vien, informanti vēlas, lai pašvaldībās tiktu uzlaboti „sīkumi”, piemēram, tiktu uzcelta sēta ap bērnu rotaļu laukumu vai sakārtota vide, jo tos redz kā rādītājus tam, ka pašvaldībai rūp tās iedzīvotāji.

Ja būs pašvaldība, tas tāpat kā pagasta domi – ja būs tur viss aizaudzis, tad arī negribēsies man tur iet iekšā, ja arī pati pagasta teritorija vienkārši sakot būs nekopts un cilvēki nodzērušies, tad arī nevilks uz to vietu. Ja būs cilvēki, nu jā, tad arī būs cilvēki. Vienkārši, kā to pateikt, neviens jau negrib dzīvot aizaugušā, nekoptā vietā. (Viena bērna māte un tēvs no Latgales, 21 un 20 gadus veci).

Iedzīvotāji arī iesaka veidot īstermiņa aukļu servisu, lai dažādās krīzes situācijās, būtu iespēja bērnu uz

kādu laiku atstāt aukles aprūpē. Tas būtu noderīgi arī vecākiem bērnu kopšanas atvaļinājuma beigās, kad uzsākti darba meklējumi un nepieciešams bērna pieskatītājs uz darba intervijas laiku.

Pašvaldības, kurās ir zemāka dzimstība no tām, kurās dzimstība ir augstāka, atšķir arī infrastruktūras attīstība un nodarbinātības iespējas vecākiem, jo bērnudārzi un izglītības iestādes, kā arī veselības aprūpes iestādes ir pieejamas visās intervētajās pašvaldībās. Tomēr infrastruktūras attīstība un nodarbinātības veicināšana ir aspekti, kas vairāk atkarīgi no apstākļiem, ko pašvaldības nevar ietekmēt, piemēram, ģeogrāfiskais stāvoklis vai valsts politikas. Viens no pašvaldību sāpīgākajiem jautājumiem ir ceļu sakārtošana, jo vietas attīstība, uz kuru nevar aizbraukt, jo ceļa segums ir pilnībā sabrucis, ir grūti īstenojama. Būtisks aspekts vietas attīstībai ir arī sabiedriskā transporta pieejamība un reisu biežums. Priekules pašvaldībā tika norādīts, ka sabiedriskā transporta grafiks nav samērots, lai vietējie iedzīvotāji varētu strādāt kādā no lielajām blakus pilsētām.

11.2. PAŠVALDĪBU LABĀS PRAKSES

Pētījuma ietvaros tika veiktas intervijas ar 10 pašvaldību pārstāvjiem, lai noskaidrotu labās prakses, kas universāli pielietojamas citās pašvaldībās – dzimstības veicināšanai un iedzīvotāju skaita pieaugumam.

Universālie politikas veidošanas principi

Pētījuma laikā tika atrasti trīs universāli principi, kas varētu tikt pārņemti visās pašvaldībās: (1) skaidra atbalsta mērķgrupu definēšana un atbilstošu politikas instrumentu veidošana un finansēšana; (2) esošo politikas instrumentu efektivitātes izvērtēšana, veicot pētījumus; (3) sadarbības veidošana ar NVO, kas ļauj labāk apzināties savas kopienas vajadzības un veidot dialogu ar vietējiem iedzīvotājiem.

Šo trīs principu ievērošana tika pielietota pašvaldībās, kurās dzimstības rādītāji ir augstāki. Vairākos veiksmīgajos gadījumos tika norādīts, ka gan politikas mērķgrupas, gan realizētās politikas aktivitātes tikušas izvērtētas, veidojot tādu pašvaldības politiku, kāda ir nepieciešama vietējai kopienai. Tas ļauj novērtēt pašvaldības sasniegumus, darba nepilnības un nākotnes izaicinājumus atbilstoši kopienas pieprasījumam. Nepieciešamību pēc kopienai pielāgota politikas risinājuma, kas balstīts pētījumos un zinātniskos argumentos, kā veidu, kas ļauj sasniegt iedzīvotāju skaita pieaugumu noteiktā vietā, norādīja eksperti, kā arī nevalstisko organizāciju „Papardes zieds” un „Nākotnes Fonds” vadītāji.

Pētījumu veikšana ļauj pieņemt lēmumus, kas kopienā var netikt atbalstīti, bet tomēr ir nepieciešami, piemēram, Saldus pašvaldībā tika veikta demogrāfiskās situācijas analīze, kas tika izmantota skolu tīkla optimizācijai atbilstoši demogrāfiskajām tendencēm novadā. Tāpat pētījumi palīdz izvērtēt īstenojamo politikas efektivitāti. Pašvaldībās, kurās dzimstība ir zemāka, tika uzskatīts, ka politikas izvērtējums ir dārgs un nevajadzīgs instruments, tāpēc regulāri politika netiek izvērtēta.

Pašvaldību sadarbība ar NVO ir aspekts, kas ļauj tām labāk saprast vietējās kopienas atšķirīgu grupu vajadzības un veidot aktīvu dialogu ar tām. Būtiski, ka NVO ekspertīze ļauj arī risināt pašvaldībās identificētās problēmas, izmantojot dažādus pieejamos resursus.

Mums te ir daudz NVO, tās mums te tiešām aktīvi darbojas, nāk visādas idejas un tās mēs atbalstām. (Saldus pašvaldības vadītāja).

Aktīvs pašvaldību un NVO dialogs un sadarbība, kā viens no vietas attīstīšanas modeļiem, tika norādīts Saldus, Ventspils, Lielvārdes un Rīgas pašvaldību pārstāvju intervijās.

Pielietotie politikas instrumenti

Mazāk universāli politikas instrumenti – to pārņemšana nav tik vienkārša, jo kopienas un to vajadzības ir dažādas. Atšķirīga ir arī pašvaldību rocība un spēja atļauties noteiktus politikas instrumentus. Vairākās intervijās kā labās prakses piemērs tiek atzīts Mārupes un Ventspils piemērs.

Mārupē ir realizēta mērķtiecīga ģimenēm draudzīga politika, piesaistot jaunas turīgas ģimenes, attīstot atbilstošu apbūvi un ģimenēm ar bērniem nepieciešamo infrastruktūru. Uzlabotas un celtas skolas, bērnu dārzi un rotaļu laukumi. Papildus iemesls augstākiem dzimstības rādītājiem Mārupē un arī citās vietās ir spēja piesaistīt iedzīvotājus reprodūktīvajā vecumā ar ienākumiem. Mārupes gadījumā būtisks ir arī Rīgas tuvums, kas ļauj nodrošināt tur dzīvojošajiem iedzīvotājiem darbavietas. Mājokļu nodrošināšana iedzīvotāju piesaistei ir stratēģija, ko mēģina uzsākt realizēt arī Saldus novads, plānojot kopmītņu tipa mājokļus ar saprātīgu īres maksu jauniešiem, tiek sniegts atbalsts dažādām grupām, piemēram, cilvēkiem ar invaliditāti tiek piedāvāti gan asistenta pakalpojumi, gan dienas centri utt.

Intervijā ar Ventspils pārstāvjiem tika norādīts ļoti plašs atbalsta pasākumu kopums, īpašs atbalsts daudzbērnu ģimenēm, kas izpaužas, kā progresīva atlaide transportā – jo vairāk bērnu, jo lielāka atlaide un 50% atlaide mājokļa īres maksai, draudzīga vide ģimenēm un bērniem – skolu, bērnu dārzu un bērnu rotaļu laukumu sakārtošana un veidošana, speciāls atbalsts trūcīgajiem un maznodrošinātajiem, pievēršot īpašu atbalstu bērniem un to labklājības nodrošināšanai, kā arī atbalsta pasākumi invalīdiem un pensionāriem, piemēram, trauksmes pogas, pabalsti pensionāriem, kam ir mazas pensijas utt. Būtiski, ka pašvaldība iesaista NVO dažādu pakalpojumu sniegšanā, finansējot pakalpojumu apmaksu.

Tomēr citas pašvaldības norāda, ka tāda apjuma atbalstu atļauties nevar.

Lidmašīnas ielido Rīgas lidostā, bet nodokļi Mārupē.” Nav sabalansēts viss tas process, tā sistēma. Daži pašvaldībās dara, ko var darīt. (Rēzeknes pašvaldības pārstāvis).

Visas pašvaldības, kā galvenās mērķgrupas pašvaldības politikai minēja ģimenes ar bērniem un pensionārus, tomēr atšķiras veidi kā šīs grupas tiek atbalstītas. Minimālais valsts definētais atbalsts, kas jāsniedz pašvaldībai ģimenēm un trūcīgām personām, tiek sniegts visās pašvaldībās, kurās tika veiktas intervijas. Tomēr trūcīgākās pašvaldības norāda, ka papildus atbalstu saviem iedzīvotājiem, pašlaik nevarētu atļauties sniegt. Tāpēc pastāv būtiskas atšķirības dažādās pašvaldībās atbalsta apjomā.

Intervijās tika raksturoti divu veidu atbalsti ģimenēm ar bērniem: 1) pabalsti, 2) – pakalpojumi.

Ģimenēm ar bērniem pabalsti tiek piešķirti dažādās dzīves situācijās. Visās pašvaldībās tiek piešķirts pabalsts, bērnam piedzimstot, tomēr tā apjoms ir ļoti atšķirīgs (no 50 līdz 200 latiem) atkarībā no pašvaldības rocības. Dažās pašvaldībās, piemēram, Siguldā, bērna piedzimšanas pabalsts ir 200 latu, ko izmanto arī, lai palielinātu deklarēto iedzīvotāju skaita pieaugumu (palielinot pabalsta apjomu, pieaug deklarēto iedzīvotāju skaits). Savukārt Mārupē bērna piedzimšanas pabalsta apjoms ir 100 latu, tāpat kā Rīgā.

Specifiskām grupām, piemēram, daudzbērnu ģimenēm, ģimenēm, kur bērnus audzina viens vecāks un ģimenēm, kurās ir cilvēki ar īpašām vajadzībām atbalsts atšķiras. Pašvaldības atbalsta veidi ģimenēm, kurās ir bērni ar īpašām vajadzībām, var būt 1) pabalsts medikamentu iegādei (Ventspils), 2) asistenta pakalpojumi (Mārupe, Ventspils) vai dienas cents (Mārupe, Lielvārde), 3) līdzfinansējums īpašai apmācībai, kas ietver mākslas terapiju, ko realizē NVO (Lielvārde), u.c.

Vairākās pašvaldībās daudzbērnu ģimenēm un ģimenēm, kur bērnus audzina viens vecāks, atbalsts tiek sniegts tikai gadījumos, ja ģimenes ir arī trūcīgas, citās tiek sniegts pabalsts atlaižu veidā ēdināšanai skolās un bērnu dārzos.

Bezmaksas ēdināšana skolās un bērnu dārzos vairākās pašvaldībās tiek izmantots kā universāls instruments, piemēram, Preiļos tiek finansētas brīvpusdienas visiem bērniem līdz 9.klasei, savukārt Lielvārdē brīvpusdienas ir līdz 4.klasei un bērnudārza pēdējai grupai.

Ekonomiste: Brīvpusdienas mums ir skolā līdz pat 4.klasei.

Priekšsēdētājs: Līdz 4. ieskaitot mums visiem ir brīvas pusdienas, nākamajos gados. 5.klase jau...

Ekonomiste: Tātad 1., 2. klasi dod valsts un 3., 4. mēs paši finansējam, ja. Tāpat mēs finansējam pusdienas 5 un 6 gadīgajiem. Tātad tā ir jau tā obligātā... (Lielvārdes pašvaldības pārstāvji).

Iedzīvotāji norādīja, ka būtiski pakalpojumi ģimenēm ar bērniem ir skolu un bērnudārzu pieejamība.

Lielākā daļa pašvaldību bērnudārzus spēj nodrošināt visiem, tas ticis risināts ar jaunu bērnu dārzu būvniecību – Ventspilī, veco bērnudārzu pārbūvi – Lielvārdē un privāto bērnu dārzu līdzfinansējumu Mārupē un Rīgā u.c. Tomēr tiek atzīts, ka dažās pašvaldībās bērnu skaits grupiņās ir ļoti liels, vai bērnudārzs ir pieejams pašvaldības robežās, bet ne tas, kurš atrodas tuvāk bērna dzīves vietai.

Skolu pieejamība reģionos tiek vērtēta kritiskāk, neviennozīmīgi tiek vērtēts skolu skaita samazinājums, tās aizstājot ar skolas autobusiem, kas transportē bērnus uz/no mācību iestādēm, kas saistīts ar finansējuma pieejamību. Pašvaldību vadītāji norāda, ka ir skolēni, kam no mājām ir jāizbrauc jau 6 no rīta, lai paspētu uz skolu pulksten 8.

Pretēji tam, ko dažādi runā medijos, tas jau nav risinājums, tas ir risinājums nelielā attālumā, ja skolēnu autobusam ir jābrauc tāds gabals, ka bērnam ir sešos vai pusseptiņos no mājas jāiziet, tas jau neko nerisina, uz kā rēķina tad mēs to ekonomiju iegūstam, uz bērna miega rēķina? (Saldus pašvaldības vadītāja).

Vairākas pašvaldības kā prioritāti, iedzīvotāju un bērnu skaita pieaugumam izvirza nodarbinātības veicināšanu, kas tiek panākta, piesaistot investīcijas, veidojot uzņēmējiem patīkamu vidi un nodrošinot citas sadarbības formas, piemēram, Saldū regulāri notiek pašvaldības darbinieku un uzņēmēju tikšanās ar mērķi pārrunāt pilsētas attīstību un vietējās uzņēmējdarbības attīstību, arī Ventspils, Rīgas un Rēzeknes pārstāvju intervijās tiek norādīts, ka pašvaldība strādā, lai veicinātu uzņēmējiem patīkamu vidi, tomēr norāda, ka tieši darbavietu skaitu ietekmēt pašvaldība nevar. Būtiski, ka tajās pašvaldībās, kurās ir augstāka dzimstība, ir arī zemi bezdarba rādītāji (Ventspils, Saldus), kā arī ir atrisināti vai aktīvi tiek risināti jautājumi par bērnu aprūpi.

Neticīgi pašvaldības vērtē savu spēju ietekmēt cilvēku vēlmi nedoties uz ārzemēm, tomēr intervijas ar pašvaldību pārstāvjiem rāda, ka daļa pašvaldību ir kļuvušas par iekšējās migrācijas mērķi, kas saistīts ar ģimenei pievilcīgas dzīves vietas meklēšanu vietā, kas ir netālu no darbavietas. Dzimstības veicināšana, piesaistot reprodūktīvā vecuma iedzīvotājus, nav universāls līdzeklis visās pašvaldībās, jo iedzīvotāju skaita pieaugums vienā vietā ir rezultāts iedzīvotāja skaita samazinājumam citā vietā.

Pašvaldību intervijās tika uzskaitīti tikai daži politikas instrumenti, kamēr pašvaldībās piedāvāto instrumentu klāsts variē, piemēram, Rīgas pašvaldības mājas lapā sadaļā „ģimene un bērni, veselība, sociālie pakalpojumi” ir pieejami pat 65 piedāvājumi.

Pašvaldību politiku veido visu instrumentu kopums, kas iedzīvotājiem rada vietas sajūtu, kurā gribas dzīvot un veidot ģimeni. Būtisks, tomēr pietiekoši nenovērtēts instruments vietas attīstībai ir lokālā patriotisma veidošana, kas nodrošina piederību noteiktai vietai. Šo stratēģiju no intervētajām pašvaldībām apzināti attīsta Lielvārde, Saldus u.c. Siguldā vietējā identitāte tiek veidota izmantojot Siguldieša karti, kas ļauj izmantot pašvaldības pakalpojumus un iespējas par mazāku samaksu. Saldus identitātes veidošanai izmanto kopīgu svētku svinēšanu.

SECINĀJUMI

Mūsdienu sabiedrībā vērojamas būtiskas izmaiņas, kas skar ģimenes attiecības, dzīvesvietas izvēli un nodarbinātību. Tomēr pētījumā atrodamas pretrunas cilvēku pieredzes, apstākļu un vispārējās situācijas vērtējumā, radot plaisu starp normatīvi un praktiski pieņemamiem situācijas risinājumiem.

Visbiežāk minētie apstākļi, plānojot grūtniecību, ir: (1) ekonomiskā stabilitāte, kas saistīta ar abu vecāku nodarbinātības situāciju; (2) partnerattiecību stabilitāte; (3) bērnu audzināšanas pieredze; (4) iepriekšējā dzemdību un grūtniecības pieredze.

Atslēgas vārds, runājot par grūtniecības plānošanu un eventuālo dzimstības pieaugumu, ir „stabilitāte”. Tomēr svarīgi apzināties arī to, ka pieredze ar pirmo bērnu kalpo kā etalons, izvērtējot iespēju radīt nākamus bērnus, līdz ar to ir ļoti būtiski, lai pieredze ar pirmā bērna radīšanu un aprūpi būtu pozitīva.

Tā kā šobrīd valsts politika galvenokārt vērsta uz dzimstības veicināšanu un bērna pirmo dzīves gadu nodrošināšanu, svarīgi apzināties, ka, vēlāk bērnu aprūpes izdevumus galvenokārt pārņemot vecākiem, pieaug nabadzības risks. Īpaši atbalstāmas ir divas mērķgrupas – daudzbērnu ģimenes un vientuļie vecāki.

Tā kā galvenie emigrācijas motīvi Latvijā ir ekonomiski – saistīti ar darba iespējām, atalgojumu un apstākļiem, būtu svarīgi valsts politiku vērst uz ārējās migrācijas aizstāšanu ar iekšējo. Ir jāattīsta centri – svarīgi, lai tā būtu ne tikai Rīga – kuri būtu gatavi uzņemt migrācijas plūsmas, nodrošinot tām gan darbavietas, gan dzīvesvietas. Papildus tam nozīmīgs faktors ir sabiedriskais transports starp šiem centriem un apkaimēm to tuvumā. Jāapzinās, ka alternatīva, to nedarot, visdrīzāk būs emigrācija.

EKONOMISKĀ STABILITĀTE UN NODARBINĀTĪBA

Ekonomiskajai stabilitātei īpaša uzmanība tiek pievērsta pārvarētās ekonomiskās krīzes kontekstā.

Individuālā ekonomiskā stabilitāte tieši saistās ar vecāku nodarbinātību un it īpaši sieviešu nodarbinātību, jo sievietes šobrīd visbiežāk ir bērna aprūpētājas pēc šķiršanās. Līdz ar to, nodarbinātība ir viens no nozīmīgākajiem faktoriem, kas tiek izvērtēts, plānojot bērnu. Nodarbinātības kā faktora nozīme pieaug ar katru nākamo bērnu – vecāki norāda, ka pirmais bērns tiek radīts neatkarīgi no finansiālās stabilitātes, kamēr, plānojot nākamus, cilvēki apzinās reālās bērna vajadzības un to apmierināšanai nepieciešamos resursus. Tomēr kopējā vērtību sistēma sabiedrībā atšķiras, pirmajā vietā liekot bērnu attīstību, nevis sieviešu drošību darbā.

Darba devēju attieksme nav tautas ataudzi veicinoša – lai arī valsts ir noteikusi aizsardzību grūtniecēm un vecākiem, pētījuma dati rāda, ka tā reti ir praktiski pieejama. Ierobežojumus rada gan nevēlēšanās darbu pazaudēt, gan bez darba palikušo vecāku fiziskas un finansiālas iespējas savas tiesības īstenot tiesas ceļā.

Viens no iespējamiem risinājumiem darba un ģimenes savienošanai, kopjot mazus bērnus un saglabājot ekonomisko stabilitāti ģimenē, ir savas darbavietas radīšana – bērna kopšanas atvaļinājums un pat maternitātes atvaļinājums dažkārt kalpo kvalifikācijas celšanai vai savas uzņēmējdarbības aizsākšanai, izmantojot kopšanas laikā piešķirto pabalstu ģimenei ilgtspējīgā veidā, bet pārkāpjot pabalsta piešķiršanas nosacījumus.

PARTNERATTIECĪBU STABILITĀTE

Pētījuma tika konstatēta būtiska nobīde starp vērtībām un ikdienas praksēm – tā norādot, ka laulība viņiem ir vērtība, daudzi pāri tomēr dzīvo kopā bez laulības reģistrācijas. 45% bērnu Latvijā dzimst neregistrētās attiecībās. Savukārt neregistrētas attiecības tiek vērtētas kā mazāk drošas. Attiecību statusam ir nozīme plānojot grūtniecību un tās iznākumu, jo ārpus laulības dominē viena bērna modelis, taču šobrīd ir būtiski veicināt otrā un trešā bērna radīšanu.

Tomēr statistikas dati rāda, ka, plānojot bērnu, ar partnerattiecību stabilitāti var rēķināties tikai nosacīti – divas trešdaļas visu noslēgto laulību šobrīd tiek šķirtas – daudz svarīgāki kļūst citi stabilitātes aspekti. Tas savukārt nozīmē, ka ir svarīga katra vecāka individuālā ekonomiskā stabilitāte, jo bērnus viņi radīs tad, ja būs pārliecināti par savu spēju tos pēc tam izaudzināt arī atsevišķi.

Laulības institūta popularitātes mazināšanos un augsto laulību šķiršanas risku ir iespējams kompensēt ar neregistrēto partneru savstarpējās atbildības nostiprināšanu likumā.

BĒRNA AUDZINĀŠANAS PIEREDZE

Bērnu aprūpēšanas pieredze ir aspekts, kas tiek izvērtēts, plānojot otro un nākamās grūtniecības. Arī šis aspekts ir tāds, kura nozīme pie katra nākamā bērna pieaug. Ja vecāki savu bērnu aprūpes pieredzi vērtē kā pozitīvu un uzskata, ka viņu bērnu audzināšanas prasmes ir pietiekamas, viņi nākotnē vēlas vēl bērnus, kamēr vecāki, kas uzskata, ka ar bērnu aprūpi un audzināšanu īsti labi galā netiek, vairāk bērnus pašlaik nevēlās.

Tāpat būtiska ir sabiedrības attieksme pret grūtniecēm un sievietēm ar bērniem, jo negatīva pieredze ar pirmo bērnu neveicina vēlmi radīt nākamus.

Aprūpes pieredzes vērtējums ir saistīts ar prasmēm, tāpēc būtiski ir veicināt vecāku prasmes, iekļaujot apmācību par bērna pozitīvu bērna audzināšanu. Kā viens no risinājumiem te var kalpot internetā vai bukletu veidā viegli pieejama kvalitatīva un uzticama informācija par dažādām bērnu attīstības vecumposmiem, audzināšanas situācijām un pieejamas speciālistu konsultācijas. Igaunijā atbalsts vecāku prasmēm ir viena no pamata ģimenes politikas sastāvdaļām.

Būtisks atbalsts bērna pieskatīšanai ir valsts bezmaksas bērnudārza nodrošināšana vai līdzmaksājums auklīšu dienestam un privātajiem bērnudārziem visiem, kuru bērni ir sasnieguši 1,5 gadu vecumu. Daļā pašvaldību bērnudārza rindu jautājumi jau atrisināti, un pašlaik tie tiek risināti arī Rīgā. Svarīga ir arī bērnu pieskatīšanas savienošana ar darbu, ja bērns mācās sākumskolā, jo esošā situācija rada spriedzi vecākos un apdraud bērnu drošību.

Vēl būtiski, ka, lai arī valsts garantē veselības aprūpes pakalpojumus visiem bērniem, praksē vecāki faktiski šajā pozīcijā tērē ievērojamas naudas summas. Tāpat ievērojamas papildus izmaksas rodas, bērnam uzsākot skolas gaitas un interešu izglītību.

IEPRIEKŠĒJĀ DZEMDĪBU UN GRŪTNIECĪBAS PIEREDZE

Svarīgs faktors ir iepriekšējās grūtniecības pieredze, kas bijusi pozitīva vai negatīva. Tātad, lai veicinātu otrā un nākamā bērna dzimšanu, nepieciešams, lai sievietei bērna radīšanas un aprūpes pieredze ir pozitīva, jo, ja sieviete, piedzimstot pirmajam bērnam un saskaroties ar negatīvu grūtniecības vai dzemdību pieredzi, pieņems lēmumu bērnus vairs neradīt, visi citi šeit apskatītie faktori var zaudēt nozīmi.

Ņemot vērā grūtniecības un dzemdību pieredzes lielo ietekmi uz nākamo bērnu plānošanu, jāpārskata valsts apmaksātais pakalpojuma apjoms, lielāku uzsvaru liekot uz vecāku sagatavošanu dzemdībām un personāla apmācību, kā arī no valsts puses nodrošinot daudz vairāk uz klientu vērstus dzemdniecības pakalpojumus vai arī izdevumu segšanu, izvēloties dzemdēt privātās veselības aprūpes iestādēs.

ĪPAŠI ATBALSTĀMĀS GRUPAS

Īpaši atbalstāmas ir divas grupas – vientuļie vecāki un daudzbērnu ģimenes, kurām ir augstāks nabadzības risks. Tāpēc svarīgi izvērst pakalpojumus, kas samazinātu nabadzības risku šīm grupām. Turklāt daudzbērnu ģimeņu pārstāvji gan aptaujā, gan intervijās pauda izteiktu vērtīborientāciju uz bērniem. Valsts politikā ir būtiski izdalīt daudzbērnu ģimenes kā atsevišķu mērķa grupu, nesaistot to ar ienākumu rādītājiem un nereducējot palīdzību uz trūcīgām un mazturīgām daudzbērnu ģimenēm. Šādi tiks celts daudzbērnu ģimeņu prestižs un stimulēta nākamo bērnu dzimšana ekonomiski labvēlīgās daudzbērnu ģimenēs. Savukārt vientuļo vecāku gadījumā svarīgi ir precīzi noteikt kritērijus šīs grupas identificēšanai un ieviest pakalpojumus, kas mērķēti tieši uz vientuļajiem vecākiem. Šī politika būtu veidojama tā, lai nevis veicinātu šādu grupu veidošanos, bet iespēju robežās kompensētu tām radušos zaudējumus.

MIGRĀCIJA

Vājāka ir kļuvusi Latvijas iedzīvotāju saikne ar dzīvesvietu. Jo jaunāki ir aptaujas dalībnieki, jo augstāka ir gatavība mainīt savu pašreizējo dzīvesvietu un valsti. Viens no aizbraukšanu kavējošiem faktoriem ir „enkuri” – nekustamie īpašumi, kā arī radnieku atbalsts Latvijā. Nozīmīgākie iemesli aizbraukšanai uz ārzemēm savukārt ir: (1) zema darba samaksa vai darba trūkums Latvijā; (2) kredītaistības; (3) naudas

nopelnīšana noteiktam mērķim; (4) izglītības iespējas pašam vai bērniem; (5) jaunas pieredzes iegūšana; (6) citu kultūru iepazīšana; (7) labāks klimats un dzīves baudīšanas iespējas; (8) ģimenes veidošana. Galvenie no šiem faktoriem ir saistīti ar ekonomiku un nodarbinātību.

Latvijas iekšējā migrācija savukārt ir saistīta ar ekonomisku problēmu risināšanu vai dzīvesvietas meklēšanu tuvāk darbam, kas atvieglo ģimenes dzīves un darba savienošanu. Kā būtiski aspekti šajā gadījumā tiek minēti arī bērnudārza, skolas un veselības aprūpes pakalpojumu pieejamība.

Valsts politika šobrīd ir vairāk vērsta uz aizbraucēju atgriešanu, kamēr svarīgāk būtu orientēties uz aizbraukšanas mazināšanu. Tie atgriešanās iemesli, ko intervijās min cilvēki, kas padzīvojuši ārvalstīs, bet atgriezušies, nesaskan ar viņu pašu nosauktajiem iemesliem, kuri it kā ļautu veicināt citu cilvēku atgriešanos. Turklāt faktorus, kas reāli veicinājuši atgriešanos, valstij vai pašvaldībai ir minimālas iespējas ietekmēt.

Viens no veidiem, kas varētu mazināt emigrāciju uz ārvalstīm, būtu ārējās migrācijas aizstāšana ar iekšējo. Tomēr šādā gadījumā iespējami jānodrošina centru – runa nav tikai par Rīgu – gatavība uzņemt migrācijas plūsmas. Tādējādi valstij būtu svarīgi izrādīt atbalstu lielākajām pašvaldībām, lai tās spētu iespējami efektīvi absorbēt migrācijas plūsmu, iekļaut migrantus savā darba tirgū un palīdzēt ar pilnvērtīga mājokļa atrašanu. Paralēli būtu risināms sabiedriskā transporta pieejamības jautājums, lai šie centri būtu viegli sasniedzami tiem iedzīvotājiem, kas izvēlēties dzīvot nevis centros, bet to tuvumā.

ALTERNATĪVIE SCENĀRIJI IEDZĪVOTĀJU ATAUDZES NODROŠINĀŠANAI

SCENĀRIJU MĒRĶI UN VEIDOŠANAS LOĢIKA

Viens no pētījuma uzdevumiem ir, izvērtējot esošo situāciju, piedāvāt alternatīvus scenārijus tautas ataudzes nodrošināšanai. Pētījuma rezultātā piedāvājam trīs tautas ataudzes scenārijus – līdzšinējās politikas scenāriju, uz pabalstiem orientēto scenāriju un sievietēm ar maziem bērniem draudzīgu nodarbinātību veicinošo scenāriju (turpmāk „nodarbinātības scenārijs”).

Līdzšinējās politikas scenārijs modelē situāciju, kāda tā būtu, ja nenotiktu papildus iejaukšanās, izvērtējot esošās politikas stipros un vājos aspektus. Ņemot vērā to, cik ļoti dzimstības problēma Latvijas politikā ir aktualizēta, situācijas nemainība ir maz ticama. Būtiski, ka esošā situācija tiek izvēlēta kā bāzes scenārijs arī tāpēc, ka šobrīd nebūtu racionāli nojaukt esošo atbalsta sistēmu un būvēt jaunu – tas radītu pārāk daudz stresa un neizpratnes un diez vai veicinātu tautas ataudzi – vismaz īstermiņā.

Pētījuma dati liecina par pretrunīgu Latvijas iedzīvotāju viedokli un rīcību dažādās dzimstību un tautas ataudzi ietekmējošās jomās. Piemēram, tiek norādīts, ka laulība ir būtiska respondentu vērtība, tomēr vairāk nekā puse Latvijas iedzīvotāju izvēlas radīt bērnus ārpus laulības. Līdzīga veida pretrunas konstatējamas arī citu iepriekš veiktu pētījumu rezultātos – piemēram, „Iedzīvotāju reproduktīvās veselības pētījumā” aptuveni 90% sieviešu un 80% vīriešu piekrīt apgalvojumam, ka pirmajā dzīves gadā vienam no vecākiem vajadzētu nodarboties tikai ar bērnu audzināšanu. Tai pašā laikā 55% sieviešu un 56% vīriešu piekrīt apgalvojumam, ka vecākiem bērna pirmajā dzīves gadā jādod iespējas savienot algotu darbu ar bērnu audzināšanu, bet 40% sieviešu un 38% vīriešu piekrīt, ka bērnu kopšanas atvaļinājums negatīvi ietekmē karjeru darbā.

Pretrunas iezīmējas arī citās apskatītajās tēmās, un pētījuma autori tās interpretē kā pretrunu starp pētījuma dalībnieku vērtību sistēmu un praktisku apsvērumu, ieraduma vai nepieciešamības diktētu rīcību. Eiropas demogrāfijas ziņojuma⁷⁴ secinājumos, konstatējams, ka Latvija piedzīvo sabiedrības reproduktīvā uzvedības modeļa maiņu – atliekot bērna radīšanu uz vēlāku dzīves posmu, darba karjeru cenšoties savienot ar ģimenes dzīvi un abiem partneriem veidojot juridiski nenoformētas, taču līdzvērtīgākas attiecības.

Līdz ar to, balstoties līdzšinējās politikas scenārijā, tika izstrādāti vēl divi scenāriji – viens atbilstoši cilvēku paustajām salīdzinoši tradicionālajām vērtībām (uz pabalstiem orientētais scenārijs), bet otrs atbilstoši cilvēku reālajām praksēm un Eiropas valstu pieredzei (uz nodarbinātību vērsta scenārijs). Intervijas ar NVO pārstāvjiem tika izmantotas kā informācijas avots un piedāvājumu aprobēšanas veids, lai izstrādātu un iekļautu scenārijos to vai citu politikas instrumentu klāstu. Lai arī scenāriji veidoti, kā dažādas pieejas, tomēr pastāv iespējas tajos esošos politikas instrumentus savstarpēji kombinēt.

⁷⁴Demography report 2010: Older, more numerous and diverse Europeans (2011) European Commission.

Līdzšinējās politikas scenārijs pieņem, ka tiek saglabāta līdzšinējā politika, nemēģinot aktīvi ietekmēt dzimstību. Tas ietver bāzes gadā pastāvējušos dabiskās un mehāniskās iedzīvotāju kustības intensitātes rādītājus nemainīgi visā prognozes periodā.

Uz pabalstiem orientētais scenārijs ir virzīts uz pabalstu sistēmu paplašināšanu dažādām grupām, lai segtu izmaksas cilvēkiem ar maziem bērniem un mazinātu nabadzības riskus. Mērķa grupas iespējams diferencēt atkarībā no ienākumiem, bērnu skaita un ģimenes struktūras. Pabalstu attīstīšana ir tautas ataudzes veicināšanas virziens, kas tiek visplašāk publiski atbalstīts un īsākā laika periodā var ietekmēt dzimstību, taču nav ilgtspējīgs, jo prasa augstus izdevumus, kuri, lai stimulētu dzimstību, pakāpeniski jāpalielina. Līdz ar to šī scenārija īstenošana pilnā mērā, apzinoties Latvijas budžeta iespējas, nav reāla, savukārt īstenošana ierobežotā mērā būs kompromiss starp vajadzībām un iespējām, kas dos niecīgu efektu ilgtermiņā.

Uz nodarbinātību vērtais scenārijs balstās veco ES dalībvalstu populāciju dinamikas tendencēs un labās prakses piemēros un ir virzīts uz nodarbinātības, īpaši sievietēm, nodarbinātības veicināšanu un ģimeņu labklājību, valstij nodrošinot ģimenes un darba dzīves apvienošanai labvēlīgus apstākļus, kā arī citu atbalstu ģimenēm. Šis scenārijs ietver pasākumu kopumu, kas ļauj vecākiem labāk iekļauties darba dzīvē un savienot to ar mājas pienākumiem, kā arī veicina drošības sajūtu citās dzīves jomās. Pētījuma dati rāda, ka vecāku nodarbinātība ir efektīvāka, bet ne populārāka instruments dzimstības veicināšanai un emigrācijas mazināšanai. Cilvēki, veidojot partnerattiecības, cer, ka tās būs pastāvīgas. Realitāte visbiežāk izrādās citāda, kas noved pie lēmuma vairs neriskēt un bērnus neradīt. Ja cilvēkam, pārtraucot partnerattiecības un paliekot vienam ar bērniem, ir labi apmaksāts darbs un pārliecība par to, ka tiks saņemts valsts atbalsts bērnu pieskatīšanā un aprūpē, daudz pozitīvāk ietekmē gan bērnu dzīvi, gan šī cilvēka plānus par bērnu radīšanu nākotnē, kā arī iespējas veidot jaunas partnerattiecības. Turklāt uz nodarbinātību orientētais scenārijs ne tikai tērē daudz mazāk budžeta līdzekļus, salīdzinot ar uz pabalstiem orientēto, bet arī ienes budžetā līdzekļus nodokļu veidā.

Scenārijiem iespēju robežās aprēķinātas aptuvenās izmaksas, kā arī piedāvāta aptuvena tautas ataudzes prognoze 2020. un 2030. gadam.

Atsevišķa demogrāfiskā prognoze scenārijiem šī pētījuma ietvaros nav izstrādāta. Tā vietā izmantota 2012. gada prognoze, kas šī pētījuma ekspertes Pārslas Eglītes vadībā izstrādāta pēc Rīgas domes pasūtījuma un adaptēta šeit piedāvātajiem scenārijiem.

LĪDZŠINĒJĀS POLITIKAS SCENĀRIJS

Scenārija apraksts:

Viens no lielākajām līdzšinējās dzimstības veicināšanas politikas trūkumiem ir valsts atbalsta nestabilitāte. Kā rāda 2011. gadā veiktā iedzīvotāju reproduktīvās veselības pētījuma rezultāti, tikai 7% sievietēm un 8% vīriešiem kārtas respondentu norāda, ka ģimenes ar bērniem var justies drošas par valsts atbalstu kritiskā situācijā.

Nekonsekventa jebkura politikas scenārija īstenošana un tā bieža maiņa (analizējot pabalstu piešķiršanas kārtību no 1995. gada, gandrīz visu pabalstu piešķiršanas apjoms un kārtība ir mainījušies,

piemēram, Bērna kopšanas un vecāku pabalsts un tā saņemšanas kārtība vairākas reizes mainīta pēdējo dažu gadu laikā, Ģimenes valsts pabalstā izmaiņas veiktas 1996. un 2009.gadā utt.) rada iedzīvotāju nepaļaušanos uz piedāvātajiem atbalsta instrumentiem un apjomu, līdz ar to valsts atbalsts netiek ņemts vērā, plānojot bērnus. Tāpēc arī salīdzinoši dāsns atbalsts, kuram trūkst uzticības ilgākā laika posmā var nesniegt vajadzīgos rezultātus, bet vairo neuzticību valstij un negatīvi ietekmēt dzimstību. Lai valsts atbalsts kļūtu par aspektu, kas tiek izvērtēts, plānojot bērnus, būtiski panākt sabiedrības uzticību, izstrādājot ilgtermiņa demogrāfijas politiku un konsekventi pielietojot politikas instrumentus.

Līdz ar to nav vienkārši modelēt situāciju, kāda tā ir „šobrīd”, apzinoties, ka viens no nozīmīgākajiem šīs situācijas raksturlielumiem ir pastāvīgs mainīgums. Aprēķinot iedzīvotāju kustību, šajā scenārijā par pamatu ņemti bāzes gadā (2011.) pastāvējušie visu kustības veidu intensitātes rādītāji nemainīgi visā prognozes periodā.

Atbalsts vecāku nodarbinātībai

- Darba likumā iezīmētās īpašas atbalsta formas sievietēm grūtniecības un pēcdzemdību periodā, kā arī atgriežoties darbā. Pētījuma dati rāda, ka likumā noteiktā atbalsta pieejamība ir atkarīga no neformālajām attiecībām ar darba devēju, un ģimenes darba tirgū ir neaizsargātas.
- Bērna kopšanas (vecāku) pabalstu sistēma līdz šim nepiedāvāja daļēja laika darba izvēles iespējas kombinēt ar pabalstu saņemšanu, tomēr no 2014.gada tā tiek mainīta, ļaujot apvienot pabalstu saņemšanu ar darbu vai mācībām.

Atbalsts bērna aprūpei

- Lielā daļā apdzīvoto vietu bērnudārzi pašlaik jau tiek piedāvāti bērniem no 1,5 gadu vecuma bez rindas. Rīga šo jautājumu vēl nav atrisinājusi, bet tiek meklēti risinājumi, līdzfinansējot privātos bērnudārzus un veidojot aukļu dienestu.
- Vecākus uztrauc sākumskolas bērnu pieskatīšanas problēma pēc skolas, daļā pašvaldību izveidotas pagarinātās grupas, citur vecākiem nākas meklēti risinājumus pašiem. Pašlaik interešu izglītībai ir dažādi finansējuma avoti – pašvaldības, valsts un vecāki.

Nabadzības mazināšana un ģimeņu ienākumu līmeņa saglabāšana

- Vienreizējais bērna piedzimšanas pabalsts – 296 lati.
- Bērnu kopšanas pabalsts (kopš 2008.gada arī vecāku pabalsts), no 2014.gada pieņemts lēmums veidot elastīgāku pabalstu sistēmu, kas ļauj vecākiem izvēlēties pabalsta saņemšanas ilgumu un apmēru. Pirmajā variantā vecāks varēs saņemt vecāku pabalstu 60 % apmērā no saņēmēja bruto algas līdz bērna 1 gada vecumam, papildus vienam vecākam saņemot bērna kopšanas pabalstu Ls 120 apmērā. Otrā variantā vecāks varēs saņemt vecāku pabalstu 43,75% apmērā no pabalsta saņēmēja bruto algas līdz bērna 1,5 gada vecumam, papildus vienam vecākam saņemot bērna kopšanas pabalstu Ls 120 apmērā. Izvēloties vienu no vecāku pabalsta saņemšanas periodiem, tā izmaksu vairs nevarēs mainīt. No 2014. gada 1. oktobra piešķiramajiem vecāku pabalstiem netiks garantēts minimālais apmērs un vecāku pabalstu 30% apmērā no piešķirtā pabalsta summas saņemt varēs, ja pabalsta saņemšanas laikā pabalsta saņēmējs strādā vai gūst ienākumus kā pašnodarbinātais (papildus viņš varēs saņemt arī bērna kopšanas pabalstu Ls 120 apmērā). Būtisks uzlabojums ir pabalstu savienošanas iespējas ar darbu, kā arī vecāka iespējas

izvēlēties sev vēlamo pabalsta saņemšanas ilgumu. Tomēr pastāv risks, ka sākotnēji vecāki neizvēlēšies ilgāku pabalsta saņemšanas periodu, jo trūkst iedzīvotāju uzticēšanās valsts institūcijām.

- Ģimenes valsts pabalsts visiem 8 latu apmērā.
- Brīvpusdienas 1. un 2. klasē, 2014. gadā pieņemts lēmums tās ieviest arī 3.klasē, palielinot izmaksas vienām pusdienām no Ls 0,80 uz Ls 1,00. Daļā intervēto pašvaldību brīvpusdienas finansē arī pēdējai pirmskolas grupai bērnudārzā vai vienā gadījumā – līdz 9.klasei.
- 2006.–2009.gadā tika realizēta valsts atbalsta programma, kas paredzēja galvojumu piešķiršanu ģimenēm ar bērniem mājokļa iegādei vai būvniecībai; pašlaik līdzīga programma nedarbojas.

Īpašs atbalsts daudzbērnu ģimenēm

- Atlaide NĪN.
- Atlaide transporta līdzekļa ekspluatācijas nodoklim.
- Atlaide valsts kultūras iestāžu apmeklējumam, daļā iestāžu atlaide ir tikai līdz otrajam bērnam ieskaitot (piemēram, ģimenes biļete Rīgas zoodārzā diviem pieaugušajiem un diviem bērniem).
- Atlaides elektrības rēķiniem (atbalsts attiecas arī uz sociāli mazaizsargātām ģimenēm).
- Atlaides pilsētas transportam dažās pašvaldībās.
- Atlaides ēdināšanai skolā un bērnudārzā dažās pašvaldībās.
- Iespēja ātrāk pensionēties 5 bērnu vecākiem.

Partnerattiecības

- Uzturlīdzekļu garantijas fonda piešķiramo līdzekļu pieaugums plānots no 35 latiem 2013.gadā līdz 50 latiem 2014. gadā un 56,25 latiem 2015. gadā par katru bērnu no viņa piedzimšanas līdz septiņu gadu vecuma sasniegšanai un no 40 latiem 2013. gadā līdz 55 latiem 2014. gadā un līdz 67,50 latiem 2015.gadā par katru bērnu no septiņu gadu vecuma sasniegšanas līdz 18 gadu vecumam. Tas ir vienīgais specifiskais atbalsts vientuļajiem vecākiem. Nav vienotas atbalsta politikas, kas virzīta uz šīs grupas aizsardzību.
- Vardarbības ģimenē novēršana. Kā galvenie instrumenti minēti vardarbības definēšana un normatīvo aktu izstrāde, vardarbības pētīšana un speciālistu izglītošana, kā arī rehabilitācijas programmas vardarbības veicējiem un cietušajiem. Pētījumi rāda⁷⁵, ka Latvijas teritorijā atbalsts ģimenēm vardarbības gadījumā ir pieejams nevienlīdzīgi, kā arī vardarbības veicēju rehabilitācijai pietrūkst līdzekļu.

Vīriešu iesaiste bērnu aprūpē

- Tēviem ir paredzēts 10 kalendāro dienu paternitātes atvaļinājums, kas izmantojams līdztekus maternitātes atvaļinājumam pēc bērna dzimšanas un tiesības izmantot bērnu kopšanas atvaļinājumu.

⁷⁵ Putniņa, A., Linde, Z. (2011) Mazu bērnu tiesību aizsardzības sistēmas izvērtējums. Rīga: Nodibinājums "Centrs Dardedze". [sk. Internetā: www.centrsdardedze.lv]

Veselības aprūpe un reproduktīvā veselība

- Rindas pie speciālistiem un *de jure* bezmaksas veselības aprūpe bērniem.
- Neauglības ārstēšana par valsts līdzekļiem.
- Valsts finansēta dzemdību palīdzība noteiktā apjomā.
- Veselīga dzīvesveida popularizēšana, tai skaitā izglītojot sabiedrību (īpaši jauniešus) par reproduktīvās veselības jautājumiem un seksuāli transmisīvo infekciju profilaksi un samazinot nevēlamu grūtniecību un seksuāli transmisīvo infekciju gadījumu skaitu.
- Sabiedrības izglītošana par modernas kontracepcijas lietošanu.

Migrācija

- Dubultpilsonības iegūšanas iespēja ārzemēs dzīvojošajiem latviešiem.
- Termiņuzturēšanās atļauju izsniegšana pret noteiktām investīcijām.
- Dubultā nodokļa neaplikšana ienākuma nodoklim.
- Izstrādāts reemigrācijas plāns, kas paredz vienas pieturas aģentūras noteikšanu, darba tirgus informācijas pieejamības veicināšanu, augsti kvalificēta darbaspēka piesaisti, latviešu valodas apmācību, sadarbību ar diasporu – biznesa saiknes veidošanai un uzturēšanai, atbalstu skolēniem, kas atgriežas/iekļaujas sistēmā, kā arī šo skolēnu vecākiem, valsts un pašvaldību institūciju rīcība/prasību samazināšana, attiecībā uz svešvalodu zināšanām, atlasot darbiniekus, personu loka paplašināšana, kuriem iespējams pretendēt uz repatriantu statusu⁷⁶.
- Tiek izstrādāts jauns „Repatriācijas likums”.

Scenārija izmaksas:

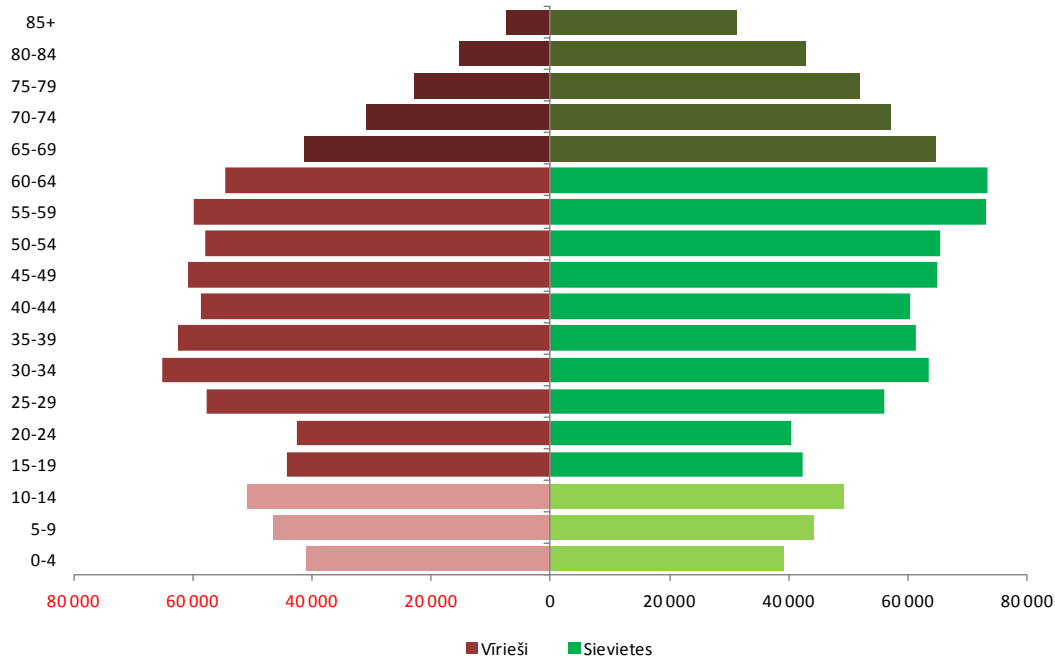
Scenārija izmaksas saskan ar augstākminēto politikas aktivitāšu esošajām izmaksām. Pētnieku prognozes šajā gadījumā nav efektīvas, jo valsts institūcijām iespējams precīzs izmaksu aprēķins. Tomēr jāņem vērā, ka valsts šobrīd uzņemas izmaksas agrīnajā bērna vecumposmā, bet, bērniem sasniedzot skolas vecumu, izmaksas pārņem vecāki.

Prognozētā situācijas attīstība:

39.attēls atspoguļo situācijas prognozi 2020.gadam, bet 40.attēls – 2030.gadam. Redzam, ka 2030.gadā paaudze aktīvajā bērnu radīšanas vecumā ir ievērojami samazinājusies, bērnu skaits katrā nākamajā piegādes grupā turpina sarukt, kas savukārt nozīmē vēl lielāku samazinājumu tālākā perspektīvā.

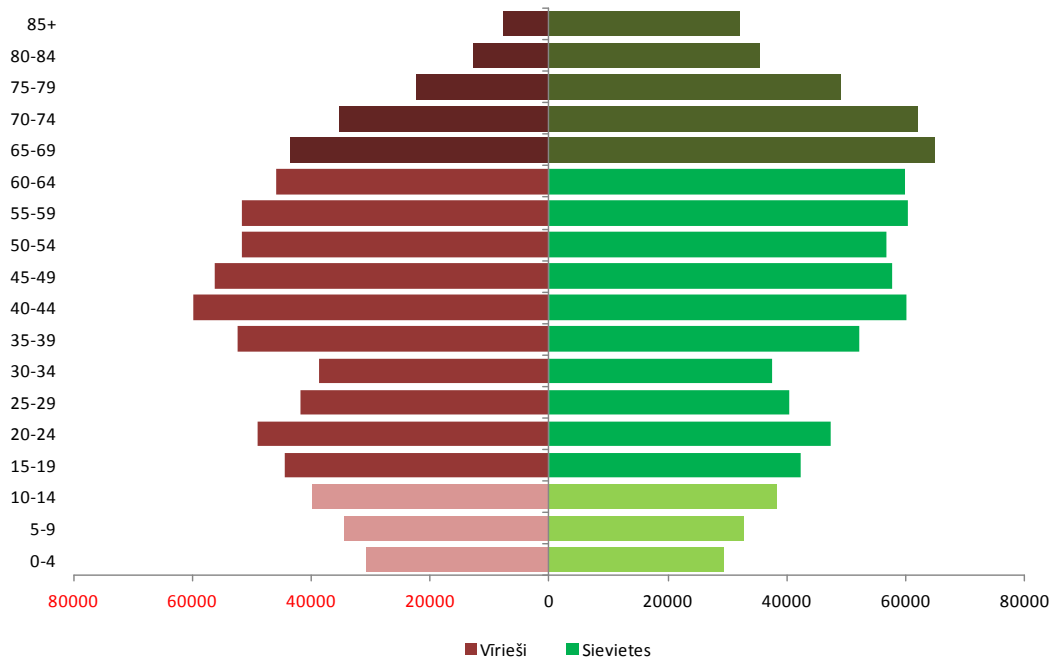
⁷⁶ Reemigrācijas atbalsta pasākumu plāns 2013.–2016. gadam (apstiprināts Ministru kabinetā 30.07.2013.) [skatīts internetā: http://www.em.gov.lv/images/modules/items/Reemigrācijas%20plans_30_07_2013.docx].

ATTĒLS 39. LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU DEMOGRĀFISKĀ STRUKTŪRA 2020.GADĀ PIE LĪDZŠINĒJĀS POLITIKAS SCENĀRIJA

Avots: Izmantoti prognozes „Inerces variants ar migrāciju” dati no 2012.gadā izstrādātajām „Demogrāfiskajām prognozēm Rīgā un Pierīgā” Pārslas Eglītes vadībā.

ATTĒLS 40. LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU DEMOGRĀFISKĀ STRUKTŪRA 2030.GADĀ PIE LĪDZŠINĒJĀS POLITIKAS SCENĀRIJA

Avots: Izmantoti prognozes „Inerces variants ar migrāciju” dati no 2012.gadā izstrādātajām „Demogrāfiskajām prognozēm Rīgā un Pierīgā” Pārslas Eglītes vadībā.

Prognozes aprēķinā imigrācija ietverta nulles līmeni, bet emigrācijā paredzēts pakāpenisks samazinājums līdz nulles līmenim 2030.gadā. Imigrācijas iekļaušana nulles līmenī balstās uzskatā, ka potenciālo imigrantu vairums Latviju vēlēšies izmantot kā tiltu, lai vēlāk pārceltos tālāk uz citām Eiropas Savienības valstīm ar augstāku dzīves līmeni. Kā aksiomātisks pieņemts uzskats, ka līdz 2030.gadam Latvijai neizdosies pietuvoties Eiropas Savienības vidējam dzīves līmenim. Tāpat jāaprēķinās, ka cilvēkiem, kas vienreiz pārcēlušies, ir daudz vieglāk to izdarīt vēlreiz, kā arī imigrantiem ir tendence pievienoties jau esošām sev līdzīgo kopienām.

Emigrācijas samazinājums līdz nulles līmenim 2030.gadā iekļauts, jo, saglabājot esošo migrācijas saldo, līdz 2030.gadam paaudzes aktīvajā darba vecumā pārstatu eksistēt. Tas nav reālistisks pieņēmums, apzinoties, ka ne visi iedzīvotāji ir gatavi emigrācijai, bet bāzes gadā valsts vēl nebija atguvusies no ekonomiskās krīzes.

Saglabājoties esošajām dzimstības tendencēm, par spīti pakāpeniskam emigrācijas samazinājumam, bērnu skaits Latvijā turpinās strauji samazināties.

Repatriācijas centieni šī scenārija ietvaros kopumā vērtēti skeptiski, pieņemot, ka esošā politika nav orientēta uz nodarbinātības veicināšanu, bet būtiskais emigrācijas cēlonis ir neapmierinātība ar darba samaksu, darba iespējām un apstākļiem.

UZ PABALSTIEM ORIENTĒTAIS SCENĀRIJS

Scenārija apraksts:

Scenārijs ir virzīts uz pabalstu sistēmu paplašināšanu dažādām grupām, lai segtu izmaksas cilvēkiem ar maziem bērniem un mazinātu nabadzības riskus. Mērķa grupas iespējams diferencēt atkarībā no ienākumiem, bērnu skaita un ģimenes struktūras. Pabalstu attīstīšana ir tautas ataudzes veicināšanas virziens, kas šobrīd tiek visplašāk publiski atbalstīts un īsākā laika periodā var ietekmēt dzimstību, taču nav ilgtspējīgs, jo prasa salīdzinoši augstus izdevumus, kuri, lai stimulētu dzimstību, pakāpeniski jāceļ. Efektīvi tas darbojas valstīs ar augstu iekšzemes kopproduktu (vispirmām kārtām Francijā), bet Latvijai, nodrošinot tādu pat daļu no iekšzemes kopprodukta šiem mērķiem, nebūtu iespējams panākt līdzīgu rezultātu, jo absolūtos skaitļos summa uz vienu cilvēku būtu daudz zemāka. Līdz ar to iespējamais efekts vērtēts kā pieticīgs, tomēr tiek prognozēts dzimstības pieaugums.

Atbalsts vecāku nodarbinātībai

Atšķirībā no līdzšinējās politikas scenārija, uz pabalstiem orientētais scenārijs ietver šādas izmaiņas:

- Atbalsts ilgākiem darba pārtraukumiem. Veidot elastīgu bērnu kopšanas un vecāku pabalsta sistēmu, kur vecāks pēc savas izvēles var pavadīt mājās ar bērnu no 1,5 līdz 3 gadu vecumam atkarībā no saviem priekšstatiem par ģimenei/bērnam labāko izvēli (mātei ar bērnu pavadot 3 gadus, izmaksas varētu būt 100 miljoni latu gadā, ja līdz bērna 1,5 gadam vecāks saņem ikmēneša pabalstu 70% no algas (aprēķināts ar vidējo algu 500 latu), bet no 1,5 gada līdz 3 gadiem 120 latus katru mēnesi).

Atbalsts bērna aprūpei

Atšķirībā no līdzšinējās politikas scenārija, uz pabalstiem orientētais scenārijs ietver šādas izmaiņas:

- Valsts/pašvaldības nodrošina atbalstu bezmaksas interešu izglītībai visā skolas periodā (šobrīd izmaksātu aptuveni 54 miljonus latu gadā, ja tiktu nodrošināti divi pulciņi katrs Ls 15 vērtībā vienam bērnam 9 mēnešu garumā), tas ļaus arī atrisināt bērnu pieskatīšanas jautājumu pēc skolas.
- Brīvpusdienas skolā visiem skolēniem no 1. līdz 4. klasei un daudzbērnu ģimeņu bērniem visā skolas laikā (papildus izmaksas veido 6 miljonus latu gadā bērniem līdz 4. klasei un grūtāk prognozējamu summu daudzbērnu ģimeņu skolas vecuma bērniem).

Nabadzības mazināšana un ģimeņu ienākumu līmeņa saglabāšana

Atšķirībā no līdzšinējās politikas scenārija, uz pabalstiem orientētais scenārijs ietver šādas izmaiņas:

- Diferencēt ģimenes valsts pabalstu atkarībā no bērnu skaita ģimenē, par pirmo maksājot 8 latus, par otro bērnu maksājot 16 latus, par trešo, ceturto un turpmākajiem – 24 latus mēnesī (kopējās izmaksas aptuveni 45 miljoni latu gadā). Alternatīvi iespējams atteikties no šī pabalsta un veidot speciālus pabalstus trūcīgām personām un daudzbērnu vecākiem.
- Veidot atbalsta pasākumus pirmajam mājoklim, aizsargāt vecākus, kas ņēmuši hipotekāro kredītu un joprojām turpina maksāt kredītus par mājokli, kurš nu jau pieder bankai. Tas veicinātu ne tikai dzimstību, bet samazinātu parādu migrantu skaitu uz ārzemēm (aptuvenās izmaksas – 20 miljoni latu gadā).
- Veidot īpašu atbalstu bērnu diennakts pieskatīšanai krīzes situācijās visām ģimenēm (nav datu par iespējamajām izmaksām).

Īpašs atbalsts daudzbērnu ģimenēm

Atšķirībā no līdzšinējās politikas scenārija, uz pabalstiem orientētais scenārijs ietver šādas izmaiņas:

- Atlaides valsts kultūras iestāžu apmeklējumiem (pašlaik daudzās vietās ģimenes biļete ietver divus pieaugušos un divus bērnus, bet ģimenes biļetei nevajadzētu ierobežot bērnu skaitu).
- Atlaides daudzbērnu ģimenēm strappilsētu un pilsētu transportam (atlaides aptuveni 36 200 ģimeņu, izmaksas atkarīgas no atlaides lieluma).
- Atlaides ēdināšanai skolā un bērnudārzā.
- Iespēja daudzbērnu ģimeņu vienam vecākam, kam ir 4 un vairāk bērnu, dzīvot mājās un aprūpēt bērnus, saņemot par to bērnu kopšanas pabalstu 140 latu apmērā neatkarīgi no bērnu vecuma. Pabalstu var saņemt vecāks (tēvs/māte), kurš paliek mājās un aprūpē bērnus. (papildus izmaksas aptuveni 2 miljoni latu gadā).
- Atlaides par komunālajiem pakalpojumiem un siltumu daudzbērnu ģimenēm (atlaides aptuveni 36 200 ģimeņu, izmaksas atkarīgas no atlaides lieluma).

Partnerattiecības

Atšķirībā no līdzšinējās politikas scenārija, uz pabalstiem orientētais scenārijs ietver šādas izmaiņas:

- Laulību institūcijas stiprināšanu un apmācība dažādām mērķa grupām. (apmācību izmaksas aptuveni 0,1 miljons latu gadā).

Vīriešu iesaiste bērnu aprūpē

Līdzīgi kā līdzšinējās politikas scenārijā.

Veselības aprūpe un reproduktīvā veselība

Atšķirībā no līdzšinējās politikas scenārija, uz pabalstiem orientētais scenārijs ietver šādas izmaiņas:

- Samazinātas rindas pie speciālistiem un nodrošināta bezmaksas veselības aprūpe bērniem de facto.
- Kvotu paaugstināšana neauglības ārstēšanai par valsts līdzekļiem.
- Valsts finansētās dzemdību palīdzības pārskatīšana, iekļaujot ģimenes dzemdības un apmācību tām kā bezmaksas pakalpojumu (aptuvenās izmaksas 0,3 miljoni latu gadā).
- Atbalsts ģimenes krīzes situācijās grūtniecības periodā un dzemdībās (papildus finansējums krīzes centriem).
- Bezmaksas kontracepcijas nodrošināšana riska mērķa grupām. Īstenojot šo pasākumu kopumu, jārespektē indivīdu reproduktīvās tiesības (izmaksas atkarīgas no mērķa grupu definējuma).
- Veselīga dzīvesveida popularizēšana, ieviešot veselības mācību skolās vai meklējot citus risinājumus, piemēram, palielinot apmācību citos mācību priekšmetos par tēmām, kas skar veselības un reproduktīvās veselības tēmas.

Migrācija

Atšķirībā no līdzšinējās politikas šajā sadaļā iekļauts:

- Mācību asistents skolā bērniem, kas pietiekoši nezina latviešu valodu;
- Reemigrācijas plāna iedzīvināšana praksē.

Scenārija izmaksas:

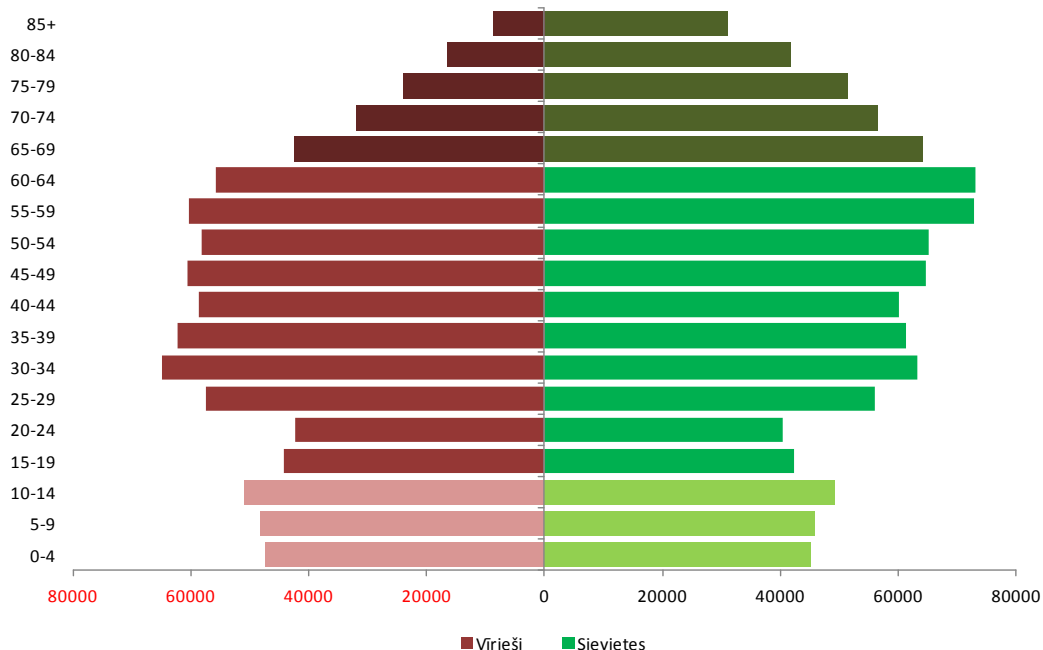
Programmai aprēķinātās zināmās izmaksas saskaņā ar pētnieku aprēķiniem – 227,4 miljoni latu ik gadu. Scenārijā ir aktivitātes, kuru izmaksas pašlaik aprēķināt nav iespējams, jo nav pietiekošas informācijas par mērķa grupām vai arī tās atkarīgas no aktivitātes realizācijas apjoma.

Scenārijā ir iekļautas arī aktivitātes, kas saskan ar uz nodarbinātību vērsto scenāriju, piemēram, aktivitātes, kas saistītas ar reproduktīvo veselību un veselības aprūpi.

Prognozētā situācijas attīstība:

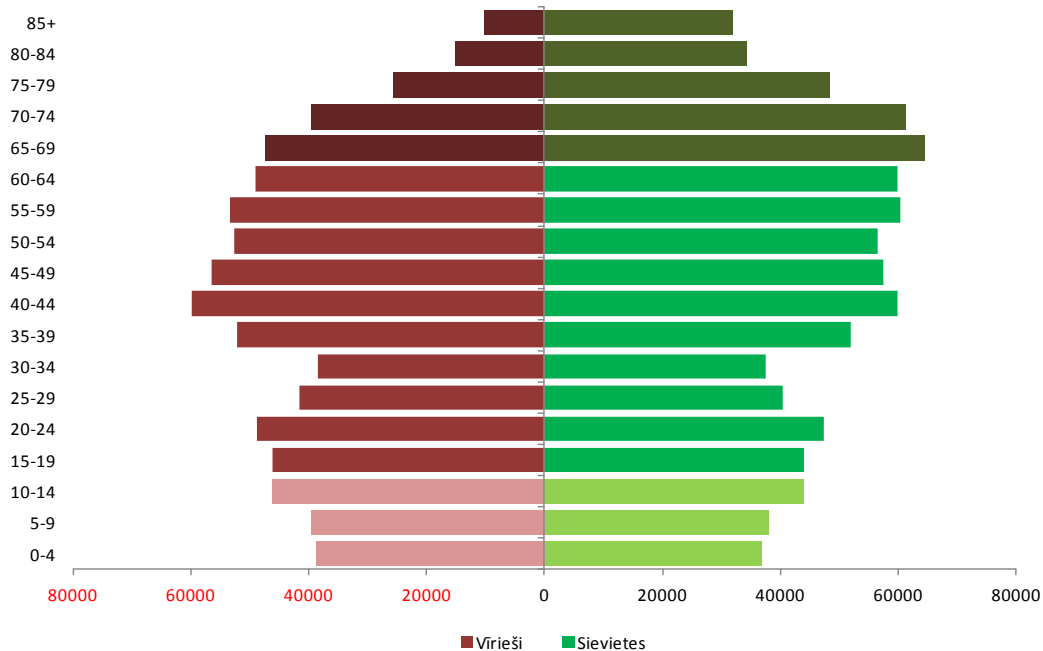
Intensīvi un dārgi atbalsta pasākumi dzimstībai visdrīzāk varētu veicināt tautas ataudzi, palielinot summāro dzimstības koeficientu gandrīz līdz Ziemeļvalstu līmenim, tomēr to diez vai izdosies sasniegt. Tāpat jārēķinās arī ar ievērojamu emigrāciju, jo šāda politika nenovērsīs emigrāciju veicinošos faktorus.

ATTĒLS 41. LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU DEMOGRĀFISKĀ STRUKTŪRA 2020.GADĀ PIE UZ PABALSTIEM ORIENTĒTĀ SCENĀRIJĀ

Avots: Izmantoti prognozes „Aktīvais variants ar migrāciju” dati no 2012. gadā izstrādātajām „Demogrāfiskajām prognozēm Rīgā un Pierīgā” Pārslas Eglītes vadībā.

ATTĒLS 42. LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU DEMOGRĀFISKĀ STRUKTŪRA 2020.GADĀ PIE UZ PABALSTIEM ORIENTĒTĀ SCENĀRIJĀ

Avots: Izmantoti prognozes „Aktīvais variants ar migrāciju” dati no 2012. gadā izstrādātajām „Demogrāfiskajām prognozēm Rīgā un Pierīgā” Pārslas Eglītes vadībā.

Tomēr līdzīgi kā līdzšinējās politikas scenārijā paredzēts emigrācijas samazinājums līdz nulles līmenim 2030.gadā. Saglabājot esošo migrācijas saldo, līdz 2030.gadam paaudzes aktīvajā darba vecumā pārstatu eksistēt. Tas nav reālistisks pieņēmums, apzinoties, ka ne visi iedzīvotāji ir gatavi emigrācijai, bet bāzes gadā, kurš izmantots par pamatu aprēķiniem, valsts vēl nebija atguvusies no ekonomiskās krīzes.

41.attēls atspoguļo situācijas prognozi 2020.gadam, bet 42. attēls – 2030.gadam. Redzam, ka 2030.gadā paaudze aktīvajā bērnu radīšanas vecumā ir ievērojami samazinājusies, bet bērnu skaitu izdodas noturēt gandrīz tādā līmenī, kādā tas bija gadsimtu mijā.

Scenārija pamatā izmantots pieņēmums, ka, veidojot stabilu pabalstu politiku, pakāpeniski izdodas celt summāro dzimstības koeficientu – līdz 1,51 jau 2015. gadā, bet tālāk 2020. gadā līdz 1,61, 2025. gadā līdz 1,72 un 2030. gadā līdz 1,80. Jāņem vērā, ka, 1986.–1988. gadā dzimušajai paaudzei sasniedzot vecumu, kad mūsdienās bērni dzimst visbiežāk, neizbēgami sagaidāms summārā dzimstības koeficienta pieaugums, taču svarīgi būtu mērķtiecīgas politikas rezultātā dzimstību veicināt ievērojamāk. Šai scenārijā pieņemts, ka tas notiks, kā arī nākamajos gados šāds atbalsts saglabāsies neatkarīgi no citiem apstākļiem, tādējādi nodrošinot stabilitātes sajūtu potenciālajiem vecākiem.

Līdzīgi kā līdzšinējās politikas scenārijā arī šajā scenārijā imigrācija ietverta nulles līmeni, neparedzot iespēju, ka Latvija ilgtermiņā varētu būt imigrantiem pievilcīgāka par tām Eiropas Savienībās dalībvalstīm, kurās ir augstāks dzīves līmenis un jau iesakņojušās imigrantu kopienas – mūsu gadījumā ir vienīgi krievvalodīgā kopiena, taču arī tās gadījumā Latvija visdrīzāk tiktu izmantota vienīgi kā trampļīns, lai pārceļtos tālāk.

Repatriācijas centieni šī scenārija ietvaros kopumā vērtēti skeptiski, pieņemot, ka pabalstu politika nav orientēta uz nodarbinātības veicināšanu, bet būtiskais emigrācijas cēlonis ir neapmierinātība ar darba samaksu, darba iespējām un apstākļiem, savukārt pabalstu apjoms nesasniedz līmeni, kāds tas ir Rietumvalstīs.

NODARBINĀTĪBAS SCENĀRIJS

Scenārija apraksts:

Nodarbinātības scenārijs balstās veco Eiropas Savienības dalībvalstu populāciju dinamikas tendencēs un labās prakses piemēros un ir virzīts uz nodarbinātības veicināšanu un ģimeņu labklājību, valstij nodrošinot ģimenes un darba dzīves apvienošanai labvēlīgus apstākļus, kā arī cita veida atbalstu ģimenēm. Tas ietver pasākumu kopumu, kas ļauj vecākiem, īpaši sievietēm, labāk iekļauties darbā un savienot to ar mājas pienākumiem, kā arī veicina drošības sajūtu citās dzīves jomās. Patlaban pētījuma dati rāda, ka vecāku nodarbinātība ir efektīvākais, bet ne populārākais instruments dzimstības veicināšanai un migrācijas mazināšanai.

Šī scenārija ietvaros tiek saglabāta universālā pabalstu bāze – bērnu kopšanas un vecāku pabalsts saglabāts esošajā līmenī, netiek mainīts arī vienreizējā bērna piedzimšanas pabalsta apjoms, jo vecāku uztverē tas ir pietiekams. Tiek transformēts ģimenes valsts pabalsts, atsakoties no universāla ģimenes

pabalsta, veidojot atsevišķus pabalstus noteiktām mērķa grupām atkarībā no ienākumiem vai bērnu skaita daudz bērnu ģimenēm, kā galveno atbalsta instrumentu ģimenēm izmantojot nodokļu atlaides vecākiem.

Atbalsts vecāku nodarbinātībai

Atšķirībā no līdzšinējās politikas scenārija, nodarbinātības scenārijs ietver šādas izmaiņas:

- Izglītot uzņēmējus un sabiedrību par grūtnieču un vecāku tiesībām un veicināt šo tiesību ievērošanu. Darba likumā garantētās vecāku tiesības lielā mērā aizstāv darbinieku tiesības, taču, kā rāda pētījums, neatbilst darba devēju iespējām un tāpēc netiek ievērotas un degradē Darba likumā noteiktās garantijas, tāpēc būtiski pārskatīt tiesību apjomu un izglītot darba devējus par to ievērošanu, piemēram, izmantojot sociālās kampaņas (aptuvenās izmaksas 0,6 miljoni latu gadā).
- Ģimenei ar bērniem draudzīgu uzņēmumu atbalsta programmas izveide. Pārņemot ārzemju labo praksi sadarbībā ar darba devējiem, tiek uzsākta iniciatīva par atbalsta programmu ģimenēm ar bērniem un dzimumu līdztiesības veicināšanu uzņēmumā. Tiek piedāvātas nodokļu atlaides vai cits atbalsts uzņēmumiem, šādi veicinot darba devēju vēlmi agrāk iesaistīt darba tirgū vecākus un īpaši sievietes pēc dzemdībām, kā arī rūpēties par darbiniekiem ar bērniem (nav iespējams paredzēt, cik uzņēmēju vēlētos iesaistīties programmā, bet īstermiņā samazinātos nodokļu ieņēmumi no uzņēmumiem, ko daļēji kompensētu tieši un netieši ieguvumi no personu agrākas atgriešanās darba tirgū).
- Ģimenei draudzīgu darba formu popularizēšana – elastīgs darba laiks, attālināts darbs, daļēja laika darbs. Tā rezultātā vecākiem uzlabotos spēja savienot darbu ar bērnu aprūpi un pieaugtu nodokļu ieņēmumi, kā arī samazinātos NVA klientu skaits (sociālās kampaņas aptuvenās izmaksas būtu 0,2 miljoni latu gadā). Jārēķinās, ka šī atbalsta forma nav universāli pielietojama, jo atkarīga no darba rakstura.
- Stiprināt tiesībsarga kapacitāti, dalot tā kompetences jomas un izveidojot jaunu tiesībsarga pozīciju sieviešu un ģimenes tiesību jomā. Papildināt tiesībsarga kompetences jomas ar darba likumdošanas normu ievērošanas pārraudzību un atbalstu vecākiem un sievietēm pirms un pēc dzemdību periodā, kas ļautu efektīvāk cīnīties ar *mobingu* un *bosingu* un citiem tiesību pārkāpumiem (nepieciešams papildus finansējums tiesībsargam jauno uzdevumu veikšanai).

Atbalsts bērna aprūpei

Līdzīgi kā šobrīd pašvaldībām jāfinansē bērnudārzu pieejamība visiem bērniem no 1,5 gadu vecuma, bet, nespējot nodrošināt pakalpojumu pašvaldība nodrošina līdzfinansējumu privātajā bērnudārzā vai aukles pakalpojumiem (finansējums saglabājas esošajā līmenī). Šis tāpat kā uz pabalstiem balstītais scenārijs ietver brīvpusdienas visiem skolēniem no 1. līdz 4.klasei, kā arī un valsts/pašvaldības nodrošinātu bezmaksas interešu izglītību visā skolas periodā.

Atšķirībā no abiem iepriekšējiem politikas scenārijiem, nodarbinātības scenārijs ietver šādas izmaiņas:

- Aukļu dienesta pakalpojumu nodrošināšana no bērna gada līdz 1,5 gadu vecumam tiem vecākiem, kas izvēlas ātrāk atgriezties darbā (izmaksas aptuveni 0,75 miljoni latu gadā, tomēr

izmaksas varētu pieaugt, ja agra atgriešanās darbā pēc bērna piedzimšanas kļūtu populārāka). Atbalstam agrākai bērnu aprūpei (no 6 mēnešiem) varētu nebūt politiska atbalsta.

Nabadzības mazināšana un ģimeņu ienākumu līmeņa saglabāšana

Atšķirībā no abiem iepriekš aprakstītajiem scenārijiem, nodarbinātības scenārijs ietver šādas izmaiņas:

- Universālā ģimenes valsts pabalsta vietā, kas šobrīd tiek izmaksāts, sākot ar pirmo bērnu, izmaksāt ģimenēm katru mēnesi pabalstu Ls 20 apmērā par otro bērnu, Ls 30 apmērā par trešo bērnu un nākamajiem bērniem. Papildus atbalstu šādā veidā saņemtu divu un daudzbērnu ģimenes, veicinot otrā un nākamo bērnu radīšanu (prognozētās izmaksas 37 miljoni latu gadā).
- Palielināts neapliekamais minimums par apgādājamajiem (izmaksas atkarīgas no apjoma – rezultātā samazināsies nodokļu ieņēmumi). Aprēķinot neapliekamā minimuma apjomu ģimenēm ar vairāk kā 2 bērniem, jāņem vērā, ka zemo algu saņēmēji šādi varētu nesaņemt atbalstu nepietiekamā algas apjoma dēļ.

Nodarbinātības scenārijs, tāpat kā uz pabalstiem balstītais scenārijs ietver:

- Īpašu atbalstu bērnu diennakts pieskatīšanai krīzes situācijās visām ģimenēm.

Īpašs atbalsts daudzbērnu ģimenēm

Atšķirībā no līdzšinējās politikas scenārija nodarbinātības scenārijs ietver tādas pašas izmaiņas kā uz pabalstiem balstītais scenārijs (izņemot iespēju daudzbērnu ģimenēm, kam ir 4 un vairāk bērnu, dzīvot mājās un aprūpēt bērnus, saņemot par to bērnu kopšanas pabalstu Ls 140 neatkarīgi no bērna vecuma, pabalsts tiek izmaksāts vecākam (mātei/ tēvam), kas atrodas mājās un aprūpē bērnus.):

- Atlaides valsts kultūras iestāžu apmeklējumiem.
- Atlaides par komunālajiem pakalpojumiem un siltumu daudzbērnu ģimenēm.
- Atlaides daudzbērnu ģimenēm pilsētas un starppilsētu transportā.
- Atlaides ēdināšanai skolā un bērnudārzā.

Partnerattiecības

Atšķirībā no līdzšinējās politikas scenārija, nodarbinātības scenārijs ietver šādas izmaiņas:

- Neregistrētu partnerattiecību tiesiska definēšana, izstrādājot atzīšanas mehānismus un paredzot mantiskas un finansiālas saistības, neregistrētām partnerattiecībām izjūkot, līdzīgi kā reģistrētu attiecību gadījumā (izmaksas nepalielina).

Vīriešu iesaiste bērnu aprūpē

Atšķirībā no līdzšinējās politikas scenārija, nodarbinātības scenārijs ietver šādas izmaiņas:

- Iezīmēts noteikts laika periods bērna kopšanas atvaļinājumā, kas paredzēts tēvam (pabalstu izmaksas palielinās apzinoties, ka vīriešu algas ir lielākas, papildus izmaksas netiek aprēķinātas, jo atkarīgas no perioda ilguma).

Veselības aprūpe un reproduktīvā veselība

Nodarbinātības scenārija politikas iniciatīvas šajā sadaļā neatšķiras no uz pabalstiem orientētā scenārija. Visas piedāvātās izmaiņas ir ļoti būtiskas tautas ataudzes nodrošināšanai.

Migrācija

Atšķirībā no abiem iepriekš aprakstītajiem scenārijiem, nodarbinātības scenārijs ietver šādas izmaiņas:

- Ārējās migrācijas aizvietošana ar iekšējo, izstrādājot atbalsta formas pašvaldībām, kuras iecerētas kā attīstības centri – pašlaik tās ir pieejamas skolēniem, tomēr atbalstam būtu jāorientējas uz visu ģimeni.
- Mājokļu attīstības politika centros, piemēram, kopmītņu tipa mājokļi jauniešiem vai jaunajām ģimenēm.
- Ārējās migrācijas ierobežošana, izmantojot „enkura principu” – aizbraukšanu kavējoši nosacījumi studiju un mājokļu kreditēšanā (papildus izmaksas neveido).
- Ar darba laiku saskaņota starppilsētu un vietējā transporta tīkla izveide un uzturēšana (lai aprēķinātu izmaksas nepieciešams pilsētu un starppilsētu transporta organizācijas audits).

Tāpat kā pabalstu scenārijā:

- Mācību asistents skolā bērniem, kas pietiekami nezina latviešu valodu (izmaksas atkarībā no repatriācijas un imigrācijas apjoma).
- Reemigrācijas plāna iedzīvināšana praksē.

Scenārija izmaksas:

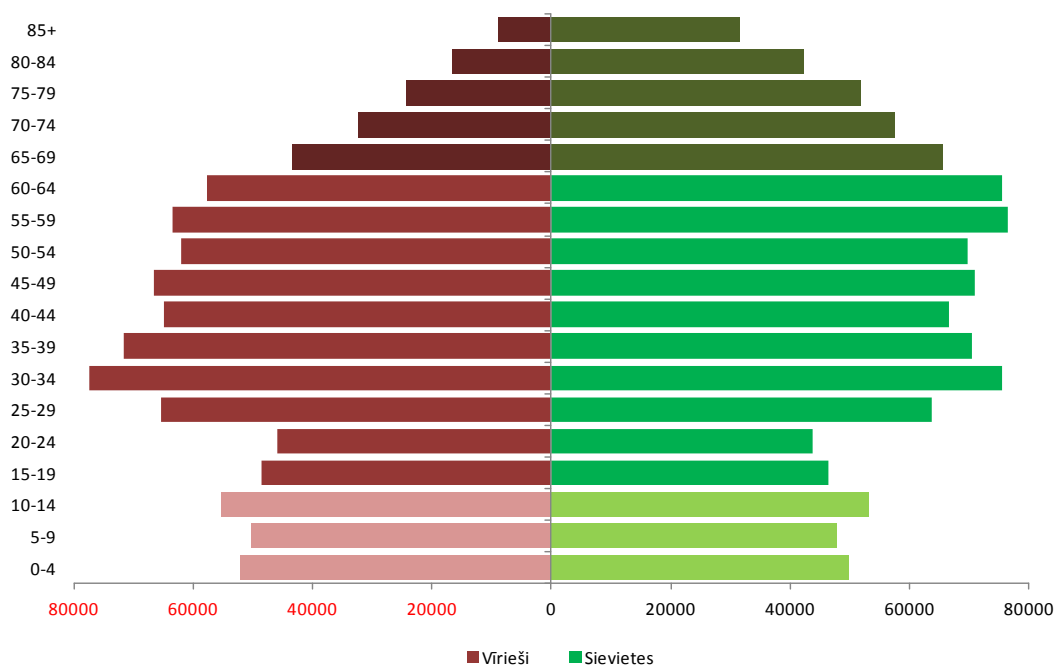
Programmai aprēķinātās zināmās papildus izmaksas saskaņā ar pētnieku aprēķiniem – 98,8 miljoni latu ik gadu. Salīdzinot šo scenāriju ar uz pabalstiem orientēto, daudz vairāk ir pozīciju, kuru izmaksas nav prognozējamas, jo ietver atlaides, kas samazina nodokļu ieņēmumus. Vienlaikus scenārijs paredz nodarbinātības veicināšanu un līdz ar to nodokļu ienākumu palielināšanos. Būtiski, ka šajā scenārijā ir pozīcijas, kas nepalielina valsts izdevumus, bet var ietekmēt dzimstības pieaugumu.

Prognozētā situācijas attīstība:

Uz nodarbinātību vērsta scenārijs balstās veco ES dalībvalstu labās prakses piemēros un ir virzīts uz nodarbinātības, īpaši sieviešu nodarbinātības, veicināšanu un ģimeņu labklājību, valstij nodrošinot ģimenes un darba dzīves apvienošanai labvēlīgus apstākļus un citu atbalstu ģimenēm. Tas ietver pasākumu kopumu, kas ļauj vecākiem labāk iekļauties darbā un savienot to ar mājas pienākumiem, kā arī veicina drošības sajūtu citās dzīves jomās.

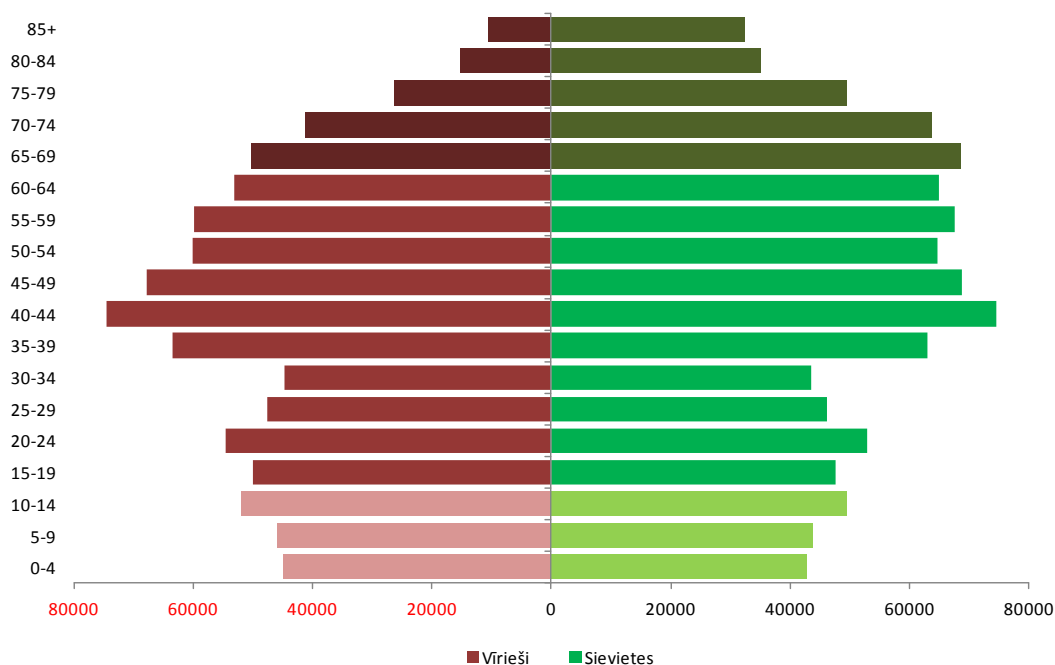
Pētījuma dati rāda, ka vecāku nodarbinātība ir efektīvākais, bet ne populārākais instruments dzimstības veicināšanai un emigrācijas mazināšanai. Cilvēki, veidojot partnerattiecības, cer, ka tās būs pastāvīgas. Realitāte visbiežāk izrādās citāda, kas noved pie lēmuma vairs neriskēt un bērnus neradīt. Ja cilvēkam, pārtraucot partnerattiecības un paliekot vienam ar bērniem, ir labi apmaksāts darbs un pārliecība par to, ka tiks saņemts valsts atbalsts bērnu pieskatīšanā un aprūpē, daudz pozitīvāk ietekmē gan bērnu dzīvi, gan arī šī cilvēka plānus par bērnu radīšanu nākotnē, kā arī iespējas veidot jaunas partnerattiecības.

ATTĒLS 43. LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU DEMOGRĀFISKĀ STRUKTŪRA 2020.GADĀ PIE NODARBINĀTĪBAS SCENĀRIJA

Avots: Izmantoti prognozes „Aktīvais variants bez migrācijas” dati no 2012. gadā izstrādātajām „Demogrāfiskajām prognozēm Rīgā un Pierīgā” Pārslas Eglītes vadībā.

ATTĒLS 44. LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU DEMOGRĀFISKĀ STRUKTŪRA 2020.GADĀ PIE NODARBINĀTĪBAS SCENĀRIJA

Avots: Izmantoti prognozes „Aktīvais variants bez migrācijas” dati no 2012. gadā izstrādātajām „Demogrāfiskajām prognozēm Rīgā un Pierīgā” Pārslas Eglītes vadībā.

Turklāt uz nodarbinātību orientētais scenārijs ne tikai tērē daudz mazāk budžeta līdzekļu, salīdzinot ar uz pabalstiem orientēto, bet arī ienes budžetā līdzekļus nodokļu veidā.

43. attēls atspoguļo demogrāfijas prognozi 2020. gadam, bet 44. attēls – 2030. gadam. Redzam, ka 2030.gadā paaudze aktīvajā bērnu radīšanas vecumā ir ievērojami samazinājusies, bet bērnu skaitu izdodas noturēt aptuveni tādā līmenī, kādā tas bija gadsimtu mijā. Arī šis scenārijs nenodrošina iedzīvotāju skaita pieaugumu, tomēr ievērojami bremzē tā mazināšanos.

Scenārija pamatā attiecībā uz dabisko pieaugumu izmantots līdzīgs pieņēmums kā uz pabalstiem orientētajā scenārijā, proti, ka veicinot vecāku nodarbinātību un drošības sajūtu, pakāpeniski izdodas celt summāro dzimstības koeficientu – līdz 1,51 jau 2015. gadā, bet tālāk 2020. gadā līdz 1,61, 2025. gadā līdz 1,72 un 2030. gadā līdz 1,80. Jāņem vērā, ka 1986.–1988. gadā dzimušajai paaudzei sasniedzot vecumu, kad mūsdienās bērni dzimst visbiežāk, neizbēgami sagaidāms dzimušo skaita pieaugums, taču svarīgi būtu mērķtiecīgas politikas rezultātā panākt arī summārā dzimstības koeficienta pieaugumu. Šai scenārijā līdzīgi kā uz pabalstiem orientētajā scenārijā pieņemts, ka tas tiks panākts, kā arī nākamajos gados šāds atbalsts saglabāsies neatkarīgi no citiem apstākļiem, tādējādi nodrošinot stabilitātes sajūtu potenciālajiem vecākiem.

Līdzīgi kā abos iepriekšējos scenārijos arī šajā imigrācija iekļauta nulles līmenī, neparedzot iespēju, ka Latvija ilgtermiņā varētu būt imigrantiem pievilcīgāka par tām Eiropas Savienībās dalībvalstīm, kurās ir augstāks dzīves līmenis un jau iesakņojušās imigrantu kopienas.

Repatriācijas centieni šī scenārija ietvaros vērtēti skeptiski, taču izdarīts pieņēmums, ka izdosies apturēt emigrāciju – nodarbinātības veicināšanas politika ir tiešā veidā vērsta uz darba samaksu, darba iespējam un apstākļiem, kas ir vieni no galvenajiem emigrāciju veicinošajiem faktoriem Latvijā. Protams, lai to panāktu, jārunā par plašāku nodarbinātības politiku, ne tikai jauno vecāku nodarbinātības veicināšanu, tomēr šī ir nozīmīga riska grupa arī darba tirgus kontekstā.

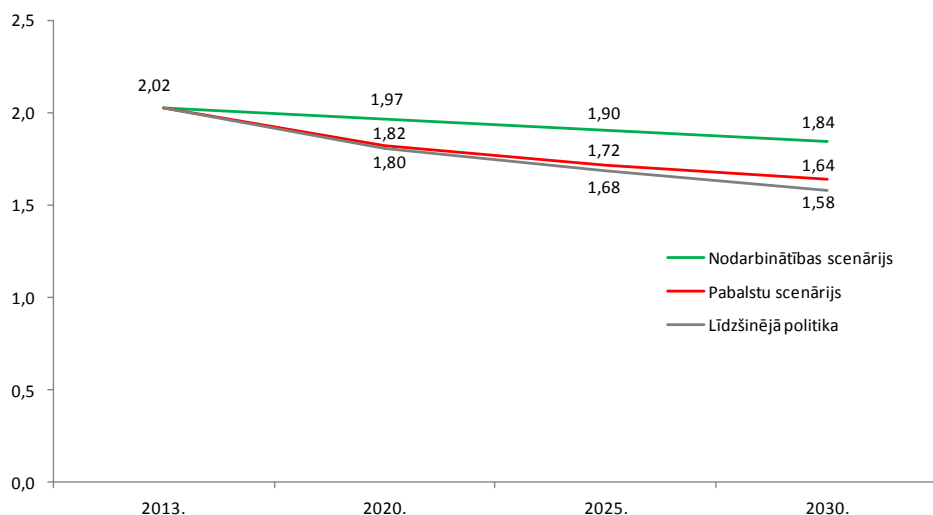
SCENĀRIJU SALĪDZINĀJUMS

Latvijas demogrāfiskā situācija šobrīd nav tāda, lai piedāvātu optimistisku skatījumu uz tautas ataudzi – ja noteiktā vecumgrupā ir maz potenciālo māšu, tad jārēķinās, ka, pat veicinot dzimstību, viņas nespēs nodrošināt pilnvērtīgu tautas ataudzi. 90. gadu sākumā dzimusī paaudze skaitliski ir tik neliela, ka pie jebkādas politikas kopējais dzimušo bērnu skaits arī būs neliels. Latvijas iedzīvotāju kopējais skaits mazināsies pie jebkura no piedāvātajiem scenārijiem (sk. 45.attēlu). Tomēr realizējot efektīvu un stabilu politiku, valstij ir iespēja demogrāfisko situāciju nepārvērst vēl sliktākā un gaidāmo dzimstības kritumu iespējami mīkstināt.

No pētījumā piedāvātajiem trim scenārijiem visefektīvāk dzimstības kritumu varētu mīkstināt nodarbinātības scenārijs, jo tas: (1) risina problēmas cēloņus, novērš cilvēku nespēju parūpēties par sevi un saviem bērniem atšķirībā no uz pabalstiem orientētā scenārija, kas drīzāk cīnās ar sekām; (2) paralēli dzimstības veicināšanai veicina arī emigrācijas mazināšanos; (3) ir ekonomiski izdevīgāks valstij, jo paredz mazākas izmaksas, kā arī sniedz iespēju daļu ieguldījumu saņemt atpakaļ nodokļu veidā – tādējādi nodarbinātības scenārijs ir mazāk pakļauts riskam, ka ekonomisku grūtību gadījumā tiktu

atvēlēti mazāki līdzekļi, proti, ir augstāka varbūtība, ka šādi iespējams nodrošināt stabilu politiku ilgtermiņā.

ATTĒLS 45. PROGNOZĒJAMĀS IEDZĪVOTĀJU SKAITA IZMAIŅAS (MILJONOS CILVĒKU) TRĪS PIEDĀVĀTO SCENĀRIJU GADĪJUMĀ

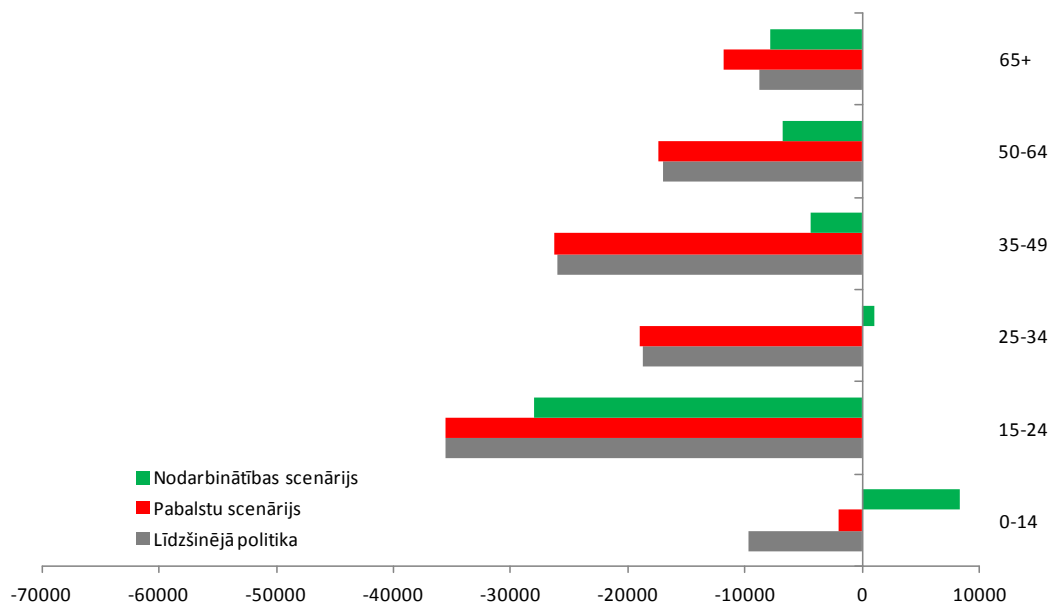
Avots: CSP dati un 2012. gadā izstrādātās „Demogrāfiskās prognozes Rīgā un Pierīgā” Pārslas Eglītes vadībā.

Nodarbinātības scenāriju var vērtēt kā optimistisku – tas ietver summārā dzimstības koeficienta pakāpenisku pieaugumu līdz 1,8, kas ir ļoti ievērojams, salīdzinot ar pašreizējo dzimstības koeficientu 1,44 (piemēram, Somijā šobrīd tas ir 1,87). Tomēr scenārijs nav pilnīgi nereāls, kā būtu jāvērtē, piemēram, piedāvājums sasniegt Eiropas Savienības valstu dzimstības līderu rādītājus un nodrošināt iedzīvotāju skaita nemazināšanos vai pat pieaugumu. Kā jau minēts, pieaugums pat uz imigrācijas rēķina ir apšaubāms, jo vairums imigrantu raudzīsies uz Latviju kā tramplīnu, lai vēlāk pārceltos uz citām Eiropas Savienības valstīm.

46. un 47.attēls parāda sieviešu skaita prognozētās izmaiņas katrā no scenārijiem. Redzams, ka pie jebkura scenārija katrā no apskatītajām vecumgrupām sieviešu skaits 2030.gadā būs mazāks nekā 2013.gadā. Tomēr, lai situācija vēl nepasliktinātos, iespējami jāaptur dzimušo skaita mazināšanās. Tāpat jāpievērš uzmanība to sieviešu skaita izmaiņām, kas ir aktīvajā bērnu radīšanas vecumā. Visefektīvāk šādu iespēju piedāvā nodarbinātības scenārijs.

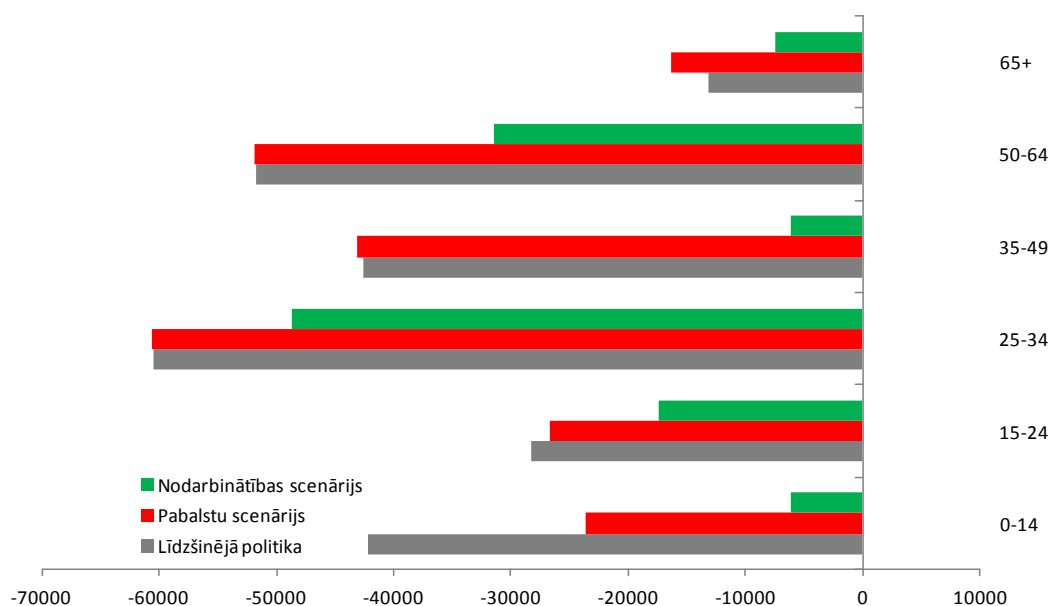
Samērojot iespējamās scenāriju izmaksas, pirmais scenārijs paredz esošās politikas tradīcijas turpināšanos un līdz ar to, salīdzinot ar esošo situāciju, papildus izmaksas neprasa, tomēr arī tā rezultāts uz iedzīvotāju ataudzi ir vismazākais. Otrais un trešais scenārijs ir veidots, par bāzi ņemot esošo situāciju, un paredz papildus pasākumus, tāpēc loģiski, ka uz pabalstiem un nodarbinātību veidotie scenāriji ir dārgāki. Tomēr būtiski saprast, ka dažādos scenārijos iekļautie politikas instrumenti ir savstarpēji kombinējami.

ATTĒLS 46. PROGNOZĒJAMĀS SIEVIEŠU SKAITA IZMAIŅAS NO 2013. LĪDZ 2020.GADAM PA VECUMGRUPĀM TRĪS PIEDĀVĀTO SCENĀRIJU GADĪJUMĀ

Avots: CSP dati un 2012.gadā izstrādātās „Demogrāfiskās prognozes Rīgā un Pierīgā” Pārslas Eglītes vadībā.

ATTĒLS 47. PROGNOZĒJAMĀS SIEVIEŠU SKAITA IZMAIŅAS NO 2013. LĪDZ 2030.GADAM PA VECUMGRUPĀM TRĪS PIEDĀVĀTO SCENĀRIJU GADĪJUMĀ

Avots: CSP dati un 2012. gadā izstrādātās „Demogrāfiskās prognozes Rīgā un Pierīgā” Pārslas Eglītes vadībā.

Uz pabalstiem organizētajā un nodarbības scenārijā ir pasākumi, kuru izmaksas ir grūti prognozēt, tāpēc nav iespējams precīzs izmaksu salīdzinājums, tomēr pašlaik, salīdzinot zināmās izmaksas,

nodarbinātības scenārijā tās ir papildus 98,8 miljoni latu, bet uz pabalstiem orientētajā scenārijā – papildus 227,4 miljoni latu ik gadu. Tomēr jāatzīst, ka nodarbinātības scenārijā ir vairāk aktivitāšu, kuru izmaksas nav prognozētas, taču jāņem vērā, ka nodarbinātības scenārijs rada ne tikai izdevumus, bet arī ienākumus, tāpēc valstij ilgtermiņā ir izdevīgāks.

Detalizētākas izmaksu aplēses prasītu papildus pētījumus, iesaistot speciālistus ekonometriskajā situācijas modelēšanā, bet visefektīvākā (taču arī visdārgākā) metode būtu sociālais eksperiments, kas ietvertu dažādu scenāriju izmēģināšanu Latvijas gadījumā.

AVOTI

1. Abortu statistika: Statistikas dati par abortiem 2007.–2012.gadā. Slimību profilakses un kontroles centrs, 2012. [sk internetā: http://www.spkc.gov.lv/file_download/1512/Aborti_2013-09-09.doc]
2. Accenture [sk. internetā 28.11.13: http://europa.eu/epic/practices-that-work/practice-user-registry/practices/accenture_en.htm]
3. Cap Canailles Intercompany Creche [sk. internetā 28.11.13: http://europa.eu/epic/practices-that-work/practice-user-registry/practices/cap-canailles_en.htm]
4. Community Mothers [sk. internetā 28.11.13: http://europa.eu/epic/practices-that-work/evidence-based-practices/practices/community-mothers_en.htm]
5. Demography report 2010: Older, more numerous and diverse Europeans (2011). European Commission.
6. Demogrāfija 2011 (2011). Rīga: LR CSP.
7. Eglīte, P., Pavlina, I., Markausa I. u.c. (1999). Ģimenes situācija Latvijā. Pārskats par LR LM pasūtītā pētījuma rezultātiem. *Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem*/ Nr.3, Rīga: LZA Ekonomikas institūts.
8. Eglīte, P. (2013). Cilvēka vērtība un tās skaitliskā izteiksme: *Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem*/ Nr. 15 Rīga: LZA Ekonomikas institūts.
9. Eglīte, P. (2008). Darbaspējīgo skaita mazināšanās *Latvijā* un iespējamie risinājumi: *Apcerējumi par Latvijas iedzīvotājiem* / Nr. 13. Rīga: SIA LZA Ekonomikas institūts.
10. Eglīte P., Ivbulis B., Gņedovska, I. (2012). Demogrāfiskās prognozes Rīgā un Pierīgā. Rīga: LZA Ekonomikas institūts.
11. Eiropas vērtību pētījums 1999. (projekta vadītājs: Zepa, B) 32 lpp. [skatīts internetā: <http://www.biss.soc.lv/downloads/resources/evp/evp1999.pdf>]
12. Employment rates for selected population groups, 2001–2011 (%) [skatīts internetā: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/images/3/39/Employment_rates_for_selected_population_groups%2C_2001-2011_%28%25%29.png]
13. Ernst and Young [sk. internetā 28.11.13: http://europa.eu/epic/practices-that-work/practice-user-registry/practices/ernst-young_en.htm]
14. Estonia: child and family benefits set to become most important issue next political issue. (2012) [sk. internetā 28.11.13: http://europa.eu/epic/countries/estonia/index_en.htm]
15. European Values Study 2008: Latvia (EVS 2008) – (Q45) (Principal Investigator – Zepa, Brigita – Latvian Facts, Riga, Latvia. [skatīts internetā <http://info1.gesis.org/dbksearch/sdesc2.asp?no=4767&db=e&doi=10.4232/1.10162>]
16. Finch, N. (2008) Family policies in UK. Welfare Family Policies in the Context to Family Change. Springer, p. 129–154. <http://www.york.ac.uk/inst/spru/research/nordic/ukpolicy.pdf>
17. Finland: Towards a healthy balance between work and family life [sk. internetā 28.11.13: http://europa.eu/epic/countries/finland/index_en.htm]
18. France: extensive support for female employment and high financial benefits. [sk. internetā 28.11.13: http://europa.eu/epic/countries/france/index_en.htm]
19. Gaidīšanas rindas valsts apmaksātas medicīniskās apaugļošanas procedūru veikšanai (26.09.2013.). [sk. Internetā: <http://www.vmnvd.gov.lv/lv/469-veselibas-aprupes-pakalpojumi/neauglibas-arstesanas-programma/gaidanas-rindas-medicnisks-apaugoanas-procedru-veikanai>]

20. Gepetto [sk. internetā 28.11.13: http://europa.eu/epic/practices-that-work/practice-user-registry/practices/gepetto_en.htm]
21. Government action plan for gender equality 2012–2015 (2012) Publications of the Ministry of Social Affairs and Health 2012:22 Helsinki, Finland. [sk. internetā http://www.stm.fi/c/document_library/get_file?folderId=5197397&name=DLFE-24302.pdf]
22. Ģimenes valsts politikas pamatnostādnes 2011.–2017.gadam (2012). Rīga. [sk. Internetā: http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/Impamn_200111_gvp.pdf]
23. Incredible Years [sk. internetā 28.11.13: http://europa.eu/epic/practices-that-work/evidence-based-practices/practices/incredible-years_en.htm]
24. Involving Parents in the Education of their Children. [sk. internetā 28.11.13: http://europa.eu/epic/practices-that-work/practice-user-registry/practices/involving-parents-children-education_en.htm]
25. Ireland: Broad satisfaction with family life [sk. internetā 28.11.13: http://europa.eu/epic/countries/ireland/index_en.htm]
26. Johnston, R. Abortion Rates for 101 Countries. [Skatīts internetā: <http://fellowshipoftheminds.com/2011/11/01/abortion-rates-for-101-countries/>]
27. Krišjāne, Z. u.c. (2007). Darbaspēka ģeogrāfiskā mobilitāte. Rīga: LR LM.
28. Letablier, M.T., Luci A., Math A., and Thévenon O. (eds.) (2009). *The Costs of Raising Children and the Effectiveness of Supporting Parenthood Policies in European Countries: A Literature Review*. European Commission. [sk. Internetā: http://europa.eu/epic/docs/eu_report_cost_of_children_final_11-05-2009.pdf]
29. Netmums: Local Online Parenting Information [sk. internetā 28.11.13: http://europa.eu/epic/practices-that-work/practice-user-registry/practices/netmums_local_online_parenting_information_en.htm]
30. New Dad Project [sk. internetā 28.11.13: http://europa.eu/epic/practices-that-work/practice-user-registry/practices/new-dad-project_en.htm]
31. New Deal for Lone Parents [sk. internetā 28.11.13: http://europa.eu/epic/practices-that-work/practice-user-registry/practices/new-deal-for-lone-parents_en.htm]
OECD (2011). *The Future of Families to 2030*, OECD Publishing.
32. L'Oreal [sk. internetā 28.11.13: http://europa.eu/epic/practices-that-work/practice-user-registry/practices/loreal_en.htm]
33. Micro-Creches [sk. internetā 28.11.13: http://europa.eu/epic/practices-that-work/practice-user-registry/practices/micro-creches_en.htm]
34. Principles and actions of Estonian Policy 2009–2013, p. 3–4. [sk. internetā 28.11.13: http://www.monitoringris.org/documents/imp_nat/Main_principles_of_population_policy.pdf].
35. Public Health Development Plan 2009–2020. Summary of activity report of 2011 [sk. internetā: http://www.sm.ee/fileadmin/meedia/Dokumendid/Tervisevaldkond/Rahvatervis/RTA/Ingliskeelne/2011_RTA_aruanne_ENG.pdf].
36. Pudule I, Grinberga D, Rituma A, Villeruša A, Zile S, Prättälä R, Helasoja V, Puska P. (2001). *Latvijas iedzīvotāju veselību ietekmējošo paradumu pētījums 2000 (Health Behaviour among Latvian Adult Population, 2000)*. Publications of the National Public Health Institute B13/2001, Helsinki.
37. Putniņa, A., Linde, Z. (2011). *Mazu bērnu tiesību aizsardzības sistēmas izvērtējums*. Rīga: Nodibinājums "Centrs Dardedze". [sk. Internetā: www.centrsdardedze.lv]

38. Putniņa, A. (2011). Iedzīvotāju reproduktīvā veselība: Pārskats par situāciju Latvijā (2003–2011). Rīga: Papardes zieds.
39. Reemigrācijas atbalsta pasākumu plāns 2013.–2016.gadam (apstiprināts Ministru kabinetā 30.07.2013.) [skatīts internetā:
http://www.em.gov.lv/images/modules/items/Reemigrācijas%20plans_30_07_2013.docx].
40. Rungule R. (pētnieku grupas vad.), Sniķere S. (pētījuma koordinatore) (2007) Bezdarba un sociālās atstumtības iemesli un ilgums. Rīga, LR LM.
41. Sabiedrības veselības pamatnostādnes 2011.–2017.gadam(2011). Rīga[sk. Internetā:
[http://phoebe.vm.gov.lv/misc_db/web.nsf/626e6035eadbb4cd85256499006b15a6/ba89d22083b17edac22575a6002bb060/\\$FILE/SVP_2011_2017.pdf](http://phoebe.vm.gov.lv/misc_db/web.nsf/626e6035eadbb4cd85256499006b15a6/ba89d22083b17edac22575a6002bb060/$FILE/SVP_2011_2017.pdf)]
42. Sedlenieks K., Vasiļevska, K. (2006). Vīriešu iespēja savienot darba un ģimenes dzīvi mūsdienā Latvijā: Projekta rezultātu apkopojums.
43. Skrule J., Štāle M., Upmale S. Mātes un bērna veselība perinatālajā periodā. Sabiedrības veselības aģentūra, 2009. (sk.internetā: vec.gov.lv/uploads/files/4d00e1f85f0e4.pdf)
44. Stankuniene, V., Jasilionis, D. (Eds.) (2009).The Baltic countries: Population, Family and Family Policy. Vilnius: Institute for Social Research.
45. Sweden: Sweden: Successful reconciliation of work and family life [sk. internetā 28.11.13:
http://europa.eu/epic/countries/sweden/index_en.htm]
46. Teritoriju attīstības līmeņa novērtējums. [sk. Internetā:
http://www.vraa.gov.lv/uploads/documents/petnieciba/IAT_noteiksana/2012.06.05_tainovertejuma_metodika.pdf]
47. Thevenon, O. (2011). Family Policies in OECD countries. Population and development review. 37(1): p.57–87. [sk. Internetā: <http://www.thefamilywatch.org/doc/doc-0198-es.pdf>]
48. Zepa, B., Kļave, E. (red.) (2011).Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja. *Latvija: Pārskats par tautas attīstību2010/2011*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts.